

Παναγιώτα Γ. Σάλμα

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης
Π.Μ.Σ. “Νομικός Πολιτισμός”

Διπλωματική Εργασία:
Η γυναίκα και ο θεσμός της οικογένειας
στην Αρχαία Σπάρτη

Επιβλέπων καθηγητής: Σταύρος Περεντίδης
Ακαδημαϊκό Έτος: 2009-2010

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

«**Η γυναίκα και ο θεσμός της οικογένειας στην αρχαία Σπάρτη**» είναι το θέμα που θα πραγματευτούμε στην παρούσα διπλωματική εργασία, στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Νομικός Πολιτισμός» του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου.

Πριν ξεκινήσουμε τη μελέτη μας για τη ζωή των γυναικών και γενικά των ανθρώπων στην πόλη της Σπάρτης, ας αναφέρουμε γενικώς λίγα πράγματα για την πόλη.

Η πόλη της Σπάρτης¹ ήταν χτισμένη στη δεξιά όχθη του ποταμού Ευρώτα, ανάμεσα στον Ταΰγετο και τον Πάρωνα, δύο επιβλητικές οροσειρές, που αποτελούσαν το φυσικό της οχυρό. Από την αρχαία εποχή σώζονται τμήματα των ναών της Ορθίας Αρτέμιδας, της Χαλκιοίκου Αθηνάς και του Καρνείου Απόλλωνα, γεγονός που υποδηλώνει τη λατρεία του Δωδεκάθεου, της επίσημης και μόνης θρησκείας που λατρευόταν και στην υπόλοιπη Ελλάδα εκείνη την εποχή. Από το νότο η ευρύτερη περιοχή βρέχεται από θάλασσα, γεγονός που δημιουργεί την απορία της μη ανάπτυξης του εμπορίου, όπως σε άλλες περιοχές. Πράγματι, σε παραθαλάσσιες περιοχές της υπόλοιπης Ελλάδας εκείνη την εποχή έχουμε την ανάπτυξη του εμπορίου και τη διακίνηση προϊόντων, αλλά και ιδεών, σε αντίθεση με την Σπάρτη, όπου το εμπόριο δεν ήταν ανεπτυγμένο και μόνο οι περίοικοι ασχολούνταν με αυτό σε μικρό όμως βαθμό. Το ιδιαίτερο με τους Σπαρτιάτες είναι ότι έχουμε πάρα πολύ λίγα δικά τους γραπτά ντοκουμέντα σχετικά με την καθημερινότητά τους. Από εκεί προκύπτει και το μυστήριο γύρω από χαρακτήρα τους, αλλά και τον τρόπο ζωής τους και συμπεριφοράς τους σε σχέση με τους συμπολίτες τους, αλλά και στο πλαίσιο της πόλεως. Το ρητό που μας σώζεται μέχρι σήμερα «**τό λακωνίζεῖν ἐστὶ φιλοσοφεῖν**» εκφράζει με τον πιο συνοπτικό και περιεκτικό τρόπο αυτό

¹ Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 15-22

ακριβώς. Η λογοδιάρροια θεωρούνταν ανούσια και ανόητη («...ή πρὸς τὸ λαλεῖν ἀκρασία κενὸν τὸν λόγον ποιεῖ καὶ ἀνόητον...»)².

Ολόκληρος ο τρόπος ζωής τους και συμπεριφοράς τους, αυτός ο «κοφτός», αλλά μεστός από ουσία είναι το κύριο χαρακτηριστικό τους γνώρισμα, για το οποίο έμειναν ξακουστοί ανά τους αιώνες στην ιστορία.

Η ιστορία της Σπάρτης ξεκινά από τα χρόνια του Ομήρου. Εκεί υπήρξε ένα εκ των σπουδαιότερων και ισχυρότερων μυκηναϊκών βασιλείων. Ο βασιλιάς του ο Μενέλαος, αδελφός του βασιλιά των Μυκηνών Αγαμέμνονα, υπήρξε από τους κυριότερους πρωταγωνιστές του Τρωικού πολέμου, όπως αυτός περιγράφεται από τον επικό μας ποιητή, αφού η πλοκή του πολέμου ξεκινά με την αρπαγή

² Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 16, εκδ. Κάκτος, σελ. 80

της γυναίκας του Μενέλαου, Ελένης, από τον Τρώο Πάρι από την Σπάρτη και τη μεταφορά αυτής στην Τροία (Ίλιον).

Από τα ομηρικά χρόνια, λοιπόν, μία γυναίκα Σπαρτιάτισσα ήταν «η πέτρα του σκανδάλου», η ηθική αυτουργός για να ξεκινήσει ο πιο ξακουστός πόλεμος της αρχαιότητας, που έμελε να αποτελέσει την αρχή των πολέμων και του άσβεστου μίσους μεταξύ των Ελλήνων και των κατοίκων των παράλιων της Μικράς Ασίας και της ευρύτερης περιοχής (Πέρσες, Οθωμανοί, Τούρκοι).

Μελετώντας, λοιπόν, την οικογένεια ως θεσμό, αλλά και τη γυναίκα στην Σπάρτη, θα πρέπει να τονίσουμε ότι αναφερόμαστε σε μία μακροχρόνια περίοδο, μέσα στην οποία διαμορφώνεται αυτός, που στην περίπτωση μας χρονολογείται μεταξύ έκτου και τετάρτου π.Χ. αιώνων. Μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα, κάποια πολιτιστικά στοιχεία στην Σπάρτη παρέμειναν σταθερά, έχοντας ως αποτέλεσμα άλλοτε να έχουν ρυθμιστικό και άλλοτε κανονιστικό χαρακτήρα, δημιουργώντας κανόνες δικαίου και κανόνες ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς.

Ας δούμε, λοιπόν, επιγραμματικά τη ζωή της πόλεως- κράτους των Λακεδαιμονίων εκείνη την περίοδο.

Κεφάλαιο 2: Το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό υπόβαθρο της εποχής

Στην Σπάρτη η νομοθεσία αποδίδεται στο Λυκούργο, για τον οποίο δεν έχουμε επιβεβαιωμένα στοιχεία για τη ζωή του. Υπάρχουν μελετητές που αμφισβητούν ακόμα και την ίδια του την ύπαρξη. Οντότητα ή θρύλος πάντως, η προσωπικότητα του Λυκούργου κατόρθωσε να επιβάλλει το νομικό πλαίσιο, βάσει του οποίου λειτουργούσαν οι σχέσεις και οι θεσμοί στην πόλη- κράτος της Σπάρτης. Οι νόμοι, σύμφωνα με την παράδοση, δόθηκαν στο Λυκούργο από το Μαντείο των Δελφών. Επρόκειτο, δηλαδή, για «θεόσταλτες οδηγίες» του τρόπου λειτουργίας της πόλης, τις «**ρήτραι**» (ρήση, άρα προφορικός λόγος). Ο Πλούταρχος είναι εκείνος που μας πληροφορεί για το Λυκούργο και τη νομοθεσία του, αν και ο ίδιος στο έργο του αντιφάσκει για το αν υπήρχαν γραπτές οι ρήτρες. Ενώ αναφέρει ότι δεν ήταν γραπτές και η ευνομία της πόλης οφειλόταν στα ήθη και την αγωγή που λάμβαναν οι πολίτες και χαρακτήριζαν τον τρόπο ζωής τους, σε άλλο σημείο του έργου του εισάγει παρενθετική ρήτρα, η οποία ήταν προφανώς γραπτή και είχε νομική ισχύ (...Πολύδωρος καὶ Θεόπομπος οἱ βασιλεῖς τάδε τῇ ρήτρᾳ παρενέγραψαν...»³).

«...Νόμους δὲ γεγραμμένους ὁ Λυκοῦργος οὐκ ἔθηκεν, ἀλλὰ μίᾳ τῶν καλουμένων ρητρῶν ἔστιν αὕτη. τὰ μὲν γὰρ κυριώτατα καὶ μέγιστα πρὸς εὐδαιμονίαν πόλεως καὶ ἀρετῆν, ἐν τοῖς ἡθεσιν ᾤετο καὶ ταῖς ἀγωγαῖς τῶν πολιτῶν ἐγκατεστοιχειωμένα, μένειν ἀκίνητα καὶ βέβαια, ἔχοντα τὴν προαίρεσιν δεσμὸν ἰσχυρότερον τῆς ἀνάγκης, ἣν ἡ παιδεία ἐμποιεῖ τοῖς νέοις, νομοθέτου διάθεσιν ἀπεργαζομένη περὶ ἕκαστον αὐτῶν...»⁴

«... Οὕτω δὲ περὶ ταύτην ἐσπούδασε τὴν ἀρχὴν ὁ Λυκοῦργος ὥστε μαντεῖαν ἐκ Δελφῶν κομίσει περὶ αὐτῆς, ἣν ρήτρᾳν καλοῦσιν. ἔχει δὲ οὕτως: "Διὸς Συλλανίου καὶ Ἀθανᾶς Συλλανίας ἱερὸν ἰδρυσάμενον, φυλὰς φυλάξαντα καὶ ὠβὰς ὠβάξαντα, τριάκοντα γερουσίαν σὺν ἀρχαγέταις καταστήσαντα, ὥρας ἐξ

³ Ο.π., σελ. 44

⁴ Ο.π., σελ. 60

ὥρας ἀπελλάζειν μεταξύ Βαβύκας τε καὶ Κνακιδῶνος, οὕτως εἰσφέρειν τε καὶ ἀφίστασθαι· δάμω δὲ τὴν κυρίαν ἤμεν καὶ κράτος."...»⁵

Ο Λυκούργος – φανταστική απεικόνιση από τον C. Müller (Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα)

⁵ Ο.π., σελ. 42

Η νομοθεσία του Λυκούργου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την παιδεία, όπως μας αναφέρει ο Πλούταρχος. (*«.. τὸ γὰρ ὅλον καὶ πᾶν τῆς νομοθεσίας ἔργον εἰς τὴν παιδείαν ἀνήψε...»*)⁶. Ὅπως θα δούμε και στη συνέχεια, η εκπαίδευση των πολιτῶν αποτελοῦσε τον πρωταρχικό στόχο της Σπαρτιατικῆς πόλεως-κράτους.

Στον ἐπίλογο του βιβλίου του Πλουτάρχου για το Λυκούργο, ορίζονται τα κυριότερα χαρακτηριστικά, ο σκοπός της ἀνθρώπινης ζωῆς και κατ' ἐπέκταση της πολιτείας, ἀφού αὐτή ἀποτελεῖ σύνολο ἀνθρώπων. Θεωρεῖ, λοιπόν, ο Πλούταρχος ὅτι αὐτά εἶναι ἡ εὐδαιμονία ἐπ' ἀρετῆς, ἡ ἠθική τάξη δηλαδή και ὁμόνοια πρὸς αὐτή, αὐτό που θα λέγαμε ἐσωτερική εἰρήνη, ψυχική ἠρεμία. Το νομικό πλαίσιο του Λυκούργου εἶχε σκοπὸ ἡ κοινωνική συμβίωση των πολιτῶν να ἀποβλέπει στην ἐλευθερία, στην αὐτάρκεια και τη σωφροσύνη.

*«...Οὐ μὴν τοῦτό γε τῷ Λυκούργῳ κεφάλαιον ἦν τότε, πλείστων ἡγουμένην ἀπολιπεῖν τὴν πόλιν· ἀλλ' ὥσπερ ἑνὸς ἀνδρὸς βίῳ καὶ πόλεως ὅλης νομίζων εὐδαιμονίαν ἀπ' ἀρετῆς ἐγγίνεσθαι καὶ ὁμονοίας τῆς πρὸς αὐτήν, πρὸς τοῦτο συνέταξε καὶ συνήρμοσεν, ὅπως ἐλευθέριοι καὶ αὐτάρκεις γενόμενοι καὶ σωφρονοῦντες ἐπὶ πλείστον χρόνον διατελώσι...»*⁷

Σε αὐτό το σημείο κρίνω σκόπιμο ὅτι πρέπει να παρουσιασθεῖ συνοπτικά ἡ κοινωνική και πολιτική διάρθρωση, καθὼς και το οικονομικό πλαίσιο της ἐποχῆς, προκειμένου να ἔχουμε μία σφαιρική εἰκόνα για τη ζωή των πολιτῶν στην ἀρχαία Σπάρτη.

⁶ Ο. π., σελ. 62

⁷ «Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος» 31, εκδ. Κάκτος, σελ. 112

A) Κοινωνική Οργάνωση

Η κοινωνία της Σπάρτης χωριζόταν σε τρεις τάξεις: **τους Σπαρτιάτες (Όμοιοι)**, οι οποίοι είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα⁸, **τους περίοικους**, οι οποίοι ήταν ελεύθεροι πολίτες που κατοικούσαν στα προάστια γύρω από τη Σπάρτη και **τους εἰλωτες**, που ήταν σε ένα ασαφές καθεστώς μεταξύ ελευθερίας και δουλείας. Σε αυτή την κατηγοριοποίηση συναντούμε και **τους Νεοδαμώδεις**, όπου πρόκειται για εἰλωτες που απελευθερώθηκαν για κάποιο λόγο (μάλλον για να συμμετάσχουν σε στρατιωτική εκστρατεία), όπως και τους υπομείονες ή μείονες, που επρόκειτο για Όμοιους που είχαν πέσει σε δυσμένεια και δεν νοούνταν πλέον πολίτες (συνήθως συνέβαινε σε αυτούς που δειλίαζαν στη μάχη, λιποτακτούσαν, αιχμαλωτιζόνταν ή δεν μπορούσαν να πληρώσουν το ταμείο της πόλης ή το συσσίτιο). Επίσης, υπήρχε και μία τέταρτη διάκριση, οι **μόθακες**⁹, που ήταν εκείνοι οι οποίοι είχαν γεννηθεί εκτός Σπάρτης, αλλά έμεναν σε αυτήν από νεαρή ηλικία. Αυτοί είχαν δικαίωμα συμμετοχής στην αγωγή. Έχουν καταγραφεί περιστατικά επιφανών αντρών, που έστειλαν τα παιδιά τους στη Σπάρτη ως **τροφίμους**, με σκοπό να λάβουν τη σπαρτιατική αγωγή και εκπαίδευση. Επίσης, ως μόθακες νοούνταν και τα νόθα παιδιά των Σπαρτιατών, αλλά και τα παιδιά εκείνα που κατάγονταν από οικογένειες που εξέπεσαν της κοινωνικής τους θέσης και δεν κατάφερναν να συνδράμουν τη συμβολή τους προς την πόλη.

Για τους Σπαρτιάτες, αυτή δεν ήταν τόσο σημαντική διάκριση, όσο σημαντική ήταν η διάκριση τους με βάση τη στρατιωτική θέση της πρώτης κατηγορίας. Υπήρχαν δηλαδή, Σπαρτιάτες που άνηκαν στα **επίλεκτα στρατεύματα των Τριακοσίων και των Ιππέων**. Οι Τριακόσιοι έχουν μείνει ξακουστοί στην Ιστορία, αφού ένα τέτοιο τάγμα ακολούθησε το Λεωνίδα στις Θερμοπύλες. Από

⁸ Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 34

⁹ D.M. MacDowell, «Σπαρτιατικό Δίκαιο», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 77-83

την άλλη, υπήρχε και η διάκριση (όχι τόσο τιμητική, μάλλον ατιμωτική θα λέγαμε καλύτερα) **των Δειλών**. Αυτή η διάκριση συνοδευόταν και με κυρώσεις σε πολιτικό, κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο.

B) Πολιτική Οργάνωση

Η διοικητική λειτουργία και η λειτουργία των πολιτικών θεσμών της Σπάρτης είναι και αυτή ασαφής, δεδομένων των ελάχιστων στοιχείων που έχουμε από εκείνη την εποχή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον μας προξενεί η απάντηση του Βασιλιά Θεόπομπου όταν κάποιος του σχολίασε ότι οι Σπαρτιάτες άρχοντες γνωρίζουν πολύ καλά την τέχνη της διοίκησης, αφού η Σπάρτη ήταν μία πόλη ξακουστή για την εποχή της και πλήρως ασφαλής και αυτάρκης. Απάντησε, λοιπόν, πως δεν είναι χάρισμα ή γνώση των αρχόντων, αλλά των πολιτών, οι οποίοι ξέρουν από πειθαρχία.

«...Ὅθεν ἔγωγε θαυμάζω τῶν λεγόντων ὡς ἄρχεσθαι μὲν ἤδεσαν, ἄρχειν δὲ οὐκ ἠπίσταντο Λακεδαιμόνιοι, καὶ τὸν Θεοπόμπου τοῦ βασιλέως ἐπαινούντων λόγον, ὃς, εἰπόντος τινὸς σώζεσθαι τὴν Σπάρτην διὰ τοὺς βασιλεῖς ἀρχικούς γεγονότας, "Μᾶλλον," εἶπε, "διὰ τοὺς πολίτας πειθαρχικούς ὄντας"...»¹⁰

Ξεκινάμε τη διοικητική οργάνωση της Σπάρτης από **τους βασιλείς**, οι οποίοι ήταν δύο. Το αξίωμα του βασιλέως ήταν κληρονομικό και οι αρμοδιότητές τους ήταν κατεξοχήν στρατιωτικές και θρησκευτικές. Στη μάχη ήταν αντιστράτηγοι, είχαν δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω στους στρατιώτες και θεωρούνταν ιερείς του Δία (Λακεδαιμόνιου και Ουράνιου αντίστοιχα). Η ύπαρξη δύο βασιλέων ίσως εξασφάλιζε τη μη ασύδοτη επιβολή εξουσίας από ένα μόνο βασιλιά.

Κατόπιν, έχουμε **τη Γερουσία**, ένα σώμα είκοσι οκτώ ανδρών, ηλικίας από εξήντα ετών και άνω. Εκλέγονταν δια βοής από την Απέλλα και η θητεία τους

¹⁰ «Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος» 30, εκδ. Κάκτος, σελ. 110

ήταν ισόβια. Μέλη της ήταν και οι δύο βασιλείς (σύνολο τριάντα) και η επιλογή τους ήταν κυρίως η στρατιωτική τους πορεία (για αυτό και η προσχώρησή τους στο σώμα της Γερουσίας γινόταν αφού είχαν ολοκληρώσει τη στρατιωτική τους θητεία).¹¹ Τα μέλη της προέρχονταν κυρίως από αριστοκρατικές οικογένειες. Οι αρμοδιότητές της ήταν πολιτικές, νομοθετικές και δικαστικές. Προετοιμάζε τους προς ψήφιση νόμους, σε συνδυασμό με τους Εφόρους ασκούσε κριτική στους βασιλείς και αποτελούσε την κύρια δικαστική αρχή. Η Γερουσία ήταν το πιο επιρρεπές σε διαφθορά όργανο, αφού ήταν ισόβιο, δεν είχε να λογοδοτήσει σε κανένα και ασκούσε τις πιο σημαντικές για την πόλη αρμοδιότητες.

Στη συνέχεια έρχονται **οι πέντε Έφοροι**, που κύρια αρμοδιότητά τους ήταν η γενική εποπτεία των βασιλέων και των πολιτών. Έφορος μπορούσε να γίνει κάθε Σπαρτιάτης και η εκλογή τους γινόταν από την Απέλλα, της οποίας προέδρευαν και η θητεία τους ήταν μονοετής, χωρίς το δικαίωμα επανεκλογής.

Τέλος, συναντούμε τη λαϊκή συνέλευση, **την Απέλλα**, όπως ονομαζόταν, στην οποία μετείχαν όλοι οι πολίτες, που είχαν συμπληρώσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους. Δεν ίσχυε εδώ η αρχή της ισηγορίας, όπως ίσχυε στην Αθήνα. Μόνο οι βασιλείς, η Γερουσία και οι Έφοροι ήταν εκείνοι που λάμβαναν το λόγο και κατ' εξαίρεση εκείνοι, τους οποίους επέλεγε ο εκάστοτε προεδρεύων Έφορος, ενώ η ψηφοφορία ήταν δια βοής.

Οι συνεδριάσεις της ήταν τακτικές, περίπου μία φορά το μήνα και η ουσιαστική της αρμοδιότητα ήταν η αποδοχή ή η απόρριψη δια βοής των προτεινόμενων νόμων.

¹¹ Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 29

Γ) Οικονομικό Πλαίσιο

Το αξιοσημείωτο της σπαρτιατικής ζωής είναι ο πόλεμος και η στρατιωτική της αγωγή, η οποία αποτελούσε και τον απώτερο σκοπό της πόλης. Οι Σπαρτιάτες είχαν και μόνη υποχρέωση την εξασφάλιση της ελευθερίας και της προστασίας της πόλης. Δεν τους απασχολούσε καμία άλλη επαγγελματική ή εμπορική δραστηριότητα (με τις οποίες καταπιάνονταν συνήθως οι ειλωτες ή οι περίοικοι).

«...Έναντία γε μὴν καὶ τάδε τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι κατέστησεν ὁ Λυκοῦργος ἐν τῇ Σπάρτῃ νόμιμα. ἐν μὲν γὰρ δήπου ταῖς ἄλλαις πόλεσι πάντες χρηματίζονται ὅσον δύνανται· ὁ μὲν γὰρ γεωργεῖ, ὁ δὲ ναυκληρεῖ, ὁ δ' ἐμπορεύεται, οἱ δὲ καὶ ἀπὸ τεχνῶν τρέφονται· ἐν δὲ τῇ Σπάρτῃ ὁ Λυκοῦργος τοῖς [μὲν] ἐλευθέροις τῶν μὲν ἀμφὶ χρηματισμὸν ἀπέϊπε μηδενὸς ἄπτεσθαι, ὅσα δὲ ἐλευθερίαν ταῖς πόλεσι παρασκευάζει, ταῦτα ἔταξε μόνα ἔργα αὐτῶν νομίζειν...»¹²

Ὅσον αφορά τώρα την οικονομία της πόλης, μπορούμε να πούμε ότι η Σπάρτη ήταν μία κατεξοχήν αγροτική, αυτό που πρωτίστως την ενδιέφερε ήταν η αυτάρκεια της και σαν στρατιωτικός λαός δεν ενδιαφερόταν για την άνθηση της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Με αυτά καταπιάνονταν, σε μικρό όμως βαθμό, οι περίοικοι. Μία επιπλέον απόδειξη ότι η Σπάρτη ήταν μία μη ανεπτυγμένη σε οικονομικό επίπεδο πόλη, είναι το γεγονός ότι μέχρι τον 3^ο π.Χ. δεν είχε κόψει ασημένιο νόμισμα, ενώ συνήθιζε στις συναλλαγές της να χρησιμοποιεί ένα σιδερένιο νόμισμα δυσανάλογης αξίας και βάρους (πολύ βαρύ και δύσχρηστο, σε αντίθεση με την πρακτική του αξία). Οι μελετητές θεωρούν ότι αυτό είναι απόρροια της ξеноφοβίας των Σπαρτιατών και της τακτικής τους να μη συναναστρέφονται και συναλλάσσονται με τους ξένους, ούτε σε εμπορικό επίπεδο.

¹² Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», VII 1-2, εκδ. Πάπυρος, σελ. 38

«...Ἀποδημεῖν δ' οὐκ ἐξῆν αὐτοῖς, ἵνα μὴ ξενικῶν ἐθῶν καὶ βίων ἀπαιδευτῶν μετὰσχωσι. Καὶ ξηνηλασίας δ' εἰσηγήσατο, ὅπως οἱ παρεισρέοντες μὴ διδάσκαλοι κακοῦ τινος τοῖς πολίταις ὑπάρχωσι...»¹³

Ἡ πρακτικὴ τῆς ξηνηλασίας οφειλόταν ἴσως στὴν ἀντίληψη τῆς αλλοτριώσεως ἀπὸ τοὺς ξένους. Θεωροῦταν πὼς οἱ ξένοι ἦταν φορεῖς ἠθῶν ἀπαιδευτῆς ζωῆς καὶ μιμητὲς ἀντίστοιχου τρόπου ζωῆς, τὴν ὁποία θὰ ἔκαναν γνωστὴ στους Σπαρτιάτες.

Ἐκτὸς αὐτοῦ, οἱ ξένοι ζοῦσαν σὲ πόλη- κράτος με διαφορετικὸ πολίτευμα, διαφορετικὸ ἀπὸ τῆς Σπάρτης, με κίνδυνο νὰ γνωρίσουν οἱ πολῖτες τὰ υπόλοιπα πολιτεύματα καὶ νὰ τεθεῖ ἡ ἀντίστοιχη διαδικασία σύγκρισης, κάτι πὼς ἴσως κλόνιζε τὴν πειθαρχία τοῦ Σπαρτιατικοῦ λαοῦ καὶ ἀνέτρεπε καθεστωτικὲς πρακτικὲς.

Αὐτὸ ἡ Σπάρτη το φοβόταν περισσότερο καὶ ἀπὸ τὰ ἐνδεχόμενα νοσήματα πὼς ἔφεραν οἱ ξένοι ἐπισκέπτες. Ἐνας ἀκόμη λόγος ἦταν πὼς θὰ ἐνημερώνονταν τὰ ἄλλα κράτη- πόλεις γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων τῆς Σπάρτης, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση καὶ αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἀμυντικὴ πολιτικὴ τῆς.

«...Ὅθεν οὐδ' ἀποδημεῖν ἔδωκε τοῖς βουλομένοις καὶ πλανᾶσθαι, ξενικὰ συνάγοντας ἦθη καὶ μιμήματα βίων ἀπαιδευτῶν καὶ πολιτευμάτων διαφόρων. ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀθροισμένους ἐπ' οὐδενὶ χρησίμῳ καὶ παρεισρέοντας εἰς τὴν πόλιν ἀπήλαυνεν, οὐχ, ὡς Θουκυδίδης φησί, δεδιὼς μὴ τῆς πολιτείας μιμηταὶ γένωνται καὶ πρὸς ἀρετὴν τι χρήσιμον ἐκμάθωσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ὅπως μὴ διδάσκαλοι κακοῦ τινος ὑπάρξωσιν. ἅμα γὰρ ξένοις σώμασιν ἀνάγκη λόγους ἐπεισιέναι ξένους· λόγοι δὲ καινοὶ κρίσεις καινὰς ἐπιφέρουσιν. ἐξ ὧν ἀνάγκη πάθη πολλὰ φύεσθαι καὶ προαιρέσεις ἀπαδούσας πρὸς τὴν καθεστῶσαν πολιτείαν, ὥσπερ ἀρμονίαν. διὸ μᾶλλον ᾤετο χρῆναι φυλάττειν τὴν πόλιν ὅπως

¹³ Πλούταρχος, «Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς/ Λακωνικά Ἀποφθέγματα», ἐκδ. Ζήτρος, σελ. 481

ήθῶν οὐκ ἀναπλησθήσεται πονηρῶν ἢ σωμάτων νοσερῶν ἔξωθεν ἐπεισιόντων...»¹⁴

Στον Ξενοφώντα, συναντάμε και άλλη μία ενδιαφέρουσα πληροφορία για τη μη κοπή αργυρού και χρυσού νομίσματος. Πρόκειται για την αποφυγή πλουτισμού και διαφθοράς των πολιτών και τη διατήρηση του λιτού βίου τους.¹⁵

«... τό γε μὴν ἔξ ἀδίκων χρηματίζεσθαι καὶ ἐν τοῖς τοιοῦτοις διεκώλυσε. πρῶτον μὲν γὰρ νόμισμα τοιοῦτον κατεστήσατο, ὃ δεκάμνων μόνον ἂν εἰς οἰκίαν εἰσελθὸν οὔποτε δεσπότας οὐδὲ οἰκέτας λάθοι· καὶ γὰρ χώρας μεγάλης καὶ ἀμάξης ἀγωγῆς δέοιτ' ἂν. χρυσίον γε μὴν καὶ ἀργύριον ἐρευνᾶται, καὶ ἂν τί που φανῆ, ὁ ἔχων ζημιοῦται. τί οὖν ἂν ἐκεῖ χρηματισμὸς σπουδάζοιτο, ἔνθα ἡ κτήσις πλείους λύπας ἢ ἡ χρῆσις εὐφροσύνας παρέχει,¹⁶

ἐπίσταμαι δὲ καὶ πρόσθεν τούτου ἔνεκα ξηνηλασίας γιγνομένης καὶ ἀποδημεῖν οὐκ ἔξόν, ὅπως μὴ ῥαδιουργίας οἱ πολῖται ἀπὸ τῶν ξένων ἐμπίμπλαιντο...»¹⁷

¹⁴ «Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος» 30, εκδ. Κάκτος, σελ. 102

¹⁵ D.M. MacDowell, «Σπαρτιατικό Δίκαιο», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 168

¹⁶ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», 7.5-7.6, εκδ. Πάπυρος, σελ. 42

¹⁷ Ο.π., 14.4, σελ. 56

Κεφάλαιο 3: Η καθημερινή ζωή στην Σπάρτη στο πλαίσιο της οικογένειας και της πολιτείας

Οι πληροφορίες που μας σώζονται για την αρχαία Σπάρτη όπως αναφέραμε και νωρίτερα είναι ελάχιστες. Ως κύριες πηγές μας θα χρησιμοποιήσουμε τις πληροφορίες που μας δίνουν ο Ξενοφών και ο Πλούταρχος. Ο Ξενοφών, έχοντας μείνει στη Λακεδαίμονα το 4^ο π.Χ. αιώνα, μας δίνει πολλά στοιχεία για την καθημερινή ζωή της πόλεως- κράτους, αλλά και για την ηθική και τις αντιλήψεις που επικρατούσαν σε αυτήν εκείνη την εποχή. Από την απόδοση των κειμένων του καταλαβαίνουμε ότι ήταν υπέρμαχος της σπαρτιατικής αγωγής, αλλά ακόμα και για να υποστηρίξει αυτήν τη θέση του κατέγραψε πράγματα που μας ενημερώνουν σήμερα για τη ζωή στη Σπάρτη. Ο Πλούταρχος έρχεται περίπου τρεις αιώνες μετά, τον πρώτο προ Χριστού αιώνα να αφήσει πίσω του μία πολύ σημαντική μελέτη για την παράδοση, τη ζωή των πολιτών, την εκπαίδευση κτλ, επιβεβαιώνοντας πλήρως στοιχεία που είχε παραθέσει στο έργο του και ο Ξενοφών. Ο Πλούταρχος λειτούργησε περισσότερο ως «κοινωνιολόγος», ξεφεύγει από τα στενά όρια του ιστορικού και θα λέγαμε ότι τείνει προς την ηθογραφία. Σε αυτούς θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και τον Αριστοτέλη, ο οποίος στέκεται κριτικά απέναντι από τον Ξενοφώντα, είτε επειδή ο δεύτερος εξιδανίκευε τη σπαρτιατική ζωή και πειθαρχία, ή λόγω του ότι η Σπάρτη ήταν «το αντίπαλον δέος» της Αθήνας και σε καμία περίπτωση δε θα το υποστήριζε. Παρόλ' όλη την εναντίωσή του και την κριτική του στάση όμως, μας επιβεβαιώνει και εκείνος στοιχεία για τη ζωή στην Σπάρτη.

Ας δούμε λοιπόν, από την αρχή τη ζωή και τα ήθη των Λακεδαιμόνων.

Η οικογένεια στην Αρχαία Σπάρτη αποτελούταν από τους συζύγους, τα νόμιμα τέκνα και τους δούλους που βοηθούσαν στις οικιακές εργασίες¹⁸. Η διαχείριση του οίκου για τις γυναίκες και η σπαρτιατική αγωγή για τους άνδρες

¹⁸ Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 70-85

αποτελούσαν το βασικό καταμερισμό των εργασιών στο πλαίσιο της οικογένειας. Οι είλωτες που βοηθούσαν στις εργασίες εντός του οίκου, νομικά άνηκαν στον ιδιοκτήτη τους και θεωρούνταν περιουσία του, που μπορούσε να τους πουλήσει ή ελευθερώσει ή να τους διαθέσει όπως εκείνος ήθελε. Δεν άνηκαν, όμως, σε αυτόν οι είλωτες που εργάζονταν στις αγροτικές εργασίες και καλλιεργούσαν τα χωράφια, οι οποίοι άνηκαν στην πόλη. Η διαχείριση του οίκου, σε αντίθεση με την Αθήνα και τις άλλες ελληνικές πόλεις, ήταν έργο της συζύγου, η οποία έλεγχε το προσωπικό, διαχειριζόταν τα οικονομικά και πολλές φορές διεύθυνε περισσότερους του ενός οίκου. Αυτό συνέβαινε, διότι ο σύζυγος ως επί το πλείστον έλειπε σε στρατιωτικές εκστρατείες και γυμνάσια, αλλά και λόγω της δυνατότητας που δίδόταν στις Σπαρτιάτισσες να έχουν περισσότερους από ένα νόμιμο σύζυγο.

Πληροφορίες για την καθημερινότητα έχουμε ελάχιστες και αποσπασματικές, γιατί η Σπάρτη ήταν μια πόλη, η οποία λειτουργούσε με γνώμονα το συλλογικό (το της πόλεως) συμφέρον και όχι με το ιδιωτικό (το του οίκου).

Αυτό φαίνεται, εξάλλου, και από την επιβολή του κοινού τρόπου ζωής, αφού σε όλα τα επίπεδα, από την εκπαίδευση μέχρι τη διατροφή (συσσίτιο) δεν υπήρχε κανένας κοινωνικός διαχωρισμός, αλλά ίσχυαν για όλους τους πολίτες τα ίδια και ίσα. Υπήρχε πραγματική ισονομία και ισοπολιτεία.

Σε άμεση συνάρτηση με αυτό, η εκπαίδευση και η παιδεία στην αρχαία Σπάρτη είναι κοινή για όλους, ομοιόμορφη, ανεξαρτήτως καταγωγής και φύλου και συνδέεται άρρηκτα με την ένταξη του ατόμου στην πόλη και την απόκτηση πλήρων δικαιωμάτων.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση πλήρων δικαιωμάτων στην πόλη της Σπάρτης ήταν η συμμετοχή στα **συσσίτια**. Συμμετοχή σε αυτά είχαν όσοι μπορούσαν, λόγω του κλήρου τους, να συνεισφέρουν σε αυτά και εφόσον είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική δημόσια εκπαίδευση. Η συμμετοχή ήταν υποχρεωτική, ίση για όλους. Τα συσσίτια αποτελούσαν ένα φορέα κοινωνικοποίησης της εποχής, αφού πέραν του φαγητού, τελούνταν

εκδηλώσεις, αγωνίσματα, παιχνίδια, συζητήσεις και βραβεύσεις ανδρείων ή σημαντικών για την πολιτεία ατόμων.

Παρόλο που τα γεύματα των συσσιτίων ακολουθούσαν τη φιλοσοφία της Σπαρτιατικής αγωγής και ήταν λιτά, ο θεσμός των συσσιτίων ήταν πολυέξοδος και σταδιακά όλο και περισσότεροι πολίτες δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν, με αποτέλεσμα την έκπτωσή τους στους **υπομειόνες**.

Στον Πλούταρχο συναντάμε τις μηνιαίες εισφορές του καθενός συμμετέχοντος στα συσσίτια:

«... ἔφερε δὲ ἕκαστος κατὰ μῆνα τῶν συσσίτων ἀλφίτων μέδιμνον, οἴνου χόας ὀκτώ, τυροῦ πέντε μνάς, σύκων ἡμιμναῖα πέντε, πρὸς δὲ τούτοις εἰς ὄψωνίαν μικρόν τι κομιδῆ νομίσματος. ἄλλως δὲ καὶ θύσας τις ἀπαρχὴν καὶ θηρεύσας μέρος ἔπεμψεν εἰς τὸ συσσίτιον...»¹⁹.

Επίσης, λίγο παρακάτω αναφέρει ο Πλούταρχος ότι στα συσσίτια έρχονταν και παιδιά για να παρακολουθούν πολιτικούς λόγους και παιχνίδια για την καταλληλότερη διαπαιδαγώγησή τους.

«..Εἰς δὲ τὰ συσσίτια καὶ παῖδες ἐφοίτων, ὥσπερ εἰς διδασκαλεῖα σωφροσύνης ἀγόμενοι, καὶ λόγων ἠκροῶντο πολιτικῶν καὶ παιδευτὰς ἐλευθερίας ἐώρων, αὐτοὶ τε παίζουσιν εἰθίζοντο καὶ σκώπτουσιν ἄνευ βωμολοχίας καὶ σκωπτόμενοι μὴ δυσχεραίνουσιν...»²⁰

Κατὰ καιρούς έχει γίνει πολύς λόγος για τη γέννηση των βρεφών στην Σπάρτη και την αντιμετώπισή τους, ιδίως εκείνων των βρεφών που είχαν κάποια σωματική ατέλεια ή πρόβλημα υγείας και βιωσιμότητας.

Η γέννηση βρεφών με συγκεκριμένες μορφές ανιάτων νόσων, δυσμορφίες και γενικώς σωματικά προβλήματα θεωρείτο ως «μιαρή» πράξη ενάντια στην

¹⁹ «Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος» 12, εκδ. Κάκτος, σελ. 56-58

²⁰ ο.π., σελ. 58

επικρατούσα αντίληψη της πόλης, που θέλει τα άτομα να είναι υγιή, εύρωστα και στη διάθεσή της για «στρατιωτική ή γονιμοποιητική χρήση». Στην πόλη της Σπάρτης αντιμετωπίζουμε, αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο, την «στρατιωτική ευγονία». Πράγματι, για τους Λακεδαιμόνες, ο καλός πολίτης ήταν ο σωστός πολεμιστής, ο υπέρμαχος και προστάτης της πατρίδας. Ένα άτομο, το οποίο λόγω σωματικής αναπηρίας δε μπορεί να πολεμήσει, ούτε να συμμετάσχει σε στρατιωτικές αποστολές, είναι απλά μία παρασιτική ύπαρξη της πόλης. Στη Σπάρτη έχουν καταγραφεί ιστορικά τα ονόματα του Καιάδα και των Αποθετών, που δεν έχει επιβεβαιωθεί ακόμη αν πρόκειται για το ίδιο βάραθρο ή για δύο διαφορετικά, στα οποία έριχναν ή εναπέθεταν τα δύσμορφα παιδιά για να θανατωθούν. Η διαφορά της Σπάρτης από την υπόλοιπη Ελλάδα έγκειται στο γεγονός ότι στη Σπάρτη έκθεση των παιδιών περιορίζεται στα δύσμορφα εκ γενετής παιδιά, ενώ στις πόλεις της υπόλοιπης Ελλάδας σύνηθες ήταν το φαινόμενο της γενικότερης εγκατάλειψης και έκθεσης των παιδιών. Στο «Λυκούργο» του Πλουτάρχου συναντάμε το σχετικό χωρίο:

«...Τὸ δὲ γεννηθὲν οὐκ ἦν κύριος ὁ γεννήσας τρέφειν, ἀλλ' ἔφερε λαβῶν εἰς τόπον τινὰ λέσχην καλούμενον, ἐν ᾧ καθήμενοι τῶν φυλετῶν οἱ πρεσβύτατοι καταμαθόντες τὸ παιδάριον, εἰ μὲν εὐπαγῆς εἴη καὶ ῥωμαλέον, τρέφειν ἐκέλευον, κληῖρον αὐτῷ τῶν ἐνακισχιλίων προσνείμαντες· εἰ δ' ἀγεννῆς καὶ ἄμορφον, ἀπέπεμπον εἰς τὰς λεγομένας Ἀποθέτας, παρὰ Ταύγετον βαραθρώδη τόπον, ὡς οὔτε αὐτῷ ζῆν ἄμεινον ὄν οὔτε τῇ πόλει τὸ μὴ καλῶς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πρὸς εὐεξίαν καὶ ῥώμην πεφυκός. ὅθεν οὐδὲ ὕδατι τὰ βρέφη, ἀλλ' οἴνω περιέλουον αἱ γυναῖκες, βάσανόν τινα ποιούμεναι τῆς κράσεως αὐτῶν. λέγεται γὰρ ἐξίστασθαι τὰ ἐπιληπτικά καὶ νοσώδη πρὸς τὸν ἄκρατον ἀποσφακελίζοντα, τὰ δ' ὑγιεινὰ μᾶλλον στομοῦσθαι καὶ κρατύνεσθαι τὴν ἕξιν...»²¹

Από αυτήν την οπτική γωνία, φαίνεται λογική και η τακτική τους τα νεογνά να μην τα φασκίωνουν (ὅπως συνηθιζόταν στην Αθήνα) και να τα πλένουν με κρασί, αντί για νερό, ενδεχομένως γιατί λόγω του οινοπνεύματος και της «έκθεσής» τους (χωρίς φασκίες), θα εμφάνιζαν ευκολότερα τυχόν νοσήματα

²¹ «Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος» 16, εκδ. Κάκτος, σελ. 72

που μπορεί να είχαν, τα οποία ίσως τα οδηγούσαν ακόμα και στο θάνατο. Κάτι τέτοιο διευκόλυνε και την πόλη από καχεκτικά και ασθενικά παιδιά.

Στη λέσχη, ο γονέας εμφάνιζε μόνο εκείνα που αποδεχόταν ως παιδιά του και τα οποία θα ανέθρεφε. Οι φυλότες που αναφέρονται είναι τα άτομα εκείνα της πολιτεία που είναι αρμόδια για την εισαγωγή και καταγραφή των παιδιών στη φυλή.

Μέχρι την ηλικία των επτά ετών τα αδέρφια, αγόρια και κορίτσια, έμεναν στο σπίτι με τους γονείς τους, όπου και αναθρέφονταν με το σπαρτιατικό πρότυπο. Για τα αγόρια, αυτό που προείχε ήταν η απόκτηση γερού και γυμνασμένου σώματος, η σκληραγώγηση, η υπακοή και η αντοχή σε δύσκολες συνθήκες επιβίωσης. Από την άλλη, τα κορίτσια έπρεπε να πάρουν όλα εκείνα τα εφόδια για να μπορούν να διαχειριστούν όσο το δυνατόν καλύτερα τον οίκο και να γεννήσουν και αναθρέψουν υγιή παιδιά.

Ενδεικτικά, να αναφέρουμε ότι ο Πλούταρχος μας δίνει στοιχεία για το πώς από πολύ μικρή ηλικία, τα παιδιά ετίθεντο σε δοκιμασίες, προκειμένου να σκληραγωγηθούν και να γίνουν ανθεκτικοί πολίτες, επάξιοι εκπρόσωποι της πόλης της Σπάρτης. Οι παραμάνες φρόντιζαν να μην είναι δύσκολα στο φαγητό τους, να μη φοβούνται το σκοτάδι και τη μοναξιά, να μην έχουν ιδιοτροπίες και να μην γκρινιάζουν και κλαψουρίζουν, που θεωρούνται δείγματα αδυναμίας.

«...ἦν δὲ περὶ τὰς τροφούς ἐπιμέλειά τις μετὰ τέχνης, ὥστ' ἄνευ σπαργάνων ἐκτρεφούσας τὰ βρέφη τοῖς μέλεσι καὶ τοῖς εἴδεσιν ἐλευθέρια ποιεῖν, ἔτι δὲ εὐκόλα ταῖς διαίταις καὶ ἄσικχα καὶ ἀθαμβῆ σκοτοῦ καὶ πρὸς ἐρημίαν ἄφοβα καὶ ἄπειρα δυσκολίας ἀγεννοῦς καὶ κλαυθυρισμῶν. διὸ καὶ τῶν ἔξωθεν ἔνιοι τοῖς τέκνοις Λακωνικὰς ἐωνοῦντο τίθας:...»²²

Αυτό που αναφέρει ο Πλούταρχος στο τέλος του συγκεκριμένου αποσπάσματος που παραθέσαμε, αποδεικνύει τη διαφορετικότητα της Σπαρτιάτισσας από τις γυναίκες της υπόλοιπης Ελλάδας. Το ότι, δηλαδή, οι Λακεδαιμόνιες παραμάνες επιλέγονταν και από άλλους εκτός Σπάρτης,

²² Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 16, εκδ. Κάκτος, σελ. 72-74

υποδηλώνει το πόσο ευρέως διαδεδομένη ήταν η σπαρτιατική αγωγή και πειθαρχία των παιδιών σε αυτή την ηλικία.

Αναλυτικά για τα κορίτσια θα έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε σε επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας. Αυτό που αξίζει να αναφέρουμε είναι ότι η διαφορά της Σπάρτης σε σχέση με τις υπόλοιπες πόλεις της αρχαίας Ελλάδας έγκειται στο γεγονός ότι η εκπαίδευση ήταν κρατική μέριμνα και τελούταν υπό κρατική επίβλεψη. Ίσως η Σπάρτη να ήταν το πρότυπο της πόλης εκείνης, που είχε συνδέσει άρρηκτα την εκπαίδευση και την παιδεία των πολιτών με την πολιτική και κοινωνική ζωή της πόλεως- κράτους. Η παιδεία ήταν υποχρεωτική, ίση και ίδια για όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως της κοινωνικής θέσης ή της καταγωγής τους.

Στο σημείο αυτό θα παραθέσουμε περιληπτικά στοιχεία για την ανατροφή και τη διαπαιδαγώγηση των αγοριών.

Στο έβδομο έτος της ηλικίας τους τα αγόρια παραδίδονταν στην πολιτεία και ξεκινούσε η αγωγή τους μέχρι τα δεκαοκτώ τους χρόνια. Έμεναν, έτρωγαν, εκπαιδεύονταν όλοι μαζί στο πλαίσιο της ομάδας **(αγέλη)**. Οι τρεις βασικές κατηγορίες που διαχωρίζονταν σε σχέση με την ηλικία τους ήταν **παίδες, μαιράκια και έφηβοι**, λαμβάνοντας διαφορετική εκπαίδευση σε καθεμιά από αυτές.

«...ὁ Λυκοῦργος, οὐδ' ἐξῆν ἐκάστῳ τρέφειν οὐδὲ παιδεύειν ὡς ἐβούλετο τὸν υἱόν, ἀλλὰ πάντας εὐθύς ἐπταετείς γενομένους παραλαμβάνων αὐτὸς εἰς ἀγέλας κατελόχιζε, καὶ συννόμους ποιῶν καὶ συντρόφους μετ' ἀλλήλων εἴθιζε συμπαίζειν καὶ συσχολάζειν...»²³

Υπεύθυνος για την επιτήρησή τους ήταν ο **παιδονόμος**, ο οποίος οριζόταν από την πολιτεία να διευθύνει τα παιδιά. Καθήκον του ήταν η τάξη και η πειθαρχία και είχε δικαίωμα να τα τιμωρεί αυστηρά, ακόμα και να τα μαστιγώνει.

²³ Λυκούργος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 16, εκδ. Κάκτος, σελ. 74

«... ὁ δὲ Λυκοῦργος, ἀντὶ μὲν τοῦ ἰδία ἕκαστον παιδαγωγούς δούλους ἐφιστάναι, ἄνδρα ἐπέστησε κρατεῖν αὐτῶν ἐξ ὧν περ αἱ μέγιστα ἀρχαὶ καθίστανται, ὅς δὴ καὶ παιδονόμος καλεῖται, τοῦτον δὲ κύριον ἐποίησε καὶ ἀθροίζειν τοὺς παῖδας καὶ ἐπισκοποῦντα, εἴ τις ῥαδιουργοίῃ, ἰσχυρῶς κολάζειν. ἔδωκε δ' αὐτῷ καὶ τῶν ἡβώντων μαστιγοφόρους, ὅπως τιμωροῖεν ὅποτε δέοι, ὥστε πολλὴν μὲν αἰδῶ, πολλὴν δὲ πειθῶ ἐκεῖ συμπαρεῖναι...»²⁴

«... ἄρχοντα δ' αὐτοῖς παρίστατο τῆς ἀγέλης τὸν τῷ φρονεῖν διαφέροντα καὶ θυμοειδέστατον ἐν τῷ μάχεσθαι· καὶ πρὸς τοῦτον ἀφεώρων καὶ προστάπτοντος ἡκροῶντο καὶ κολάζοντος ἐκατέρου, ὥστε τὴν παιδείαν εἶναι μελέτην εὐπειθείας...»²⁵

Αυτὴ ἡ ἐκπαίδευση κρατοῦσε μέχρι τὴν ἡλικία τῶν δεκαοκτῶ ετῶν, ὁπότε καὶ οἱ νέοι περνούσαν στὴν ἐπόμενη φάση. Εἰς διδάσκονταν με μεγαλύτερη ἐπιμέλεια τὶς ἀρετὲς ποὺ ἀναφέραμε πιο πάνω (σκληραγώγηση, πολεμικὲς τέχνες, ἀντοχὴ σε κακουχίες κτλ), συμμετείχαν σε ἀγῶνες γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τὴν τόνωση τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καθὼς καὶ ἀποκτοῦσαν στοιχειώδη πνευματικὴ μόρφωση, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος.

«... Γράμματα μὲν οὖν ἔνεκα τῆς χρείας ἐμάνθανον...»²⁶

Σκοπὸς τῆς Πολιτείας ἦταν νὰ εἶναι καλοὶ στρατιῶτες καὶ υπάκουοι στα προστάγματα τῆς Πολιτείας. Γιὰ αὐτὸ καὶ ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀγωγή ποὺ λάμβαναν ἦταν προκειμένου αὐτοὶ νὰ μάθουν νὰ νικοῦν στὴ μάχη, νὰ υπομένουν τὸν πόνο καὶ νὰ δέχονται υπάκουα τὸν τρόπο διακυβέρνησης τῆς Πολιτείας «... ἢ δ' ἄλλη πᾶσα παιδεία πρὸς τὸ ἄρχεσθαι καλῶς ἐγένετο καὶ καρτερεῖν πονοῦντα καὶ νικᾶν μαχόμενον...»²⁷

Ἀπὸ ὅσα μελετήσαμε μέχρι στιγμῆς συμπεραίνουμε ὅτι οἱ Σπαρτιάτες ἔδιναν μεγάλη σημασία στὴν σκληραγώγηση τῶν ἀγοριῶν. Γιὰ αὐτὸν τὸ λόγο, τοὺς ἐπέβαλαν νὰ περπατοῦν ξυπόλυτοι, προκειμένου τὰ πόδια τοὺς νὰ μὴν εἶναι

²⁴ Ξενοφῶν, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», II 2, ἐκδ. Πάπυρος, σελ. 28

²⁵ Λυκούργος, ὁ.π.

²⁶ Λυκούργος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 16, ἐκδ. Κάκτος, σελ. 74

²⁷ Ὁ.π., σελ. 74

αβρά και «καλομαθημένα», αλλά εκπαιδευμένα σε δύσκολα εδάφη. Ένας ακόμη λόγος είναι πως τα υποδήματα τους στερούσαν την πλήρη αίσθηση ελευθερίας και τους εμπόδιζαν να τρέχουν με μεγάλη ταχύτητα.

«...άντί γε μὴν τοῦ ἀπαλύνειν τοὺς πόδας ὑποδήμασιν ἔταξεν ἀνυποδησίᾳ κρατύνειν, νομίζων, εἰ τοῦτ' ἀσκήσειαν, πολὺ μὲν ῥᾶον ἂν ὀρθιάδε ἐκβαίνειν, ἀσφαλέστερον δὲ πρηνῆ καταβαίνειν, καὶ πηδηῆσαι δὲ καὶ ἀναθορεῖν καὶ δραμεῖν θᾶπτον ἀνυπόδητον, εἰ ἡσκηκῶς εἴη τοὺς πόδας, ἢ ὑποδεδεμένον...»²⁸

Επίσης, για τον ίδιο λόγο ο Ξενοφών μας ενημερώνει ότι ο Λυκούργος νομοθέτησε ο κάθε άνδρας να έχει ένα ρούχο (ιμάτιο) για όλο το χειμώνα, για να μπορούν να αντέχει και στη ζέστη και στο ψύχος. Αυτό το στοιχείο, πιστεύω, πως πέραν αυτού επιδέχεται και περαιτέρω ερμηνείες. Ένα ρούχο ίσως είχε να κάνει και με τη λιτότητα, που επικρατούσε γενικότερα στη σπαρτιατική αντίληψη ζωής. Και βέβαια, θα μπορούσαμε να το δούμε από την σκοπιά της στρατιωτικής εκπαίδευσης, όπως ακριβώς και το παράδειγμα των υποδημάτων. Ένα άτομο με αρκετά ρούχα, όχι μόνο δεν έχει την πλήρη ελευθερία κινήσεων, αλλά επιβαρύνεται από αυτά.

«...καὶ ἀντί γε τοῦ ἱματίοις διαθρύπτεσθαι ἐνόμιζεν ἐνὶ ἱματίῳ δι' ἔτους προσεθίζεσθαι, νομίζων οὕτως καὶ πρὸς ψύχη καὶ πρὸς θάληη ἄμεινον ἂν παρεσκευάσθαι...»²⁹

Από τα δεκαοκτώ μέχρι τα τριάντα τους χρόνια διέμεναν σε στρατόπεδο, οπότε και ολοκληρωνόταν η εκπαίδευση και η υποχρεωτική διαμονή στο στρατόπεδο.

Μέχρι εξήντα χρονών, ήταν υποχρεωμένοι να διατηρούνται σε καλή φυσική κατάσταση και βρίσκονταν υπό ένα καθεστώς συνεχούς στρατιωτικής υπηρεσίας. Έπρεπε ανά πάσα στιγμή να ήταν ετοιμοπόλεμοι για να μπορέσουν να ανταποκριθούν σε ενδεχόμενο κάλεσμα της πατρίδας.

Στην ηλικία των εξήντα ετών, ερχόταν η «αποστρατεία», η αποχώρηση από την ενεργό στρατιωτική ζωή, αλλά όχι η αποστρατεία από τις υποχρεώσεις της

²⁸ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», II 3, εκδ. Πάπυρος, σελ. 28

²⁹ Ο.π., σελ. 28

πόλης- κράτους. Εξακολουθούσαν να συμμετέχουν στα κοινά ως επίτροποι, παιδονόμοι ή μέλη της Γερουσίας. Οι πρεσβύτεροι έχαιραν της εκτίμησης των νεότερων, αλλά και της Πολιτείας.

Κλείνοντας, να αναφέρουμε ότι η Σπάρτη ήθελε οι πολίτες της να έχουν εξοικείωση με το θάνατο και να μην τον φοβούνται, ούτε να τον θεωρούν ως κάτι επαίσχυντο ή επονείδιστο. Για αυτό και οι νεκροί επιτρεπόταν να ταφούν και μέσα στην πόλη, αλλά απαγορευόταν να τεθεί επιγραφή με το όνομά τους, εκτός αν ο νεκρός είχε πέσει την ώρα της μάχης, ή αν επρόκειτο για γυναίκα που είχε γεννήσει προσφάτως (λεχώνα). Μαζί τους δεν επιτρεπόταν να ταφεί κανένα προσωπικό τους αντικείμενο και το πένθος κρατούσε έντεκα ημέρες (τη δωδέκατη έπαυε). Το μόνο που επιτρεπόταν ήταν να περιβάλλεται η σωρός από έναν κόκκινο μανδύα και λίγα φύλλα ελιάς, γεγονός που το αναφέρει και ο Πλούταρχος και ο Ξενοφών, προφανώς λόγω της ομοιότητας του χρώματος με την πολεμική στολή.

«...Καὶ μὴν καὶ τὰ περὶ τὰς ταφὰς ἄριστα διεκόσμησεν αὐτοῖς. πρῶτον μὲν γὰρ ἀνελῶν δεισιδαιμονίαν ἄπασαν ἐν τῇ πόλει θάπτειν τοὺς νεκρούς, καὶ πλησίον ἔχειν τὰ μνήματα τῶν ἱερῶν οὐκ ἐκώλυσε, συντρόφους ποιῶν ταῖς τοιαύταις ὄψεσι καὶ συνήθεις τοὺς νέους, ὥστε μὴ ταραττεσθαι μηδ' ὀρρωδεῖν τὸν θάνατον ὡς μιαίνοντα τοὺς ἀψαμένους νεκροῦ σώματος ἢ διὰ τάφων διελθόντας. ἔπειτα συνθάπτειν οὐδὲν εἶασεν, ἀλλὰ ἐν φοινικίδι καὶ φύλλοις ἐλαίας θέντες τὸ σῶμα περιέστελλον. ἐπιγράψαι δὲ τοῦνομα θάψαντας οὐκ ἐξῆν τοῦ νεκροῦ, πλην ἀνδρὸς ἐν πολέμῳ καὶ γυναικὸς τῶν ἱερῶν ἀποθανόντων. χρόνον δὲ πένθους ὀλίγον προσώρισεν, ἡμέρας ἔνδεκα· τῇ δὲ δωδεκάτῃ θύσαντας ἔδει Δήμητρι λύειν τὸ πένθος...».³⁰

Η επιλογή του κόκκινου χρώματος εξυπηρετούσε συγκεκριμένη σκοπιμότητα. Όταν ο στρατιώτης τραυματιζόταν στη μάχη, το αίμα δε γινόταν αντιληπτό στον κόκκινο μανδύα, οπότε ούτε οι σύμμαχοι αποθαρρύνονταν και δείλιαζαν, αλλά ούτε και ο εχθρός αναθαρρούσε από τη ζημιά που είχε προκαλέσει στο στράτευμα.

³⁰ «Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος» 27, εκδ. Κάκτος, σελ. 100

«...εἰς γε μὴν τὸν ἐν τοῖς ὀπλοῖς ἀγῶνα τοιάδ' ἐμηχανήσατο, στολήν μὲν ἔχειν φοινικίδα, ταύτην νομίζων ἡκίστα μὲν γυναικεία κοινωνεῖν, πολεμικωτάτην δ' εἶναι, καὶ χαλκὴν ἀσπίδα: καὶ γὰρ τάχιστα λαμπρύνεται καὶ σχολαιότοτα ρυπαίνεται...»³¹

«...Ἐν τοῖς πολέμοις φοινικίσιν ἐχρῶντο· ἅμα μὲν γὰρ ἡ χροὰ ἐδόκει αὐτοῖς ἀνδρική εἶναι, ἅμα δὲ τὸ αἱματῶδες τοῦ χρώματος πλείονα τοῖς ἀπείροις φόβον παρέχειν· καὶ τὸ μὴ εὐπερίφωρον δὲ τοῖς πολεμίοις εἶναι, ἐάν τις αὐτῶν πληγῆ, ἀλλὰ διαλανθάνειν διὰ τὸ ὁμόχρουν χρήσιμον...»³²

Επανερχόμενοι στο θέμα του θανάτου, θα πρέπει να αναφέρουμε ὅτι αὐτὸς των γυναικῶν γινόταν με ἀνάλογες τιμές με ἐνὸς ἀνδρὸς που ἐπέφτε στο πεδίο της μάχης, γεγονός που δείχνει τὴν ἰσότητα μεταξύ των δύο φύλων³³.

³¹ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», 11, 3, εκδ. Πάπυρος, σελ. 46

³² Πλούταρχος, «Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἡ ἀρετῆς/ Λακωνικά Ἀποφθέγματα», εκδ. Ζήτηρος, σελ. 482

³³ Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, ἡ ἱστορία, ἡ κοινωνία καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαίας λακωνικῆς πόλης», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 92

Κεφάλαιο 4: Η γυναίκα στην Αρχαία Σπάρτη

1. Εισαγωγή

Η Σπάρτη αποτελεί το πρότυπο γυναικείας ελευθερίας σε όλες τις πόλεις της αρχαίας Ελλάδας. Η ανατροφή, η διαπαιδαγώγηση και η ελευθερία των κοριτσιών δε διέφερε από εκείνη των αγοριών, σε αντίθεση με την «προοδευτική και δημοκρατική» για την εποχή πόλη της Αθήνας.

Στην Αθήνα, οι γυναίκες ήταν αξιολύπτες, χωρίς άποψη και με κύριο μέλημα τις οικιακές εργασίες. Έπρεπε να περνούν απαρατήρητες και να μη γίνεται για αυτές λόγος, ιδίως από άνδρες, κάτι που ήταν κοινωνικά κατακριτέο.

Αντιθέτως στην Σπάρτη, υπήρχε μία ιδιότυπη ελευθερία των γυναικών. Οι γυναίκες είχαν την κύρια διαχείριση του οίκου, χωρίς όμως να επιβαρύνονται εξ' ολοκλήρου από τις οικιακές εργασίες, που ήταν μέλημα των ειλώντων. Επιτηρούσαν όλες τις εργασίες των ειλώντων και οργάνωναν τη διοχέτευση των παραγόμενων προϊόντων από τον οικό τους στην υπόλοιπη πόλη- κράτος, αλλά και την προμήθεια χρήσιμων προϊόντων από άλλους παραγωγούς. Επίσης, μπορούσαν να έχουν στην ιδιοκτησία τους περιουσία, ανάθρεφαν τα παιδιά τους στα πρότυπα της πολιτείας (πάντα με τη βοήθεια των ειλώντων), ήταν αυστηρές μητέρες και είχαν μία ιδιαίτερη ερωτική ελευθεριότητα, που τους επέτρεπε να συνευρίσκονται και με άλλους άνδρες, εκτός του «νόμιμου» συζύγου τους.

Πάνω σε αυτό επικρατεί μία διχογνωμία απόψεων ως προς την ηθική τους και τη στάση τους ως σύζυγο και μητέρα, από σωζόμενες πηγές (κυρίως από Αθηναίους φιλοσόφους και μελετητές της εποχής), αλλά και από σύγχρονες κοινωνικό-ανθρωπολογικές προσεγγίσεις.

Η ελευθεριότητα και η απειθαρχία τους προκύπτει, όπως εκτιμά στο έργο του ο Αριστοτέλης, που η συμβολή του στην κοινωνιολογική έρευνα είναι αναμφισβήτητη, από τα μακροχρόνια διαστήματα που έμεναν μόνες στον οικό,

λόγω των συχνών πολεμικών εκστρατειών και της αγωγής των Σπαρτιατών συζύγων- αντρών.³⁴ Κείμενα, όπως το χωρίο του Ευριπίδη από την τραγωδία «Ανδρομάχη», παρουσιάζουν μέσα σε πολύ λίγους στίχους τις γυναίκες της Σπάρτης, ως άσεμνες και προκλητικές ως προς τη συμπεριφορά τους και την εμφάνισή τους απέναντι στους άνδρες.

«...οὐδ' ἂν εἰ βούλοιτό τις σώφρων γένοιτο Σπαρτιατίδων κόρη, αἴ ξὺν νέοισιν ἐξερημοῦσαι δόμους γυμνοῖσι μηροῖς καὶ πέπλοις ἀνειμένοις δρόμους παλαίστρας τ' οὐκ ἀνασχετοὺς ἐμοὶ κοινὰς ἔχουσι. κᾶτα θαυμάζειν χρεῶν εἰ μὴ γυναῖκας σώφρονας παιδεύετε; Ἐλένην ἐρέσθαι χρῆν τάδ', ἥτις ἐκ δόμων τὸν σὸν λιποῦσα Φίλιον ἐξεκώμασε νεανίου μετ' ἀνδρὸς εἰς ἄλλην χθόνα...»³⁵

Η μόνη σίγουρη διαπίστωση, όπως θα δούμε μέσα από το σύνολο αυτής της μελέτης είναι πως οι γυναίκες στην Σπάρτη, σε αντίθεση με τις γυναίκες στις υπόλοιπες πόλεις-κράτη, είχαν μόνο ένα στόχο απέναντι στην Πολιτεία και αυτός ήταν η τεκνοποιία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αυτό κάνει σαφές, αμέσως με το ξεκίνημα του έργου του «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» ο Ξενοφών.

«...ὥσπερ δέ οἱ πολλοὶ τῶν τὰς τέχνας ἐχόντων ἐδραῖοι εἰσιν, οὕτω καὶ τὰς κόρας οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἡρεμιζούσας ἐριουργεῖν ἀξιοῦσι. Τὰς μὲν οὖν οὕτω τρεφομένας πῶς χρὴ προσδοκῆσαι μεγαλειῶν ἂν τι γεννηῆσαι; ὁ δὲ Λυκοῦργος ἐσθῆτας μὲν καὶ δούλας παρέχειν ἰκανὰς ἡγήσατο εἶναι, ταῖς δ' ἐλευθέραις μέγιστον νομίσας εἶναι τὴν τεκνοποιίαν...»³⁶

Θα προσπαθήσουμε μέσα από αυτήν την εργασία να εξετάσουμε τη ζωή τους και τη στάση τους και να βρούμε τους λόγους, για τους οποίους υιοθέτησαν ή κατέληξαν σε αυτόν τον τρόπο ζωής.

³⁴ Paul Cartledge, «Το μεγαλείο της Σπάρτης- Σπαρτιατικοί Στοχασμοί», εκδ. Ενάλιος, σελ. 210-213

³⁵ Ευριπίδης, Ανδρομάχη, στ. 594-604

³⁶ Ξενοφών «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Ι 3, εκδ. Πάπυρος, σελ. 24

2. Ανατροφή και εκπαίδευση

Για τη γέννηση των Σπαρτιατισσών δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες αν ίσχυε το ίδιο τελετουργικό με τα αγόρια (σελ.17). Αν, δηλαδή, έπρεπε να ξεπλυθούν με κρασί σαν ένα είδος αποστείρωσης και για να αντέξουν στο όξινο του, γεγονός που αποδεικνύει και τη γεροσύνη τους, υποθέτουμε όμως ότι θα συνέβαινε λόγω της ισότητας των μελών στην Σπαρτιατική κοινωνία. Εφόσον οι γυναίκες έπρεπε να φέρουν στον κόσμο υγιή τέκνα, θα έπρεπε να είναι και αυτές υγιείς και γερές προς τεκνοποίηση.

Μέχρι τα επτά τους χρόνια, υπεύθυνη για την ανατροφή των Σπαρτιατισσών ήταν η οικογένεια. Είχαν παραμάνα, που ήταν μία εκ των οικιακών δούλων, η οποία τις φρόντιζε.

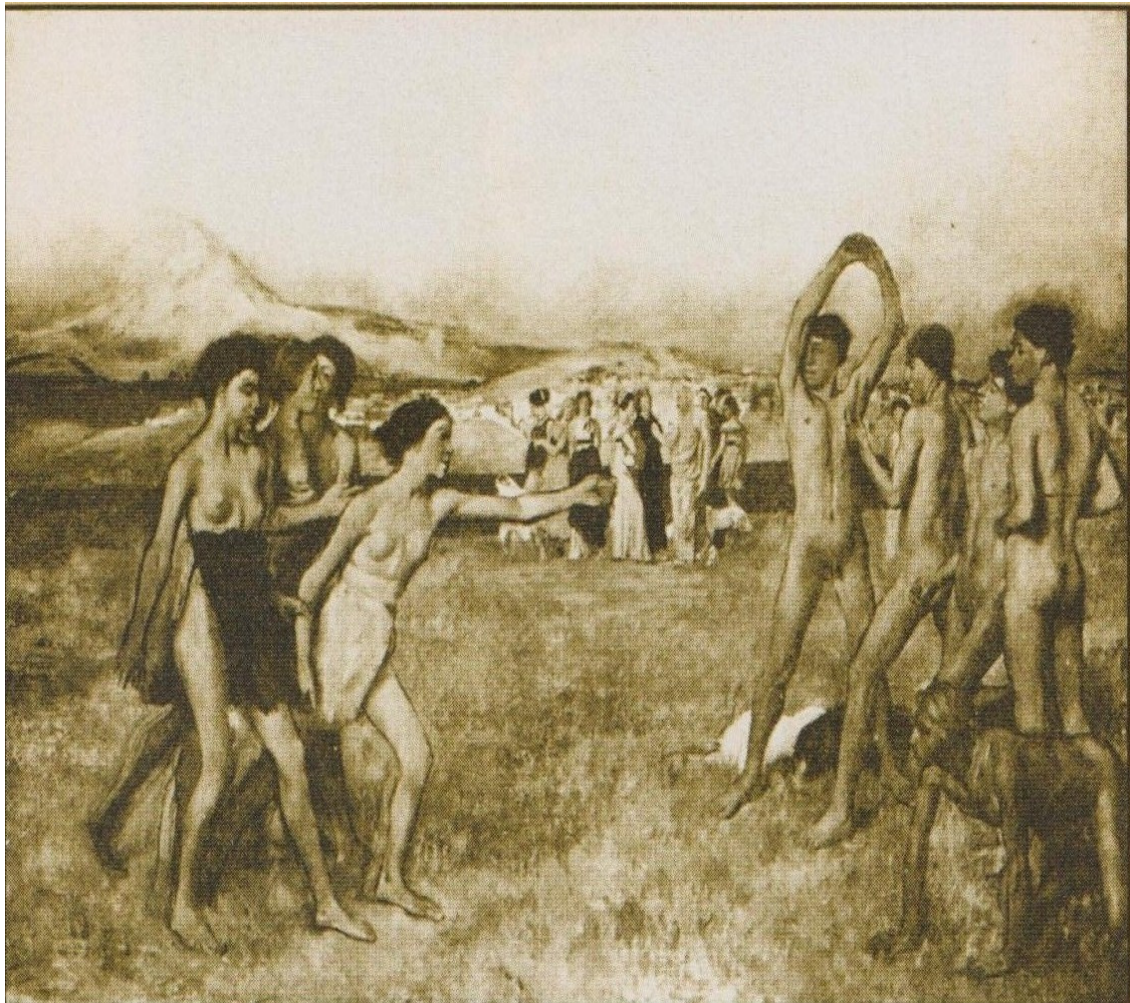
Αυτό που ξέρουμε από τις λιγοστές πηγές που σώζονται, είναι πως μέχρι το γάμο τους εξακολουθούσαν να μένουν μαζί με τους γονείς στον πατρικό οίκο, μαζί με τη μητέρα της μέχρι το γάμο της και τη δημιουργία του δικού της οίκου.³⁷

Από τα επτά χρόνια την ανατροφή τους αναλάμβανε η Πολιτεία, όπως συνέβαινε και για τα αγόρια. Αυτή η εκπαίδευση περιλάμβανε κυρίως γυναικείες ασχολίες, όπως οικιακές εργασίες, φούρνισμα, ύφανση κτλ. Εκτός αυτών υπήρχε και μία αγωγή σωματικών ασκήσεων που έπρεπε να παρακολουθήσουν, προκειμένου να τονώσουν τη φυσική τους κατάσταση, για να μπορούν να γεννήσουν στο μέλλον υγιή και αρτιμελή τέκνα. Τα αθλήματα που παρακολουθούσαν κυρίως ήταν ο δρόμος και η πάλη, αλλά και δίσκος και ακόντιο. Οι ανύπαντρες πάλευαν δημόσια με σκοπό να τις δουν οι άνδρες και να τις επιλέξουν για συζύγους.

³⁷ Paul Cartledge, «Το μεγαλείο της Σπάρτης- Σπαρτιατικοί Στοχασμοί», εκδ. Ενάλιος, σελ. 218

«... Ἦν μὲν οὖν καὶ ταῦτα παρορμητικὰ πρὸς γάμον· λέγω δὲ τὰς πομπὰς τῶν παρθένων καὶ τὰς ἀποδύσεις καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐν ᾧ τῶν νέων, ἀγομένων οὐ γεωμετρικαῖς, ἀλλ' ἐρωτικαῖς, ὡς φησιν ὁ Πλάτων, ἀνάγκαις...»³⁸

Οι γυναῖκες στην Σπάρτη λάμβαναν στοιχειώδη ἐκπαίδευση³⁹. Μάθαιναν ἀνάγνωσι καὶ γραφή καὶ μουσική καὶ βέβαια στὴν ἐκπαίδευσή τους ἐντασσόταν καὶ ἡ γυμναστική, ὅπως προαναφέραμε.

Πίνακας Hilaire Germain Edgar Degas, «Les jeunes Spartiates s' exercent à la lutte», Εθνική Πινακοθήκη Λονδίνου (Sarah B. Pomeroy, «Spartan Women», εκδ. Oxford University Press 2002, σελ. 17)

³⁸ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 14, εκδ. Κάκτος, σελ. 66

³⁹ Sarah B. Pomeroy, «Spartan Women», εκδ. Oxford University Press 2002, σελ. 5

Τα παιδιά μεγάλωναν με μόνη υποχρέωση να γυμνάζονται και να διατηρούν καλή φυσική κατάσταση. Με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούνταν ο απώτερος σκοπός της πόλης, που ήταν ο ευγονισμός.

Στην Σπάρτη η ισοπολιτεία ίσχυε για τα δύο φύλα, αφού οι γυναίκες, ως κοινωνικά ίσες, λάμβαναν την ίδια δημόσια εκπαίδευση με τους άνδρες.

«...πρώτον μὲν σωμασκεῖν ἔταξεν οὐδέν ἦττον τό θῆλυ τοῦ ἄρρενος φύλου...»⁴⁰

Εκτός αυτού, αυτή η άποψη επιβεβαιώνεται και από την καθημερινότητα, αφού ακόμα και η ποσότητα του φαγητού των δύο φύλων ήταν ίση, χωρίς να τρώνε λιγότερη ποσότητα, όπως στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Επίσης, όπως μας πληροφορεί ο Ξενοφών, οι Σπαρτιάτισσες μπορούσαν πίνουν κρασί, παρόλο που για τις γυναίκες της εποχής σε άλλες περιοχές απαγορευόταν ή επιτρεπόταν, εφόσον αυτό ήταν νερωμένο.

«...Αὐτίκα γάρ περί τεκνοποιίας, ἵνα ἐξ ἀρχῆς ἄρξωμαι, οἱ μὲν ἄλλοι τὰς μέλλουσας τίκτειν καί καλῶς δοκούσας κόραις παιδεύεσθαι καί σίτῳ ἢ ἀνυστόν μετριωτάτῳ τρέφουσι καί ὄψῳ ἢ δυνατόν μικροτάτῳ. οἴνου γε μήν ἢ πάμπαν ἀπεχομένας ἢ ὕδαρεῖ χρωμένας διάγουσιν...»⁴¹

Εκείνο, όμως, που απασχολούσε ιδιαίτερα την πολιτεία ήταν η φυσική τους κατάσταση και για αυτό το λόγο έδιναν ιδιαίτερο βάρος και σημασία στη σωματική άσκηση και γυμναστική. Έχουμε αρκετά αρχαιολογικά ευρήματα, όπου αρκετές Σπαρτιάτισσες απεικονίζονται να ρίχνουν ακόντιο ή δίσκο, να τρέχουν, να παλεύουν και γενικώς να συμμετέχουν σε αθλητικές δραστηριότητες. Στον Αγησίλαο των Παράλληλων Πλουταρχικών Βίων, αναφέρεται ότι αγόρια και κορίτσια συμμετείχαν από κοινού στους αγώνες.

⁴⁰ Ξενοφών «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Ι 3, εκδ. Πάπυρος, σελ.24

⁴¹ Ο.π. σελ. 24

«...ἔπειτα δὲ δρόμου καὶ ἰσχύος, ὥσπερ καὶ τοῖς ἀνδράσιν, οὕτω καὶ ταῖς θηλείαις ἀγῶνας πρὸς ἀλλήλας ἐποίησε...»⁴²

«...αὐτὸς δὲ πρὸς ταῦτα πάντα μετρίως ὤετο δεῖν ἔχειν, καὶ τοὺς μὲν οἴκοι χοροὺς καὶ ἀγῶνας ἐπεκόσμηι καὶ συμπαρῆν ἀεὶ φιλοτιμίας καὶ σπουδῆς μεστός ὢν καὶ οὔτε παίδων οὔτε παρθένων ἀμίλλης ἀπολειπόμενος, ἃ δὲ τοὺς ἄλλους ἑώρα θαυμάζοντας ἐδόκει μηδὲ γινώσκειν...»⁴³

Με αὐτὸ τον τρόπο γύμναζαν το κορμί τους και διατηρούσαν καλή φυσική κατάσταση, παράγοντα που ἀπὸ ἐκείνη την εποχή εἶχαν συνειδητοποιήσει ὅτι παίζει μεγάλο ρόλο στην τεκνοποίηση και στη γέννηση υγιῶν τέκνων.

«...τὰ μὲν γε σώματα τῶν παρθένων δρόμοις καὶ πάλαις καὶ βολαῖς δίσκων καὶ ἀκοντίων διεπόνθησεν, ὡς ἦ τε τῶν γεννωμένων ρίζωσις ἰσχυρὰν ἐν ἰσχυροῖς σώμασιν ἀρχὴν λαβοῦσα βλαστάνοι βέλτιον, αὐταί τε μετὰ ῥώμης τοὺς τόκους ὑπομένουσαι καλῶς ἅμα καὶ ῥαδίως ἀγωνίζονται πρὸς τὰς ὠδῖνας...»⁴⁴

Το παρακάτω χωρίο του Ξενοφῶντα τονίζει την επικρατούσα, για την εποχή, ἀποψη ὅτι υπεύθυνοι για την ευγονία εἶναι και οι δύο γονεῖς.

«...νομίζων ἐξ' ἀμφοτέρων ἰσχυρῶν καὶ τὰ ἔκγονα ἐρρωμενέστερα γίγνεσθαι...»⁴⁵

Επιπροσθέτως, μέρος της παιδείας τους ἦταν ο χορὸς και το τραγούδι. Χόρευαν σε θρησκευτικές εορτές, ὅπου ἐπελλαν και διάφορα ἄσματα και σύμφωνα με κάποιους μελετητές εἶναι πολὺ πιθανὸ στην Σπάρτη να χόρευαν τον ἔνοπλο χορὸ Πυρρίχιο, που θεωρούταν μία ἀπὸ τις καλύτερες πολεμικές εξασκήσεις σε περίοδο ειρήνης.⁴⁶

⁴² ὄ.π. σελ. 24

⁴³ Πλούταρχος, Αἰσίδαμος, 21

⁴⁴ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 14, εκδ. Κάκτος, σελ. 64

⁴⁵ Ξενοφῶν «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», I 3, εκδ. Πάπυρος, σελ. 24

⁴⁶ Βασιλική Πανάγου, «Πυρρίχιος χορὸς γυναικῶν στην αρχαία ελληνική εικονογραφία», εκδ. Αρχαιολογίες και Τέχνες, τ. 67, σελ. 73-5

3. Γάμος και Εγγύη

Η ηλικία γάμου για μία Σπαρτιάτισσα ήταν τα δεκαοκτώ με είκοσι χρόνια, όταν πλέον θα ήταν σωματικά ώριμη να τεκνοποιήσει. Αυτή η ηλικία θεωρούνταν ιδανική για το σώμα να κυοφορήσει και να γεννήσει υγιή παιδιά. Για τις Σπαρτιάτισσες ο γάμος ήταν μία υποχρέωση προς την πόλη.⁴⁷

Στη Σπάρτη ίσχυε ο θεσμός της **έγγυης**, όπου επρόκειτο για τη συμφωνία του μέλλοντα συζύγου και του πατέρα της νύφης, ή εφόσον αυτός είχε αποβιώσει του κηδεμόνα της, ότι ο γάμος είναι νόμιμος και μετά από αυτόν ο πατέρας δεν είχε πλέον κανένα δικαίωμα πάνω στην κόρη.⁴⁸

Η προίκα την εποχή που μελετούμε είχε ήδη κλονιστεί, αφού θεωρήθηκε ότι δημιουργεί κοινωνικές ανισότητες. Πράγματι μια γυναίκα, η οποία διέθετε προίκα ήταν εκ προοιμίου σε ευμενέστερη θέση σε σχέση με μία άκληρη γυναίκα. Αυτό ο Λυκούργος φαίνεται να προσπάθησε να το εξαλείψει, καταργώντας αυτόν το θεσμό. Σε σχετικό απόσπασμα του Πλουτάρχου αναφέρεται ότι η προίκα καταργήθηκε, για να παντρεύονται και οι φτωχές και να μη γίνονται περιζήτητες μόνο οι πλούσιες, ενώ το σωστό κριτήριο επιλογής θα πρέπει να είναι το ήθος και η αρετή των γυναικών.

«...Πυνθανομένου δέ τινός, διὰ τί τὰς κόρας ἐνομοθέτησεν ἀπροίκους ἐκδίδοσθαι, « Ὅπως » ἔφη « μῆτε δι' ἔνδειαν ἄγαμοί τινες ἐαθῶσι μῆτε διὰ περιουσίαν σπουδάζωνται, ἕκαστος δ' εἰς τὸν τρόπον τῆς παιδὸς ἀφορῶν ἀρετῆ τὴν αἴρεσιν ποιῶνται. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸν καλλωπισμὸν τῆς πόλεως ἀπήλασεν...»⁴⁹

⁴⁷ Παν. Δ. Δημάκης, «Πρόσωπα και θεσμοί της αρχαίας Ελλάδας», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 44

⁴⁸ Edmond Levy, «Σπάρτη, Κοινωνική και Πολιτική Ιστορία έως τη Ρωμαϊκή Κατάκτηση», εκδ. Πατάκη, σελ. 126

⁴⁹ Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 398-401

Ο Πλούταρχος μας παραθέτει, στα αποφθέγματα που συγκέντρωσε από επώνυμους, αλλά και ανώνυμους Λάκωνες της εποχής, ότι όταν μια Σπαρτιάτισσα ρωτήθηκε για την προίκα που θα πάρει εκείνος που θα την παντρευτεί, εκείνη απάντησε τη σωφροσύνη που κληροδότησε από τον πατέρα της.

«..Παρθένος πενιχρά έρωτηθεισα τίνα δίδωσι τῷ γαμοῦντι προίκα, «Τήν πάτριον» εἶπε «σωφροσύνην... »⁵⁰

Ακόμα και στον τρόπο τέλεσης του γάμου, οι Σπαρτιάτες έκαναν για ακόμα μία φορά τη διαφορά σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες, αφού ο γάμος στην Σπάρτη προαπαιτούσε την αρπαγή της νύφης. Ακόμα και λογοδοσμένη να ήταν μία κοπέλα από τον πατέρα της, κάθε άνδρας που θα την έκλεβε είχε τη δυνατότητα να την κάνει γυναίκα του. Από όσα στοιχεία έχουμε στη διάθεσή μας, μπορούμε να συμπεράνουμε πως οι Σπαρτιάτισσες είχαν το δικαίωμα, αν μας επιτρέπεται να χρησιμοποιήσουμε τον όρο, να εκφράσουν άποψη, τη συγκατάθεση ή τη διαφωνία τους για το μέλλοντα σύζυγο ή τους όρους σύναψης του γάμου τους.⁵¹ Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι η άποψή της, όταν αυτή ήταν διαφορετική, ανέτρεπε και τη σύναψη του γάμου.

Αυτό που κάνει εντύπωση είναι ότι οι Σπαρτιάτες δεν παντρεύονταν τις μικρές και αδύνατες, γιατί θεωρούσαν ότι θα έχουν δυσκολία στο ανταπεξέλθουν στο γάμο και στην κυοφορία, αλλά τις πιο ώριμες για γάμο και τις γεροδεμένες γυναίκες, που φαίνονταν πιο υγιείς.

«...Έγάμουν δέ δι' άρπαγῆς, ού μικράς ούδέ άώρους πρός γάμον, αλλά και άκμαζούσας και πεπείρους.»⁵²

⁵⁰ Ο.π., σελ. 506

⁵¹ Paul Cartledge, «Το μεγαλείο της Σπάρτης- Σπαρτιατικοί Στοχασμοί», εκδ. Ενάλιος, σελ. 232

⁵² «Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Λυκούργος», 15, εκδ. Κάκτος, σελ. 68

Στη Σπάρτη ο γάμος ήταν υποχρεωτικός, αφού εξυπηρετούσε τον σκοπό της πόλης: τη γέννηση νέων παιδιών, νέων στρατιωτών, υπερασπιστών της. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, ένας γάμος μπορούσε πολύ εύκολα να θεωρηθεί άκυρος, αν δεν προέκυπτε σε εύλογο διάστημα παιδί από αυτόν. Η ηλικία γάμου ήταν συγκεκριμένη και εκείνοι που παρέκκλιναν από αυτήν τιμωρούνταν.

«... Πρός δε τούτοις καί άποπαύσας του ή όπότε βούλοιντο ήκαστοι γυναίκα ήγεσθαι, ήταξεν έν άκμαίς τών σωμάτων τους γάμους ποιήσθαι, καί τουτο συμφέρον τή ήύγονία νομίζων...»⁵³

Από εκείνη την εποχή, ήταν γνωστό πως η γυναίκα μπορεί να συλλάβει ευκολότερα και να περάσει καλύτερη εγκυμοσύνη σε πιο νεαρή ηλικία, κάτι που επιβεβαιώνει η σύγχρονη ιατρική επιστήμη και η επιστήμη της γενετικής.

Το να παντρευτεί κάποιος κόρη δούλου ή να δώσει την κόρη του σε δούλο στην αρχαία Σπάρτη ήταν ξεπεσμός (**ήδοξον**)⁵⁴ σε αντιπαράθεση με το να μη παντρευτεί καθόλου, που θεωρούταν ποινικό αδίκημα. Υπήρχαν ειδικές διατάξεις στη νομοθεσία, όπου καθόριζαν τις ποινές.

«...ήν γάρ, ώς ήοικεν, έν Σπάρτη καί άγαμίου δίκη καί ήψιγαμίου καί κακογαμίου...»⁵⁵

Υπήρχε η «**δίκη άγαμίου**», όπου κάποιος καταδικαζόταν σε δημόσια δίκη για το γεγονός ότι δεν είχε παντρευτεί. Σε κείμενα της εποχής συναντάμε αντίστοιχα τους όρους «**δίκη ήψιγαμίου**» (για κάποιον που άργησε να παντρευτεί) και «**δίκη κακογαμίου**» (για κάποιον που έκανε αταίριαστο γάμο, συνήθως για γάμο με γυναίκα απόγονο όχι ελεύθερου Σπαρτιάτη), οι οποίοι αναφέρονται σε δημόσιες δίκες για δύο μορφές γάμου, οι οποίες αξίωναν ποινικές κυρώσεις.

⁵³ Ξενοφών «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Ι 6, εκδ. Πάπυρος, σελ. 26

⁵⁴ D. M. MacDowell, «Σπαρτιατικό Δίκαιο», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 76

⁵⁵ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λύσανδρος», 30.5

Οι άνδρες που δεν παντρεύονταν γνώριζαν την απαξίωση της πολιτείας και τιμωρούνταν με το να μη μπορούν να παραστούν στις Γυμνοπαιδίες και με το να τραγουδούν ένα τραγούδι στην αγορά, αφού περπατήσουν εντός συγκεκριμένου κύκλου (σαν χώρος ατίμωσης και παραδειγματισμού), του οποίου οι στίχοι δήλωναν ότι δεν παντρεύτηκαν και άρα τους αξίζει αυτή η αντιμετώπιση.

«..ού μὴν ἀλλὰ καὶ ἀτιμίαν τινὰ προσέθηκε τοῖς ἀγάμοις. εἶργοντο γὰρ ἐν ταῖς γυμνοπαιδίαις τῆς θέας· τοῦ δὲ χειμῶνος οἱ μὲν ἄρχοντες αὐτοὺς ἐκέλευον ἐν κύκλῳ γυμνοὺς περιϊέναι τὴν ἀγοράν, οἱ δὲ περιϊόντες ἦδον εἰς αὐτοὺς ὡδήν τινα πεποιημένην, ὡς δίκαια πάσχοιεν, ὅτι τοῖς νόμοις ἀπειθοῦσι· τιμῆς δὲ καὶ θεραπείας ἦν νεοὶ πρεσβυτέροις παρείχον, ἐστέρηντο...»⁵⁶

Ακόμα και στον Πλούταρχο έχει αναφερθεί το περιστατικό του φημισμένου στρατηγού Δερκυλλίδα, πρωτοστάτη σε μεγάλες στρατιωτικές επιτυχίες έναντι των Περσών, ο οποίος όμως δεν είχε κάνει παιδιά. Όταν, λοιπόν, βρέθηκε σε δημόσιο χώρο στην Σπάρτη, ζήτησε από ένα νεότερό του να του παραχωρήσει τη θέση του, λαμβάνοντας από το δεύτερο αρνητική απάντηση. Η αιτιολόγηση του νεαρού ήταν πως μη έχοντας παιδιά ο στρατηγός, δεν επιτέλεσε το καθήκον του απέναντι στην Πολιτεία και δεν γέννησε το συνεχιστή του, ο οποίος θα παραχωρούσε τη δική του θέση στο νεαρό, όταν θα είναι εκείνος ηλικιωμένος.

«...ὄθεν καὶ τὸ πρὸς Δερκυλλίδαν ῥηθὲν οὐδεὶς ἐμέμψατο, καίπερ εὐδόκιμον ὄντα στρατηγόν. ἐπιόντι γὰρ αὐτῷ τῶν νεωτέρων τις ἔδρας οὐχ ὑπεῖξεν, εἰπὼν, "Οὐδὲ γὰρ ἐμοὶ σὺ τὸν ὑπεῖξοντα γεγέννηκας..."»⁵⁷

⁵⁶ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 15, εκδ. Κάκτος, σελ. 66

⁵⁷ Ο.π., σελ. 66-68

Το τελετουργικό του γάμου στη Σπάρτη ήταν αξιοσημείωτο. Η νύφη έπρεπε να κόψει σύρριζα τα μαλλιά της και να κλειστεί σε ένα σκοτεινό δωμάτιο, φορώντας έναν ανδρικό χιτώνα, ανδρικά παπούτσια και μία ζώνη. Έπειτα στο δωμάτιο έμπαινε ο άνδρας, της έλυνε τη ζώνη και συνουσιάζονταν. Μετά από λίγη ώρα, το καθήκον του επέβαλε να επιστρέψει στους στρατώνες της ομαδικής εκπαίδευσης και να κοιμηθεί εκεί με τους υπόλοιπους νέους. Εδώ είναι χαρακτηριστική και αποκτά νόημα η σχετική φράση που έχει ειπωθεί ότι «μερικοί είχαν αποκτήσει και παιδιά, προτού δουν τη γυναίκα τους στο φως της ημέρας»⁵⁸.

Επιπλέον, το κόψιμο των μαλλιών της νύφης αποτελεί μία συμβολική μετάβαση, μια διαβατήρια τελετή από το ένα στάδιο ζωής σε ένα άλλο. Ίσως, ν' αποτελούσε τη μετάβαση του άνδρα από τις μέχρι πρότινος ομοφυλοφιλικές του σεξουαλικές σχέσεις στις ετεροφυλοφιλικές. Ένα ακόμη ενδεχόμενο είναι η μετάβαση της γυναίκας από την κατάσταση της παρθένου κόρης σε εκείνη της γυναίκας- συζύγου.

«...τὴν δὲ ἀρπασθεῖσαν ἢ νυμφεύτρια καλουμένη παραλαβοῦσα, τὴν μὲν κεφαλὴν ἐν χρωῖ περιέκειρεν, ἱματίῳ δὲ ἀνδρείῳ καὶ ὑποδήμασιν ἐνσκευάσασα κατέκλινεν ἐπὶ στιβάδα μόνην ἄνευ φωτός. ὁ δὲ νυμφίος οὐ μεθύων οὐδὲ θρυπτόμενος, ἀλλὰ νήφων, ὥσπερ αἰεὶ, δεδειπνηκῶς ἐν τοῖς φιδιτίοις, παρεισελθὼν ἔλυε τὴν ζώνην καὶ μετήνεγκεν ἀράμενος ἐπὶ τὴν κλίνην. συνδιατρίψας δὲ χρόνον οὐ πολὺν ἀπήγει κοσμίως οὔτε εἰώθει τὸ πρότερον, καθευδήσων μετὰ τῶν ἄλλων νέων. καὶ τὸ λοιπὸν οὔτως ἔπραττε, τοῖς μὲν ἡλικιώταις συνδιημερεύων καὶ συναναπαυόμενος, πρὸς δὲ τὴν νύμφην κρύφα μετ' εὐλαβείας φοιτῶν, αἰσχυνόμενος καὶ δεδοικῶς μὴ τις αἴσθοιτο τῶν ἔνδον, ἅμα καὶ τῆς νύμφης ἐπιτεχνωμένης καὶ συνευπορούσης ὅπως ἂν ἐν καιρῷ καὶ λανθάνοντες ἀλλήλοις συμπορεύοιντο. καὶ τοῦτο ἔπραττον οὐκ ὀλίγον χρόνον,

⁵⁸ Ο.π., σελ. 68

ἀλλ' ὥστε καὶ παῖδας γενέσθαι ἐνίοις πρὶν ἐς ἡμέραν θεάσασθαι τὰς ἑαυτῶν γυναικας.»⁵⁹

Δεν μας είναι γνωστό για ποιο λόγο ακολουθούσαν αυτήν την τακτική. Ενδεχομένως γιατί η προσμονή, η αίσθηση της μυστικότητας να δημιουργούσε μεγαλύτερη ηδονή και πόθο και πως παιδιά που γεννιόνταν, από μία τέτοια σύλληψη, ήταν ακμαία, κάτι που εκπλήρωνε τον ευσεβή στόχο της πόλεως. Αυτό, τουλάχιστον καταγράφει και ως ενδεχόμενο ο Ξενοφών.

«... ἐπεὶ γε μὴν γυνὴ πρὸς ἄνδρα ἔλθοι, ορῶν τούς ἄλλους τὸν πρῶτον τοῦ χρόνου ἀμέτρως ταῖς γυναιξί συνόντας, καὶ τοῦτουταναντία ἐγνω: ἐθήκε γὰρ αἰδεῖσθαι μὲν εἰσιόντα οφθῆναι, αἰδεῖσθαι δ' ἐξιόντα. οὕτω δὲ συνόντων ποθεινοτέρως μὲν ἀνάγκη σφῶν αὐτῶν ἔχειν, ἐρώμενέστερα δὲ γίγνεσθαι, εἴ τι βλάστοι οὕτω, μᾶλλον ἢ εἰ διάκοροι ἀλλήλων εἶεν. πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀποπαύσας τοῦ ὁπότε βούλοιντο ἕκαστοι γυναικὰ ἄγεσθαι, ἔταξεν ἐν ἀκμαῖς τῶν σωματῶν τούς γάμους ποιεῖσθαι, καὶ τοῦτο συμφέρον τῇ εὐγονίᾳ νομίζων.»⁶⁰

Μια τέτοια πιο «Επικούρεια» άποψη, όμως, περί ισχυρότερου πόθου με μεγαλύτερες πιθανότητες γονιμότητας, εκτιμώ πως δε συνάδει με την σπαρτιατική φιλοσοφία της λιτότητας, της αυστηρότητας και του στρατιωτικού τρόπου σκέψης και διαβίωσης, εκτός εάν για κάποιο λόγο είχαν θεωρήσει ότι κάτι τέτοιο επηρέαζε την ευγονική, όπως αναφέρει. Σύγχρονοι επιστήμονες έχουν μελετήσει κατά καιρούς το φαινόμενο αυτό και έχουν υπάρξει αποτελέσματα ερευνών που έχουν δείξει πως το γενετικό υλικό (ωάριο και σπερματοζωάριο) φαίνεται ότι μεταφέρει σωματικές, νοητικές και συναισθηματικές ιδιότητες της κατάστασης του ζευγαριού κατά τη στιγμή της ερωτικής συνεύρεσης κατά την οποία επήλθε η σύλληψη.⁶¹ Αν, λοιπόν, το δούμε από αυτήν την σκοπιά, εφόσον σκοπός της Σπάρτης ήταν η γέννηση υγιών, γερών, αρτιμελών και οξύνων τέκνων, η σύλληψή τους θα έπρεπε να

⁵⁹ Ο.π., σελ. 68

⁶⁰ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Ι, 5, εκδ. Πάπυρος, σελ. 26

γίνει υπό τις αντίστοιχες συνθήκες. Επομένως, όλο αυτό το τελετουργικό της πρώτης νύχτας, αλλά και όλων των ακόλουθων ερωτικών συνευρέσεων του ζεύγους εξυπηρετούσε αυτόν τον σκοπό. Από τη στιγμή που το ζευγάρι ζούσε χωριστά, η επιθυμία για συνεύρεση ήταν εντονότερη και όταν αυτή γινόταν περικλείει πηγαία ψυχικά συναισθήματα που διατηρούσαν αστείρευτα την αγάπη και το πάθος.

«...ή δὲ τοιαύτη σύνοδος οὐ μόνον ἐγκρατείας καὶ σωφροσύνης ἄσκησις ἦν, ἀλλὰ τοῖς τε σώμασι γονίμους καὶ τῷ φιλεῖν ἀεὶ καινοὺς καὶ προσφάτους ἦγεν ἐπὶ τὴν κοινωνίαν, οὐ διακορεῖς οὐδ' ἐξιτήλους ταῖς ἀνέδην κοινωνίαις, ἀλλ' ἀεὶ τι λείψανον καὶ ὑπέκκαυμα πόθου καὶ χάριτος ἐναπολείποντας ἀλλήλοις...»⁶²

Επιπλέον το γεγονός ότι οι ερωτικές συνευρέσεις δεν ήταν συνεχείς και εξουθενωτικές, επέτρεπε στους συζύγους να διατηρούν τη σωματική τους ρώμη. Έτσι, τα παιδιά που προέκυπταν είχαν περισσότερες πιθανότητες να γεννηθούν με τα χαρακτηριστικά που επεδίωκε η πόλη.

«..Πρὸς δὲ τὸν θαυμάζοντα, διότι τὸν γεγαμηκότα ἀπεῖρξε μὴ συγκοιμᾶσθαι τῇ γεγαμημένῃ, προσέταξε δὲ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας συνεῖναι τοῖς ἡλικιώταις καὶ τὰς νύκτας ὅλας συναναπαύεσθαι, τῇ δὲ νύμφῃ κρύφα καὶ μετ' εὐλαβείας συνεῖναι, « Ὅπως » ἔφη « καὶ τοῖς σώμασιν ἰσχυροὶ ὧσι διακορεῖς μὴ γινόμενοι, καὶ τῷ φιλεῖν ἀεὶ καινοὶ ὑπάρχωσι καὶ τὰ ἔγγονα ἐρρωμενέστερα παρέχωσι.. »⁶³

Επίσης, άλλο ένα απόσπασμα του Πλούταρχου τείνει να επιβεβαιώσει αυτήν την εκδοχή. Πράγματι, ο Πλούταρχος για το συγκριτικό του έργο των βίων μελέτησε εκτός από την προσωπική ζωή των ανθρώπων αυτών και την κοινωνική πραγματικότητα εκείνης της εποχής. Απόρροια αυτού ήταν να συλλέξει υλικό από την καθημερινή ζωή των Σπαρτιατών και να το καταγράψει στο έργο του «Λακωνικά Αποφθέγματα», εντάσσοντας όλα τα αποφθέγματα επιφανών και μη Σπαρτιατών, αντρών και γυναικών. Εκεί, λοιπόν, συναντούμε το Λυκούργο να απαντά σε κάποιον που τον ρώτησε για το τί εξυπηρετεί η

⁶² Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 15, εκδ. Κάκτος, σελ. 68

⁶³ Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 400

άσκηση του σώματος των γυναικών, πως μόνο ένα δυνατό γυναικείο σώμα μπορεί να αντέξει τους πόνους του τοκετού, να ανταπεξέλθει στην εγκυμοσύνη και γεννήσει ένα υγιές παιδί.

«... Ἄλλου δ' ἐπιζητοῦντος, διὰ τί τὰ σώματα τῶν παρθένων δρόμοις καὶ πάλαις καὶ βολαῖς δίσκων καὶ ἀκοντίων διεπόνησεν, «Ἴν'» ἔφη «ἢ τῶν γεννωμένων ρίζωσις ἰσχυρὰν ἐν ἰσχυροῖς σώμασιν ἀρχὴν λαβοῦσα καλῶς βλαστάνη, αὐταί τε μετὰ ῥώμης τοὺς τόκους ὑπομένουσαι ῥαδίως τε ἅμα καὶ καλῶς ἀγωνίζονται πρὸς τὰς ὠδῖνας, καὶ εἴ τις ἀνάγκη γένοιτο, δύνωνται ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τέκνων καὶ τῆς πατρίδος μάχεσθαι... »⁶⁴

Η σωματική άσκηση βοηθά τον τοκετό, λαμβάνοντας υπόψη ότι μέχρι προσφάτως (και στον αιώνα μας) αρκετές γυναίκες ή γεογνά έχουν χάσει τη ζωή τους πάνω στη γέννηση, επειδή δεν ανταπεξήλθαν σε προβλήματα υγείας, που υπό κανονικές συνθήκες θεωρούνται ότι ξεπερνιούνται εύκολα.⁶⁵ Άλλωστε μας είναι γνωστό πλέον ότι μία γυναίκα σε κατάσταση εγκυμοσύνης ακολουθεί συγκεκριμένο πρόγραμμα ασκήσεων για όσο το δυνατό ανώδυνο τοκετό.

Άρα, ευλόγως, ο Λυκούργος ενδιαφέρεται για την καλή σωματική κατάσταση, η οποία εξασφαλίζεται με τη γυμναστική. «Ο υγιής νους στο υγιές σώμα» ή όπως έλεγε ο Λατίνος σατυρικός ποιητής Ιουβενάλιος (1ος-2ος αιω. μ.Χ.) «mens sana in corpore sano» περικλείει όλο αυτό ακριβώς.

⁶⁴ Ο.π., σελ. 396

⁶⁵ Επιμ. Giampiera Arrigoni, «Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα». Εκδ. University Studio Press, σελ. 111

4. Έγγαμος βίος, τεκνοποιία, μοιχεία

Ο έγγαμος βίος στην Σπάρτη ήταν ανορθόδοξος σε σχέση με τον έγγαμο βίο άλλων πόλεων και με τη σημερινή του μορφή. Το ζευγάρι δεν έμενε μαζί, γιατί ο άνδρας υποχρεούταν να παραμένει στο στρατόπεδο μέχρι την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και τη συμπλήρωση των τριάντα χρόνων του και οι συνευρέσεις τους γίνονταν μυστικά. Ορθώς αναφέρεται, λοιπόν, ότι οι άνδρες- σύζυγοι στην Σπάρτη είχαν τα λιγότερα δικαιώματα από οποιονδήποτε άλλον άνδρα-σύζυγο στην Αρχαία Ελλάδα, όπως επίσης και ως πατέρα τα δικαιώματά τους ήταν ελάχιστα, όπως θα δούμε παρακάτω.⁶⁶

Στη Σπάρτη δεν υπήρχε μοιχεία με τη στενή έννοια του όρου.

Ο Πλούταρχος αναφέρει:

«...ταῦτα δὲ οὕτως πραττόμενα φυσικῶς καὶ πολιτικῶς τότε τοσοῦτον ἀπέϊχε τῆς ὕστερον λεγομένης γενέσθαι περὶ τὰς γυναῖκας εὐχερείας ὥστε ὅλως ἄπιστον εἶναι τὸ τῆς μοιχείας παρ' αὐτοῖς. καὶ λόγος ἀπομνημονεύεται Γεράδα τινὸς Σπαρτιάτου τῶν σφόδρα παλαιῶν, ὃς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ ξένου τί πάσχουσιν οἱ μοιχοὶ παρ' αὐτοῖς, εἶπεν· "Ἵ ξένε, οὐδεὶς γίνεται μοιχὸς παρ' ἡμῖν." ἐκείνου δὲ ὑπολαβόντος, "Ἐὰν οὖν γένηται;" "Ταῦρον," ἔφη ὁ Γεράδας, "ἐκτίνει μέγαν, ὃς ὑπερκύψας τὸ Ταύγετον ἀπὸ τοῦ Εὐρώτα πίεται." θαυμάσαντος δ' ἐκείνου καὶ φήσαντος· "Πῶς δὲ ἂν γένοιτο βοῦς τηλικούτος;" γελάσας ὁ Γεράδας, "Πῶς δ' ἂν," ἔφη, "ἐν Σπάρτῃ μοιχὸς γένοιτο;" ταῦτα μὲν οὖν ἰστόρηται περὶ τῶν γάμων...»⁶⁷

Η μοιχεία ήταν για εκείνους κάτι ανύπαρκτο. Στο χωρίο που παραθέσαμε ανωτέρω, όταν ρωτήθηκε ένας Σπαρτιάτης από έναν ξένο για τις κυρώσεις που προβλεπόταν για ένα μοιχό στη Σπάρτη, απάντησε ότι πληρώνει αποζημίωση για ένα μεγάλο ταύρο που σκύβει το κεφάλι του πάνω από τον Ταύγετο και

⁶⁶ Sarah B. Pomeroy, «Spartan Women», εκδ. Oxford University Press 2002, σελ. 38

⁶⁷ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 15, εκδ. Κάκτος, σελ. 70-72

πίνει νερό στην κοιλάδα του Ευρώτα. Και αναρωτώμενος ο ξένος πώς μπορούσε να υπάρχει τόσο μεγάλος ταύρος, ο Σπαρτιάτης απάντησε: «Όπως γίνεται να υπάρχει μοιχός στην Σπάρτη».

Σκοπός της πόλης ήταν η γέννηση και η ανατροφή υγιών παιδιών, οπότε αν μία γυναίκα υγιής γεννούσε άρτια παιδιά, μπορούσε, έχοντας πάντοτε τη συγκατάθεση του άνδρα της, να συνευρεθεί και με άλλον άνδρα Σπαρτιάτη, αρκεί ο σκοπός να είναι η γονιμοποίησή της και η γέννηση υγιών παιδιών, χρήσιμων στην πολιτεία. Ο δανεισμός της συζύγου γίνεται έπειτα από συμφωνία του νόμιμου συζύγου όπως αναφέραμε και όχι επειδή εκείνη επιθυμούσε τη συνεύρεση με άλλους άνδρες, αφού αναζητώντας τον σκοπό αυτών των συνευρέσεων θα καταλήξουμε στον σκοπό της πολιτείας, σε ένα συλλογικό σκοπό και όχι στην τέρψη και την ηδονή ενός μόνο ατόμου.

Η πρακτική αυτή είναι γνωστή ως ο θεσμός της σπαρτιατικής πολυανδρίας. Οι κοινοί νόμιμοι σύζυγοι της Σπαρτιάτισσας είχαν μεταξύ τους μια άτυπη συγγενική σχέση, την αδελφική πολυανδρία. Σύμφωνα με μελετητές, δεν μας είναι ξεκάθαρα επιβεβαιωμένο εάν ο όρος «αδελφική» είναι μεταφορικός, ή εάν όντως πρόκειται για αδελφούς, συγγενείς, ή στενούς φίλους. Σίγουρο είναι πάντως πως ως σύζυγοι της ίδιας γυναίκας είχαν ίσες υποχρεώσεις απέναντι στα τέκνα αυτής, αφού η πατρότητα αυτών ήταν κοινή.⁶⁸

Από την άλλη, βέβαια, ίσχυε και το αντίστροφο. Ένας σύζυγος μπορούσε με πολύ μεγάλη ευκολία να δανείσει τη σύζυγό του με ή παρά τη θέλησή της, σε άλλον άνδρα Σπαρτιάτη, προκειμένου να την καταστήσει έγκυο και να φέρει στον κόσμο υγιή παιδιά, όπως ενδεχομένως είναι και αυτά που είχε με τον κύριο σύζυγό της.

Μας κάνει εντύπωση η απάντηση μιας Σπαρτιάτισσας, όπως μας σώζεται από τον Πλούταρχο, που όταν ρωτήθηκε να συνάψει σχέσεις με έναν άλλο άνδρα, πέραν του νόμιμου συζύγου της, εκείνη απάντησε πως όταν ήταν κοπέλα

68 Σταύρος Περεντίδης, Ο Αριστοφάνης για την πολυανδρία: Μικρό σχόλιο στις Εκκλησιάζουσες 614 επ., «Στέφανος, τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ», εκδ. ERGO, σελ. 962-963

υπάκουε στον πατέρα της, ενώ τώρα στο σύζυγό της, επομένως εκείνος πρέπει να ερωτηθεί αν της επιτρέπει να το κάνει αυτό με έναν άλλο άνδρα.

«...Λακαίνη τις προσέπεμψεν, εἰ φθορᾷ συνεπινεύει. Ἡ δ' ἔφη « Παιῖς μὲν οὔσα ἔμαθον τῷ πατρὶ πείθεσθαι, καὶ τοῦτο ἔπραξα· γυνὴ δὲ γενομένη τῷ ἀνδρὶ· εἰ οὖν δίκαιά με παρακαλεῖ, τούτῳ φανερόν ποιησάτω πρῶτον... »⁶⁹

Ἐχει αναφερθεῖ περιστατικό στην αρχαία Σπάρτη, όπου ηλικιωμένος σύζυγος φέρνει τη σύζυγό του να συνευρεθεῖ με υγιή και ρωμαλέο άνδρα για να κάνει γερὰ παιδιά. Σε αυτό στηρίζεται αυτό που προαναφέραμε ὅτι οι γυναίκες στη Σπάρτη μπορούσαν να διαχειρίζονται παραπάνω του ενός οἴκου.

«..εἴ γε μέντοι συμβαίῃ γεραιῶ νέαν ἔχειν, ὀρών τοὺς τηλικούτους φυλάττοντας μάλιστα τὰς γυναῖκας, τάναντία καὶ τούτου ἐνόμισε: τῷ γὰρ πρεσβύτῃ ἐποίησεν, ὁποῖου ἀνδρὸς σῶμά τε καὶ ψυχὴν ἀγασθεῖν, τοῦτον ἐπαγαγομένῳ τεκνοποιήσασθαι. εἰ δὲ τις αὖ γυναικὶ μὲν συνοικεῖν μὴ βούλοιο, τέκνων δὲ ἀξιολόγων ἐπιθυμοίῃ, καὶ τοῦτο νόμιμον ἐποίησεν, ἦντινα [ἄν] εὔτεκνον καὶ γενναίαν ὀρώῃ, πείσαντα τὸν ἔχοντα ἐκ ταύτης τεκνοποιεῖσθαι. καὶ πολλὰ μὲν τοιαῦτα συνεχῶρει. αἴ τε γὰρ γυναῖκες διττοὺς οἴκους βούλονται κατέχειν, οἳ τε ἀνδρες ἀδελφοὺς τοῖς παισὶ προσλαμβάνειν, οἳ τοῦ μὲν γένους καὶ τῆς δυνάμεως κοινωνοῦσι, τῶν δὲ χρημάτων οὐκ ἀντιποιοῦνται...»⁷⁰

«...ἐξῆν μὲν γὰρ ἀνδρὶ πρεσβυτέρῳ νέας γυναικός, εἰ δὴ τινα τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἀσπάσαιτο νέων καὶ δοκιμάσειεν, εἰσαγαγεῖν παρ' αὐτὴν καὶ πλήσαντα γενναίου σπέρματος ἴδιον αὐτοῖς ποιήσασθαι τὸ γεννηθέν. ἐξῆν δὲ πάλιν ἀνδρὶ χρηστῷ, τῶν εὔτεκνων τινὰ καὶ σωφρόνων θαυμάσαντι γυναικῶν ἐτέρῳ γεγαμημένην, πείσαι τὸν ἄνδρα συνελθεῖν, ὥσπερ ἐν χώρᾳ καλλικάρπῳ φυτεύοντα καὶ ποιούμενον παῖδας ἀγαθοὺς, ἀγαθῶν ὀμαίμους καὶ συγγενεῖς ἔσομένους. πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ ἰδίους ἠγεῖτο τῶν πατέρων τοὺς παῖδας, ἀλλὰ

⁶⁹ Πλούταρχος, «Περὶ τῆς Αλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 506

⁷⁰ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», εκδ. Πάπυρος, I 7-9, σελ. 26

κοινοὺς τῆς πόλεως ὁ Λυκοῦργος, ὅθεν οὐκ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρίστων ἐβούλετο γεγονότας εἶναι τοὺς πολίτας...»⁷¹

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι θὰ παιδιὰ ἦταν τῆς πόλης καὶ ὄχι τῶν γονιῶν τοὺς μετὰ τὴν στερὴ σημερινή ἐννοία. Δὲν ἦταν ντροπὴ γιὰ τὸ ζευγάρι ἢ τὴν συνεύρεση τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου με κάποιον ἄλλο ἐρωτικὸ σύντροφο, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς δὲν ἦταν ἡ σεξουαλικὴ ευχαρίστηση, ἀλλὰ ἡ τεκνοποιία υγιῶν παιδιῶν, ἀρα καὶ καλῶν πολιτῶν, ἀφοῦ μποροῦσαν νὰ αξιοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν πόλη. Ὁ Λεωνίδας, ὁ γνωστὸς σὲ ὅλους μας ἱστορικὰ ἀπὸ τὴ μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, ὅταν ἐφυγε ἀπὸ τὴ Σπάρτη γιὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ μὴ ξέροντας τί θὰ ἀντιμετωπίσει καὶ ἀνὰ τί θὰ ἐπιστρέψει ποτέ, ρωτήθηκε ἀπὸ τὴ γυναίκα τοῦ ἀνὴρα ἡ ἀπάντησή του ἦταν νὰ παντρευτεῖς με καλοὺς ἀνδρες καὶ νὰ γεννήσεις καλὰ παιδιὰ. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον μας προκαλεῖ ὁ πληθυντικὸς στοὺς ἀνδρες (**Ἄγαθοῖς**) ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ἐλευθεριότητα τῶν Σπαρτῆς σὲ σχέση με τὴ μονογαμία.

«...Τῆς δὲ γυναικὸς αὐτοῦ Γοργοῦς πυνθανομένης, ὅτε εἰς Θερμοπύλας ἐξήκει τῷ Πέρσῃ μαχόμενος, εἴ τι αὐτῇ ἐντέλλεται, ἔφη « Ἄγαθοῖς γαμείσθαι καὶ ἀγαθὰ τίκτειν... »⁷²

Ὁ Πλούταρχος στὴ σύγκριση Λυκοῦργου- Νουμά, σχολιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ζήλοτυπία δὲν υφίσταται στὶς συζυγικὲς σχέσεις, ἐπειδὴ στὴ συνείδηση τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης δὲν ὑπῆρχε ἡ ἐξαπάτηση, ἡ ἀπάτη ἢ ἡ μοιχεία. Ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ σκοποῦ τῆς πόλης ἦταν ὑπεράνω τῆς προσωπικῆς ζήτησης ποὺ μπορεῖ νὰ ἐνιωθε ἕκαστος τῶν συζύγων.

«... Τῆς δὲ περὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς τεκνώσεις κοινωνίας τὸ ἀζηλότυπον ὀρθῶς καὶ πολιτικῶς ἐμποιοῦντες ἀμφοτέρω τοῖς ἀνδράσιν οὐ κατὰ πᾶν εἰς τοῦτο συνηνέχθησαν,, ὁ δὲ Λάκων, οἴκοι τῆς γυναικὸς οὔσης παρ' αὐτῷ καὶ τοῦ γάμου μένοντος ἐπὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς δικαίων, μετεδίδου τῷ πείσαντι τῆς κοινωνίας

⁷¹ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκοῦργος», 15, ἐκδ. Κάκτος, σελ. 70

⁷² Πλούταρχος, «Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς/ Λακωνικά Αποφθέγματα», ἐκδ. Ζήτρος, σελ. 378

εἰς τέκνωσιν. πολλοὶ δέ, ὥσπερ εἴρηται, καὶ παρακαλοῦντες εἰσήγον ἐξ ὧν ἂν ἐδόκουν μάλιστα παιῖδας εὐειδεῖς καὶ ἀγαθοὺς γενέσθαι...»⁷³

Επιπλέον, ἦταν σύνηθες τα ἀδελφία να παντρεύονται μεταξύ τους (**ὁμομήτριοι**⁷⁴), ἢ ἀδελφία να ἔχουν την ἴδια γυναῖκα.

Ομολογουμένως αὐτὴ ἡ πρακτικὴ εἶναι πρωτόγνωρη, ὄχι μόνο για τα ἀρχαῖα ἐλληνικά δεδομένα, ἀλλὰ καὶ για τὴ σύγχρονη ἐποχὴ, ἀφοῦ ἡ μοιχεῖα μέχρι πρότινος θεωροῦταν ποινικὸ ἀδίκημα (καταργήθηκε πολὺ πρόσφατα με τὸ ἀρθρο 6 του νόμου 1272/82). Ἀκόμη μεγαλύτερη ἐκπληξη προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὴν ἀντίστοιχη περίοδο στην Αθήνα, που ἀναμφισβήτητα θεωροῦμε ως πιο φιλελεύθερη πόλη- κράτος, τὸ ἀδίκημα τῆς μοιχεῖας τιμωροῦταν ἀκόμα καὶ με θάνατο.

⁷³ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 15, ἐκδ. Κάκτος, σελ. 192

⁷⁴ Φίλων ο Ιουδαῖος ἢ Ἀλεξανδρεὺς, II, 303

5. Η Σπαρτιάτισσα μητέρα

Η γυναίκα στην Σπάρτη είχε τρεις βασικές ασχολίες: τη διαχείριση του οίκου, την οργάνωση και τη διεύθυνση του προσωπικού που απασχολούταν σε αυτόν και την εκπαίδευση των παιδιών.⁷⁵

«...τὸ Λακωνικόν; κόρας μὲν γυμνασίων μετόχους οὔσας ἄμα καὶ μουσικῆς ζῆν δεῖν, γυναῖκας δὲ ἀργούς μὲν ταλασίας, ἀσκητικὸν δὲ τινα βίον καὶ οὐδαμῶς φαῦλον οὐδ' εὐτελεῖ διαπλέκειν, θεραπείας δὲ καὶ ταμειίας αὖ καὶ παιδοτροφίας εἶς τι μέσον ἀφικνεῖσθαι, τῶν δ' εἰς τὸν πόλεμον μὴ κοινωνούσας, ὥστε οὐδ' εἴ τις ποτε διαμάχεσθαι περὶ πόλεως τε καὶ παίδων ἀναγκαία τύχη γίγνοιτο, οὔτ' ἂν τόξων, ὡς τινες..»⁷⁶

Η γυναίκα στην Σπάρτη ήταν πλήρως συνειδητοποιημένη για τον σκοπό, τον οποίο έπρεπε να επιτελέσει στη ζωή της. Αυτός ήταν να γεννήσει και αναθρέψει υγιή και άξια παιδιά, των οποίων τα αγόρια να γίνουν ικανοί πολεμιστές και υπερασπιστές της πόλης, ενώ τα κορίτσια μητέρες τέτοιων γιών. Συναισθηματισμούς και συγκινησιακή φόρτιση δε συναντάμε, ούτε μπροστά στο θάνατο. Αναφέραμε νωρίτερα ότι το πένθος κρατούσε μόνο λίγες ημέρες,

Εκείνο που τους απασχολούσε ήταν ο ωραίος θάνατος, παρά η ντροπιασμένη ζωή, «**ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς**» (ἢ την ασπίδα ἢ πάνω στην ασπίδα, γύρνα πίσω με την ασπίδα σου, ζωντανός και νικητής φέροντας την ασπίδα σου, ἢ γύρνα νεκρός, να σε κουβαλούν πάνω στην ασπίδα οι νικηφόροι συμπολεμιστές σου).

Ἄλλη προσαναδιδοῦσα τῷ παιδί τὴν ἀσπίδα καὶ παρακελευομένη «Τέκνον» ἔφη, « ἢ ταύταν ἢ ἐπὶ ταύτας.»⁷⁷

⁷⁵ Edmond Levy, «Σπάρτη, Κοινωνική και Πολιτική Ιστορία έως τη Ρωμαϊκή Κατάκτηση», εκδ. Πατάκη, σελ. 134

⁷⁶ Πλάτων, «Νόμοι», βιβλίο 7, 806a

⁷⁷ Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 504

Ο ωραίος θάνατος ήταν εκείνος που προέκυπτε από την άσκηση του ηθικού χρέους, το να πεθάνει κανείς για την προάσπιση των ιδανικών του και για την προστασία της πατρίδας του.

«...Ἄξιον δέ τοῦ Λυκούργου καί τόδε ἀγασθῆναι, τό κατεργάσασθαι ἐν τῇ πόλει αἰρετώτερον εἶναι τόν καλόν θάνατον ἀντί τοῦ αἰσχροῦ βίου καί γάρ δὴ ἐπισκοπῶν τις ἂν εὖροι μείους ἀποθνήσκοντας τούτων <ἦ> τῶν ἐκ τοῦ φοβεροῦ ἀποχωρεῖν αἴρουμένων...»⁷⁸

Επιπλέον, ιδιαίτερη εντύπωση μας κάνουν σωσμένα λεγόμενα Λακεδαιμονίων γυναικῶν, που μας παραθέτει ο Πλούταρχος στο ομώνυμο βιβλίο και μας δείχνει πως αντιμετωπίζουν στην καθημερινή τους ζωή τα παιδιά τους, ειδικά τα αγόρια.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα η μητέρα του στρατηγού του Πελοποννησιακού πολέμου Βρασίδα, όταν της είπαν ότι ο γιος της σκοτώθηκε σε μάχη και τον εκθείαζαν για την πολεμική του δεινότητα, εκείνη απάντησε με κυνικότητα πως η Σπάρτη έχει πολλούς ανώτερους άνδρες από αυτόν.

«...Ἀρχιλεωνίς ἡ Βρασίδου μήτηρ, τελευτήσαντος αὐτῇ τοῦ υἱοῦ, ὡς παραγενόμενοί τινες τῶν Ἀμφιπολιτῶν εἰς Σπάρτην ἦκον πρὸς αὐτήν, ἠρώτησεν εἰ καλῶς καὶ ἀξίως τῆς Σπάρτης ὁ υἱὸς ἐτελεύτα· μεγαλυνόντων δ' ἐκείνων καὶ λεγόντων ἄριστον ἐν τοῖς ἔργοις ἀπάντων Λακεδαιμονίων εἶναι, εἶπεν· «ὦ ξένοι, καλὸς μὲν ἦν κάγαθὸς ὁ παῖς μου, πολλοὺς δ' ἄνδρας Λακεδαίμων ἔχει τήνου κάρρονας...»⁷⁹

«...ἡ δὲ Βρασίδου μήτηρ Ἀρχιλεωνίς, ὡς ἀφικόμενοί τινες εἰς Λακεδαίμονα τῶν ἐξ Ἀμφιπόλεως εἰσῆθλον πρὸς αὐτήν, ἠρώτησεν εἰ καλῶς ὁ Βρασίδας ἀπέθανε καὶ τῆς Σπάρτας ἀξίως· μεγαλυνόντων δὲ ἐκείνων τὸν ἄνδρα καὶ λεγόντων ὡς οὐκ ἔχει τοιοῦτον ἄλλον ἢ Σπάρτη· "Μὴ λέγετε," εἶπεν, "ὦ ξένοι· καλὸς μὲν γὰρ

⁷⁸ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», II 13, εκδ. Πάπυρος, σελ. 42

⁷⁹ Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 492

ἦν καὶ ἀγαθὸς ὁ Βρασίδης, πολλοὺς δὲ ἄνδρας Λακεδαιμίων ἔχει τήνου κάρρονας...»⁸⁰

Στο ἴδιο ἔργο του Πλουτάρχου, συναντάμε παρακάτω αναφορά σε μία μητέρα ἡ οποία σκότωσε το γιο της ἐπειδὴ ἦταν δειλὸς καὶ ἀνανδρὸς στη μάχη. Στον τάφο του γράφτηκε ὅτι ἡ μητέρα σκότωσε το γιο της, που παραβίασε τους νόμους. Για μία ἀκόμη φορά παρατηροῦμε τὴν προσήλωση στον σκοπὸ της πόλης, που δεν ἦταν μόνον νόμος, ἀλλὰ καὶ γραμμένος στη συνείδηση των πολιτῶν, ὡς κάτι ἱερό, που δεν ἐπιδέχεται προσβολῆς καὶ υπεράνω ὄλων.

«...Δαματρία τὸν υἱὸν δειλὸν καὶ ἀνάξιον ἑαυτῆς ἀκούσασα, παραγενόμενον ἀνεῖλε· τὸ δ' ἐπίγραμμα ἐπ' αὐτῆς τόδε· « Τὸν παραβάντα νόμους Δαμάτριον ἔκτανε μάτηρ, ἃ Λακεδαιμονία τὸν Λακεδαιμόνιον...»⁸¹

Ἐνα ἀκόμη που μας ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν, εἶναι πῶς ἀν κάποιος Σπαρτιάτης ἀποδεικνυόταν δειλὸς στον πόλεμο καὶ ἐπέστρεφε στην πατρίδα, ἐκτὸς ὅτι ἀντιμετώπιζε στην καθημερινότητα τὴν ἀπαξίωση των ἰδίων του των συμπολιτῶν, γινόταν καὶ περιθωριοποιημένος μέσα στο ἴδιο του το σπίτι, ἀφοῦ οἱ κόρες του μέσα στο σπίτι θα ἐπρεπε πλέον νὰ τρέφονται περιορισμένα για νὰ δοκιμάζουν τὴν ταπείνωση τῆς ἀνανδρείας του πατέρα τους, ἀλλὰ καὶ ἡ γυναίκα του μπορούσε νὰ τον εγκαταλείψει, ἐξ' ἀφορμῆς τῆς ντροπῆς που δημιουργήθηκε με τὴ δειλία καὶ τὴν ἀνανδρία του.

«...πολλάκις δ' ὁ τοιοῦτος καὶ διαιρουμένων τούς ἀντισφαιριοῦντας ἀχώριστος περιγίγνεται, καὶ ἐν χοροῖς δ' εἰς τὰς ἐπονειδίστους χώρας ἀπελαύνεται, καὶ μὴν ἐν ὁδοῖς παραχωρητέον αὐτῷ καὶ ἐν θάκοις καὶ τοῖς νεωτέροις ὑπαναστατέον, καὶ τὰς μὲν προσηκούσας κόρας οἴκοι θρεπτέον, καὶ ταύταις τῆς ἀνανδρίας αἰτίαν ὑφεκτέον, γυναικὸς δὲ κενὴν ἐστὶν περιοπτέον καὶ ἅμα τούτου ζημίαν ἀποτειστέον, λιπαρόν δὲ οὐ πλανητέον οὐδὲ μιμητέον τούς ἀνεγκλήτους, ἢ πληγὰς ὑπὸ τῶν ἀμεινόντων ληπτέον...»⁸²

⁸⁰ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 15, ἐκδ. Κάκτος, σελ. 96-98

⁸¹ ὁ.π. σελ. 496

⁸² Ξενοφῶν, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», II 13, ἐκδ. Πάπυρος, σελ. 42-44

6. Ομοφυλοφιλία

Στην εποχή μας επικρατεί η αντίληψη ότι στην αρχαία Ελλάδα οι ομοφυλοφιλικές σχέσεις ήταν ευρέως διαδεδομένες. Πράγματι υπάρχουν σχετικές πηγές στη βιβλιογραφία, που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη τέτοιων σχέσεων, που σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι ίδιες με τις σύγχρονες ομοφυλοφιλικές. Όσον αφορά την Σπάρτη που εξετάζουμε, η σχέση αυτή μεταξύ των ανδρών και των νεαρών αγοριών ήταν ένα είδος σχέσης δάσκαλου- μέντορα με μαθητή.

«...Ἦδη δὲ τοῖς τηλικούτοις ἐρασταὶ τῶν εὐδοκίμων νέων συναναστρέφοντο· καὶ προσεῖχον οἱ πρεσβύτεροι, καὶ μᾶλλον ἐπιφοιτῶντες εἰς τὰ γυμνάσια, καὶ μαχομένοις καὶ σκώπτουσιν ἀλλήλους παρατυγχάνοντες, οὐ παρέργως, ἀλλὰ τρόπον τινὰ πάντες οἰόμενοι πάντων καὶ πατέρες εἶναι καὶ παιδαγωγοὶ καὶ ἄρχοντες, ὥστε μῆτε καιρὸν ἀπολείπεσθαι μῆτε χωρίον ἔρημον τοῦ νοουθετοῦντος τὸν ἀμαρτάνοντα καὶ κολάζοντος...»⁸³

Ἦταν προς τιμὴν ενός ἀνδρός να συναναστρέφεται ἓνα ἀγόρι καὶ να προσπαθεῖ να του μεταλαμπαδεύσει γνώση, ἦθος, τα ἰδανικά καὶ ἀξίες τῆς πόλης. Ὁ ἐρωτᾶς ἀφοροῦσε τὴν ψυχὴ καὶ ὄχι τὸ σῶμα. Ὁ ἐρωτᾶς ἦταν ἠθικὴ κατάσταση, χωρὶς να σχετίζεται ἢ να συγχέεται με τὴν ἡδονή. Ἡ ἡδονὴ θεωροῦταν κάτι τὸ πρόσκαιρο, τὸ εφήμερο, τὸ ἀνούσιο, ἐνῶ ὁ ἐρωτᾶς εἶναι ἡ πηγαία τάση μας για τὸ ωραῖο καὶ τὸ ἠθικὸ, ἡ ροπή στο να γνωρίσουμε τὸν ἄλλο καὶ να τὸν ἀποκτήσουμε, με τὴν ἐννοια τῆς γνώσης, να τὸν μάθουμε δηλαδὴ. Κάπως ἔτσι εἶχε ἀντιληφθεῖ καὶ ἐκφράσει στο ἔργο του ὁ Πλάτωνας τὸν ἐρωτᾶ, ἀποστασιοποιημένο πλήρως ἀπὸ τὴ σαρκικὴ ἐπαφή, κάτι που μας ὀδηγεῖ να συμπεράνουμε πως αὐτὴ ἦταν ἡ διαδεδομένη ἀντίληψη για τὸν «καθαρό ἐρωτᾶ».

Ὡστόσο, ἡ ἀνάπτυξη σωματικῶν καὶ σεξουαλικῶν σχέσεων ἀπαγορευόταν ρητῶς καὶ με βαριές ποινικὲς κυρώσεις (μέχρι καὶ στέρηση τῶν πολιτικῶν τῶν δικαιωμάτων), σε ἀντίθεση με ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις, ὅπως ἀναφέρει ὁ

⁸³ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 14, ἐκδ. Κάκτος, σελ. 76

Ξενοφών, που κάτι τέτοιο δεν εμποδιζόταν από τις εκάστοτε νομοθεσίες. Αναφέρεται δε, στο συγκεκριμένο χωρίο της «Λακεδαιμονίων Πολιτείας», ότι ο Λυκούργος θέσπισε το συγκεκριμένο νόμο, επειδή θεωρούσε ότι οι ομοφυλοφιλικές σχέσεις είναι το ίδιο αναισχυντες, όσο και μια ερωτική σχέση μεταξύ γονέα- παιδιού ή μεταξύ αδελφών.

«...ο δέ Λυκούργος εναντία καί τούτοις πάσι γνούς, ει μὲν τις αὐτός ὦν οἶον δεῖ ἀγασθεῖς ψυχὴν παιδὸς πειρώτο ἀμεμπτον φίλον ἀποτελέσασθαι καί συνείναι, ἐπήνει καί καλλίστην παιδείαν ταύτην ἐνόμιζεν: εἰ δέ τις παιδὸς σώματος ορεγόμενος φανείη, αἰσχιστον τούτο θεῖς ἐποίησεν ἐν Λακεδαίμονι μηδὲν ἤττον ἐραστάς παιδικῶν ἀπέχεσθαι ἢ γονεῖς παίδων ἢ καί ἀδελφοί ἀδελφῶν εἰς ἀφροδίσια ἀπέχονται...»⁸⁴

«...Ἐρᾶν τῶν τὴν ψυχὴν σπουδαίων παίδων ἐφεῖτο· τὸ δὲ πλησιάζειν αἰσχρὸν νενόμιστο, ὡς τοῦ σώματος ἐρῶντας ἀλλ' οὐ τῆς ψυχῆς· ὁ δ' ἐγκληθεῖς ὡς ἐπ' αἰσχύνῃ πλησιάζων ἄτιμος διὰ βίου ἦν...»⁸⁵

Με την έννοια, λοιπόν του μέντορα αναφέρονται οι εραστές στον Πλούταρχο (αν και στο έργο του διαφαίνεται πως ο Λυκούργος ήταν αντίθετος με τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις). Ο εραστής ουσιαστικά είχε ως ηθική υποχρέωση τη διαπαιδαγώγηση του ερωμένου του και μία ηθική υποχρέωση απέναντι στην πολιτεία για τη σωστή συμπεριφορά του ερωμένου του. Για αυτόν ακριβώς το λόγο και η Πολιτεία αποδεχόταν αυτή τη σχέση και δεν προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση πως εραστής τιμωρήθηκε από την πόλη, γιατί ο ερωμένος του φάνηκε δειλός και αδύναμος στο πεδίο της μάχης, αφού όφειλε να τον έχει σκληραγωγήσει για να ανταπεξέρχεται αντίστοιχες περιπτώσεις.

«...Ἐκοινωνοῦν δὲ οἱ ἐρασταὶ τοῖς παισὶ τῆς δόξης ἐπ' ἀμφοτέρα· καί λέγεται ποτε παιδὸς ἐν τῷ μάχεσθαι φωνὴν ἀγεννῆ προεμένου ζημιωθῆναι τὸν ἐραστὴν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων. οὕτω δὲ τοῦ ἐρᾶν ἐγκεκριμένου παρ' αὐτοῖς...»⁸⁶

⁸⁴ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», II 13, εκδ. Πάπυρος, σελ. 30

⁸⁵ Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 470

⁸⁶ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 18, εκδ. Κάκτος, σελ. 80

*«...Ἐρᾶν τῶν τῆν ψυχὴν σπουδαίων παιδῶν ἐφεῖτο· τὸ δὲ πλησιάζειν αἰσχρὸν
νενόμιστο, ὡς τοῦ σώματος ἐρῶντας ἀλλ' οὐ τῆς ψυχῆς· ὁ δ' ἐγκληθεὶς ὡς
ἐπ' αἰσχύνῃ πλησιάζων ἄτιμος διὰ βίου ἦν...»⁸⁷*

Μπορούμε να συμπεράνουμε από τα σωζόμενα πως ίσως υπήρχε ένα υποτυπώδες «κανονιστικό πλαίσιο» θα λέγαμε, βάσει του οποίου ο εραστής είχε ευθύνη για τον ερωμένο του.

Και οι Σπαρτιάτισσες, από την άλλη, τα χρόνια που διέμεναν στον πατρικό οίκο ανέπτυσαν σχέσεις ομοφυλοφιλικές με μεγαλύτερες γυναίκες.

Πράγματι, στον Πλούταρχο συναντούμε το εξής χωρίο:

*«..., ὥστε καὶ τῶν παρθένων ἐρᾶν τὰς καλὰς καὶ ἀγαθὰς γυναῖκας, τὸ ἀντερᾶν
οὐκ ἦν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀρχὴν ἐποιοῦντο φιλίας πρὸς ἀλλήλους οἱ τῶν αὐτῶν
ἐρασθέντες, καὶ διετέλουν κοινῇ σπουδάζοντες ὅπως ἄριστον ἀπεργάσαιτο
τὸν ἐρώμενον...»⁸⁸*

Κάτι τέτοιο δεν θα έπρεπε να σοκάρει, προσλαμβάνοντάς το με τη σύγχρονη αντίληψη που επικρατεί για τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις, αντιστοίχως με τους άνδρες. Πρόκειται για μία μορφή «εκπαίδευσης» και οι νεότερες θεωρούσαν τις μεγαλύτερες συμβουλάτορες, από τις οποίες έπαιρναν πολύτιμες συμβουλές και νουθεσίες.

⁸⁷ Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 470

⁸⁸ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι, Λυκούργος», 18, εκδ. Κάκτος, σελ. 80

7. Καθημερινή ζωή

Οι Σπαρτιάτισσες συνήθιζαν να κυκλοφορούν ημίγυμνες στην πόλη, χωρίς αυτό να θεωρείται προσβλητικό ή ντροπή⁸⁹. Από τον Πλούταρχο ενημερωνόμαστε πως αυτό ήταν καθιερωμένο στην πόλη και μάλιστα για να εξισώνει αυτές με τους άνδρες ως προς την σωματική ρώμη και την υγεία.

«...Μεμφομένων δέ τινων τήν γύμνωσιν τῶν παρθένων ἐν ταῖς πομπαῖς καί τήν αἰτίαν ζητούντων, « Ἴν' » ἔφη « τὰ αὐτὰ τοῖς ἀνδράσιν ἐπιτηδεύουσαι μηδέν μείον ἔχωσι μήτε κατὰ σώματος ἰσχὺν καί ὑγίαιαν μήτε κατὰ ψυχῆς φιλοτιμίαν καί ἀρετήν, δόξης δέ τῆς παρὰ τοῖς πολλοῖς ὑπερφρονῶσιν...»⁹⁰

Ένα άλλο περιστατικό που μας δείχνει την αντίληψη της εποχής ήταν αυτό του Χαρίλλου, γιου του βασιλιά Πολυδέκτη και ανηψιού του Λυκούργου, που ρωτήθηκε γιατί οι ανύπαντρες κοπέλες κυκλοφορούν με τόσο κοντά ρούχα, ενώ οι παντρεμένες με καλυμμένο κεφάλι, απάντησε πως οι μεν πρώτες έπρεπε να βρουν άνδρα και για αυτό θα έπρεπε να επιδεικνύουν τα προσόντα τους, οι δε δεύτερες που έχουν ήδη άνδρα πρέπει να τον κρατήσουν και για αυτόν το λόγο πρέπει να μην προκαλούν.

«...Πυνθανομένου δέ τινος διὰ τί τὰς μὲν κόρας ἀκαλύπτους, τὰς δὲ γυναῖκας ἐγκεκαλυμμένας εἰς τούμφανές ἄγουσιν, « Ὅτι » ἔφη « τὰς μὲν κόρας ἀνδρας εὐρεῖν δεῖ, τὰς δὲ γυναῖκας σώζειν τοὺς ἔχοντας...»⁹¹

Οι γυναίκες στη Σπάρτη απαγορευόταν να φορούν κοσμήματα και χρυσαφικά, γιατί εκείνα αποτελούσαν στοιχεία πλουτισμού και άρα κοινωνικής ανισότητας μεταξύ των Σπαρτιατισσών, κάτι που η πολιτεία δεν επέτρεπε να συμβαίνει. Επίσης, δεν επιτρεπόταν να έχουν μακριά μαλλιά, να αρωματίζονται ή να βάζονται για καλλωπισμό και εξαιτίας αυτού έφθαναν στο υπερβολικό σημείο

⁸⁹ Αγγελική Πετρόπουλου, «Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα, τόμος Α, Ε.Α.Π., Πάτρα 2000, σελ. 293

⁹⁰ Πλούταρχος, , «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 396-8

⁹¹ Ο.π. σελ.432

να απαγορεύουν την είσοδο στην πόλη σε επιτηδευματίες που ασχολούνταν επαγγελματικά με τον καλλωπισμό του σώματος.

«...Καί τὸ μὲν μύρον ἐξήλασεν ὡς τοῦ ἐλαίου φθορὰν καὶ ὄλεθρον, τὴν δὲ βαφικὴν ὡς κολακείαν αἰσθήσεως. Πᾶσι δὲ τοῖς περὶ τὸν τοῦ σώματος καλλωπισμὸν δημιουργοῖς ἀνεπίβατον ἐποίησε τὴν Σπάρτην, ὡς διὰ τῆς κακοτεχνίας τὰς τέχνας λυμαιομένοις...»⁹²

Σχετικό με αυτό που παρέθεσα ανωτέρω, είναι και το απόσπασμα του Πλουτάρχου, επίσης από τα Λακωνικά Αποφθέγματα, που αφορά τον Αρχίδαμο. Όταν ο τύραννος της Σικελίας Διονύσιος (405-368 π.Χ. περίπου) του έστειλε με πρεσβευτές πολυτελή ενδύματα για τις κόρες του, εκείνος δεν τα δέχτηκε, απαντώντας πως φορώντας τα αυτά εκείνες θα φαίνονταν άσχημες.

«... Λύσανδρος, Διονυσίου τοῦ τῆς Σικελίας τυράννου πέμπσαντος αὐτοῦ ταῖς θυγατράσιν ἱμάτια πολυτελεῖ, οὐκ ἔλαβεν εἰπὼν δεδιέναι, μή διὰ ταῦτα μᾶλλον αἰσχραὶ φανῶσιν... »⁹³

Από αυτό μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, παρόλο που στη Σπάρτη η ηθική επέτρεπε στις γυναίκες να κυκλοφορούν με οποιονδήποτε ἱματισμό, που σε άλλες περιοχές θεωρούταν προκλητικός και απαγορευόταν, εντούτοις η ίδια ηθική δεν επέτρεπε την πολυτέλεια και τη χλιδή, παραμένοντας πιστή στις επιταγές της πόλης για απλότητα, λιτότητα και ολιγάρκεια.

Όσο για το μήκος του ενδύματος, σε αντίθεση με εκείνο των μαλλιών, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν πιο τολμηρές από τις υπόλοιπες Ελληνίδες, αφού σε αντίθεση μ' αυτές, ο χιτώνας που φορούσαν ήταν κοντός και επιπλέον είχε ένα σκίσιμο από τη δεξιά μεριά, από τον οποίο προκύπτει και ο όρος **φαινομηρίδες** (γυναίκες στις οποίες φαινόταν ο μηρός). Αυτό συναντόταν στις νεαρότερες κοπέλες, τις ανύπαντρες, για αυτό και για το χιτώνα, εκτός από την ονομασία **σχιστός χιτωνίσκος** σώζεται και εκείνη του **παρθενικού χιτώνα**.

⁹² Ο.π., σελ. 400

⁹³ ό. π., σελ. 332

«...Παρέφαινον τους μηρούς μάλιστα αἱ Σπαρτιάτιδες, ἄς διά τοῦ φαινομηρίδας ὠνόμαζον».⁹⁴

Επίσης, φορούσαν περίδεσμο και στρόφιον, μία ζώνη που ἔδενε κάτω από το στήθος και συνέβαλε στην καλύτερη υποστήριξή του, ἔχοντας την ἴδια χρησιμότητα με το σημερινό στηθόδεσμο.

Στο απόσπασμα του Αριστοφάνη που ακολουθεῖ, ενημερωνόμαστε για το ὅτι οι γυναῖκες στη Σπάρτη, εκτός από τις οικιακές εργασίες, φρόντιζαν και την ἄσκηση του σώματός τους για την καλή φυσική τους κατάσταση, που συνηγορεῖ στην ἄποψη ὅτι οι γυναῖκες ἔπρεπε να εἶναι γερές για να μπορούν να γεννούν και να ανατρέφουν γερά παιδιά, χρήσιμα για την πολιτεία.

«..ὦ φιλάττη Λάκαινα χαῖρε Λαμπιτοῖ. οἶον τὸ κάλλος γλυκυτάτη σου φαίνεται. ὡς δ' εὐχροεῖς, ὡς δὲ σφριγᾷ τὸ σῶμά σου. κἂν ταῦρον ἄγχοις.

- μάλα γ' οἶῶ ναὶ τῶ σιώ·γυμνάδδομαι γάρ καὶ ποτὶ πυγὰν ἄλλομαι.»⁹⁵

(«..Χαίρε αγαπητὴ Σπαρτιάτισσα Λαμπιτώ. Τι ὀμορφιά εἶναι αὐτὴ γλυκεία μου που φαίνεται. Πὼς δείχνεις υγιέστατη, τί σφριγηλὸ σῶμα. Μέχρι και ταῦρο πνίγεις..

-Μα τους θεοὺς, εἶναι γερό αὐτὸ το σῶμα ὅλο μου. γυμνάζομαι ὡς που χτυποῦν' κ' οι φτέρνες μου στα οπίσθιά μου»).

Η συγκεκριμένη γυμναστικὴ ἄσκηση, αὐτὸς ο τύπος ἄλματος (που τα πόδια εκτινάσσονται μέχρι να ακουμπήσουν τους γλουτούς, ἦταν ἰδιαίτερος διαδεδομένος στην αρχαία Σπάρτη με το ὄνομα **βίβασις**. Ἐχει καταγραφεῖ μάλιστα και σχετικὸς ἀγώνας, στον ὁποῖο ἐπιτεύχθηκε ἡ ἐπίδοση των χιλίων

⁹⁴ Πολυδεύκης, Ονομαστικόν, Ζ, 55

⁹⁵ Αριστοφάνης, Λυσιστράτη, 80

τέτοιων αλμάτων, γεγονός που αποδεικνύει το πόσο γυμνασμένα ήταν τα σώματά τους.⁹⁶

Ο Πλούταρχος μας πληροφορεί πως όταν μία γυναίκα καταγόμενη από την Ιωνία, περηφανευόταν για ένα ένδυμά της, ότι ήταν από πολυτελές ύφασμα, η Σπαρτιάτισσα έδειξε τα τέσσερα παιδιά της, απαντώντας της πως για τέτοιους λόγους δικαιούται να καμαρώνει.

«... Σεμνυνομένης γυναικός τινος Ίωνικής επί τινι τῶν ἑαυτῆς ὑφασμάτων ὄντι πολυτελεῖ, Λάκαινα ἐπιδείξασα τοὺς τέσσαρας υἱοὺς ὄντας κοσμιωτάτους, τοιαῦτα ἔφη δεῖν εἶναι τὰ τῆς καλῆς καὶ ἀγαθῆς γυναικός ἔργα καὶ μεγαλαυχεῖν ἐπὶ τούτοις καὶ ἐπαίρεσθαι...»⁹⁷

Η απάντηση της Λακεδαιμόνιας γυναίκας περικλείει όλη την ουσία της ζωής. Τα παιδιά για όλες τις εποχές και όλους τους ανθρώπους είναι το μεγαλύτερο απόκτημα, το μεγαλύτερο αγαθό της ζωής τους, ο σκοπός για τον οποίο υπάρχει κάποιος που γίνεται γονέας και εκείνα για τα οποία προσδιορίζει προσδιορίζει την υπόλοιπη ζωή του.

Μεγάλος λόγος έχει για την ηθική των γυναικών της Σπάρτης. Πραγματικά, όπως αναφέρεται στον Πλούταρχο, οι γυναίκες περιφέρονταν ανάμεσα στους άνδρες, γυμνές, τραγουδώντας και χορεύοντας στις πομπές. Ο ίδιος, όμως, αναφέρει ότι το γυμνό του σώματός τους δεν ήταν αισχρό, γιατί έλειπε η ακολασία και αυτό καθαυτό δημιουργούσε την υγιή συνήθεια να αντιμετωπίζονται, όπως όλοι, σαν να είναι άνδρες.

Στο ίδιο χωρίο, ο Πλούταρχος παραθέτει μία φράση που αποδίδεται στη Γοργώ, τη γυναίκα του Λεωνίδα, η οποία περικλείει με τον πιο λακωνικό τρόπο όλο αυτό που προαναφέραμε.

⁹⁶ Επιμ. Giampiera Arrigoni, «Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα». Εκδ. University Studio Press, σελ. 143

⁹⁷ Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος, σελ. 502

«...ἀφελῶν δὲ θρύψιν καὶ σκιατραφίαν καὶ θηλύτητα πᾶσαν οὐδὲν ἦττον εἶθισε τῶν κόρων τὰς κόρας γυμνάς τε πομπεύειν καὶ πρὸς ἱεροῖς τισιν ὀρχεῖσθαι καὶ ἄδειν τῶν νέων παρόντων καὶ θεωμένων. ἔστι δὲ ὅτε καὶ σκώμματα λέγουσαι πρὸς ἕκαστον εὐχρήστως ἐπελαμβάνοντο τῶν ἀμαρτανομένων· καὶ πάλιν εἰς τοὺς ἀξίους αὐτῶν ἐγκώμια μετ' ὠδῆς πεποιημένα διεξιούσαι, φιλοτιμίαν πολλὴν καὶ ζῆλον ἐνεποίουν τοῖς νεανίσκοις. ὁ γὰρ ἐγκωμισθεὶς ἐπ' ἀνδραγαθία καὶ κλεινὸς ἐν ταῖς παρθένοις γεγονὼς ἀπήει μεγαλυνόμενος ὑπὸ τῶν ἐπαίνων· αἱ δὲ μετὰ παιδιᾶς καὶ σκωμμάτων δήξεις οὐδὲν ἀμβλύτεροι τῶν μετὰ σπουδῆς νουθετημάτων ἦσαν, ἅτε δὴ πρὸς τὴν θεάν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις πολίταις καὶ τῶν βασιλέων καὶ τῶν γερόντων συμπορευομένων. Ἡ δὲ γύμνωσις τῶν παρθένων οὐδὲν αἰσχρὸν εἶχεν, αἰδοῦς μὲν παρούσης, ἀκρασίας δὲ ἀπούσης, ἀλλ' ἐθισμὸν ἀφελῆ καὶ ζῆλον εὐεξίας ἐνειργάζετο, καὶ φρονήματος τὸ θῆλυ παρέγευεν οὐκ ἀγεννοῦς, ὡς μηδὲν ἦττον αὐτῶ καὶ ἀρετῆς καὶ φιλοτιμίας μετουσίαν οὔσαν. ὅθεν αὐταῖς καὶ λέγειν ἐπήει καὶ φρονεῖν οἶα καὶ περὶ Γοργοῦς ἰστόρηται τῆς Λεωνίδου γυναικός. εἰπούσης γάρ τινος, ὡς ἔοικε, ξένης πρὸς αὐτὴν ὡς "Μόνοι τῶν ἀνδρῶν ἄρχετε ὑμεῖς αἱ Λάκαιναι," "Μόνοι γάρ," ἔφη, "τίκτομεν ἄνδρας."...»⁹⁸

⁹⁸ Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 14, εκδ. Κάκτος, σελ. 64-66

8. Γυναίκες και Ιδιοκτησιακό Καθεστώς

Ο Πλούταρχος μας ενημερώνει ότι η Λακωνία ήταν χωρισμένη περίπου σε 39.000 κλήρους (9.000 για Σπαρτιάτες και 30.000 για περίοικους). Ο κλήρος αυτός κληροδοτούταν από γενιά σε γενιά, πάντα σε αγόρι της οικογένειας (εκτός εξαιρέσεων). Στην περίπτωση που δεν υπήρχε αγόρι στην οικογένεια την περιουσία κληρονομούσε η κόρη (**επίκληρος** όπως αναφέρεται στον Αριστοτέλη, ο οποίος υιοθετεί τον αθηναϊκή όρο, **πατρούχος** όπως αναφέρεται στον Ηρόδοτο).

Για να αποφευχθεί αυτό, οι Σπαρτιάτες επέτρεπαν σε άτεκνους κατόχους κλήρου να υιοθετούν αγόρια (είτε το δεύτερο γιο μιας οικογένειας, ο οποίος δε θα κληρονομούσε τον πατρικό κλήρο, είτε ένα μόθακα), προκειμένου ο κλήρος να κληρονομηθεί από άνδρα, με την προϋπόθεση ο άνδρας αυτός να μην κατέχει άλλον κλήρο γης.⁹⁹ Στο απόσπασμα που μας σώζεται από τον Αριστοτέλη έχει καταγραφεί εποχή στην Σπάρτη, στην οποία οι γυναίκες (πολλές από τις οποίες ήταν επίκληροι) κατείχαν τα δύο πέμπτα της λακωνικής γης.

«... τοῦτο δε καί διά τῶν νόμων τέτακται φαύλως. ὠνεῖσθαι μὲν γάρ, ἢ πωλεῖν τήν ὑπάρχουσαν, ἐποίησεν οὐ καλόν, ὀρθῶς ποιήσας, διδόναι δέ καί κατελείπειν ἐξουσίαν ἔδωκε τοῖς βουλομένοις. Καίτοι ταύτό συμβαίνει ἀναγκαῖον ἐκείνως τε καί οὕτως. ἔστι δέ καί τῶν γυναικῶν σχεδόν τῆς πάσης χώρας τῶν πέντε μερῶν τά δύο, τῶν τ' ἐπικλήρων πολλῶν γινομένων, καί διά τό προῖκας διδόναι μεγάλας...»¹⁰⁰

Σε αντίθεση με την Αθήνα, όπου η κόρη αυτή έπρεπε να παντρευτεί με τον κοντινότερο συγγενή του πατέρα της, ώστε η περιουσία να παραμείνει στην οικογένεια, στην Σπάρτη δεν έχει αναφερθεί κάτι τέτοιο.

⁹⁹ D.M. MacDowell, «Σπαρτιατικό Δίκαιο», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 135-147

¹⁰⁰ Αριστοτέλης, «Πολιτικά», βιβλίο Β, εκδ.Κάκτος, σελ. 164

Αυτό που μαθαίνουμε για τη λειτουργία της δικαιοσύνης στην Σπάρτη μας έρχεται από τον Ηρόδοτο. Το ρόλο των δικαστών είχαν οι δύο βασιλείς και τα μόνα θέματα που δίκάζαν στην πόλη ήταν τα εξής: την υιοθεσία, τους δημόσιους δρόμους και τους γάμους των επικλήρων. Για τις κοπέλες εκείνες, λοιπόν, οι οποίες μετά το θάνατο του πατέρα τους κληρομονούσαν την πατρική περιουσία, οι βασιλείς ήταν εκείνοι που όριζαν ποιον θα παντρευτεί.

«...τάς δὲ μαντηίας τὰς γινομένας τούτους φυλάσσειν, συνειδέναι δὲ καὶ τοὺς Πυθίους. δικάζειν δὲ μούνους τοὺς βασιλέας τοσάδε μοῦνα, πατρούχου τε παρθένου πέρι, ἐς τὸν ἰκνέεται ἔχειν, ἢν μὴ περ ὁ πατήρ αὐτὴν ἐγγυήσῃ, καὶ ὁδῶν δημοσιέων πέρι...»¹⁰¹

Κάπου στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. μαρτυρείται η ρήτρα του Επιταδέα, όπου επρόκειτο για μία ρύθμιση που έδινε τη δυνατότητα στον Σπαρτιάτη πολίτη να κληροδοτεί τον κλήρο του σε όποιο άτομο εκείνος ήθελε, η οποία αποτελεί δείγμα της εξασθένισης της πειθαρχίας προς την πόλη που βλέπαμε όλη αυτήν την περίοδο. Αποδεικνύει πως το άτομο στην Σπάρτη λειτουργεί και ατομικά και μάλιστα μπορεί να διαχειριστεί μόνος του, με δική του βούληση τον κλήρο του, χωρίς να υπακούσει σε ρυθμίσεις της πολιτείας.

Σήμερα, οι αγώνες των γυναικών κατέκτησαν το δικαίωμα να βρίσκεται η γυναίκα στην πρώτη τάξη της κληρονομικής διαδοχής. Ο νόμος, λοιπόν, ορίζει πως ακόμα και παρά τη θέληση του κληρονομούμενου, κάποια πολύ στενά μέλη της οικογένειάς του, παιδιά, γονείς και σύζυγος δικαιούνται κληρονομικό μερίδιο της περιουσίας του (νόμιμη μοίρα). Αυτοί ονομάζονται αναγκαίοι κληρονόμοι ή νόμιμοι μεριδοῦχοι και νόμιμη μοίρα είναι το μισό της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Η μόνη περίπτωση που δεν ισχύει αυτή είναι αν κάποιο από αυτά τα μέλη έχει αποκληρωθεί από τον κληρονομούμενο¹⁰².

¹⁰¹ Ηρόδοτου Ιστορία, βιβλίο VI, 57,4, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Oxford Classical Texts

¹⁰² «Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου», Πηνελόπη Αγαλλοπούλου, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 533-4

9. Γυναίκες και Πολιτεία

Οι γυναίκες στην Σπάρτη, όπως και στην Αθήνα, δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και δικαίωμα ψήφου. Παρόλ' αυτά υπήρχαν νόμοι που τους παρείχαν κάποια προνόμια, όπως την ιδιοκτησία και τη διαχείριση της περιουσίας τους, αλλά και τον καθορισμό της ζωής τους από τις ίδιες.

Επίσης, είχαν τη δυνατότητα να εκφράζουν τη γνώμη τους δημόσια στις πολιτικές συγκεντρώσεις, όπως και να εκφράζονται με αθυροστομία και δεν είναι λίγες οι φορές που χρησιμοποιούσαν άσεμνες εκφράσεις (σχετικά παραδείγματα έχουν αναφερθεί στα έργα του Αριστοφάνη, καθώς και στους Νόμους του Πλάτωνα).¹⁰³

Σε αυτό το σημείο ας αναφέρουμε ότι οι Ελληνίδες¹⁰⁴ για πρώτη φορά ψήφισαν στις δημοτικές εκλογές το 1934, αλλά μόνο εκείνες που είχαν κλείσει τα 30 έτη και είχαν τελειώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση του Δημοτικού. Σε βουλευτικές εκλογές πρωτοψήφισαν στις 19 Φεβρουαρίου του 1956¹⁰⁵, όπου και ίσχυσε η καθολική ψηφοφορία, έναν αιώνα μετά από το Σύνταγμα του 1864, όπου και κατοχυρώθηκε η αναγνώριση της ιδιότητας του πολίτη στις γυναίκες. Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι πρωτοεμφανίζεται το 1949, όπου και αναφέρονται οι πρώτες γυναίκες μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου του δήμου Αθηναίων. Η πρώτη γυναίκα δήμαρχος ήταν η Μαρία Δεσύλλα στην Κέρκυρα (1956), η πρώτη Ελληνίδα βουλευτής η Ελένη Σκούρα (1953) και η πρώτη γυναίκα υπουργός ήταν η Λίνα Τσαλδάρη (1956).

Η ισότητα μεταξύ Ελλήνων και Ελληνίδων κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα και η σπουδαιότητα της αρχής της ισότητας διαφαίνεται στο ότι το άρθρο 4 είναι το πρώτο άρθρο του Συντάγματος που κατοχυρώνει τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα και προηγείται των αρχών της ελευθερίας, της έκφρασης και των υπολοίπων κατοχυρωμένων αρχών. Σε διεθνές επίπεδο, η πρώτη σύμβαση που

¹⁰³ Paul Cartledge, «Το μεγαλείο της Σπάρτης, Σπαρτιατικοί Στοχασμοί», εκδ. Ενάλιος, σελ. 220

¹⁰⁴ Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάνικα», τόμος 19, σελ. 297-302

¹⁰⁵ Richard Clogg, «Σύντομη ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», εκδ. Καρδαμίτσα, σελ. 252

κατοχύρωνε τα δικαιώματα των γυναικών ήταν η «Σύμβαση για τα Πολιτικά Δικαιώματα των Γυναικών» που εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. το 1952.

10. Γυναίκες και Τέχνη

Στις θρησκευτικές τελετές, ψάλλονταν με τη συνοδεία αυλού και χορεύονταν από τις νεανίδες τα «**παρθένια**», ένα είδος τραγουδιού που έχει καταγωγή την Ιωνία και κύριος συνθέτης του για την Σπάρτη ήταν ο Αλκμάν.¹⁰⁶ Ο Αλκμάν ήταν ποιητής που έζησε κατά τα μέσα του 7ου αιώνα π.Χ. και ανέπτυξε τη χορική ποίηση στην Σπάρτη. Τα παρθένια είχαν μία πλοκή, ένα μύθο και πάντοτε επιμύθιο. Η πρόθεσή τους ήταν κυρίως νουθετική και παραδειγματική. Οι νεανίδες που συμμετείχαν, εκπαιδεύονταν και καθοδηγούνταν από τον χορηγό, που συμμετείχε και εκείνος ενεργά στο δρώμενο ως μουσικός, ποιητής ή χορογράφος. Πολύ πρόσφατα, το 1855, βρέθηκε πάπυρος από το Γάλλο Αιγυπτιολόγο Mariette, κοντά στη δεύτερη πυραμίδα της Γκίζας, που περιείχε παρθένιο του Αλκμάνα αφιερωμένο «εις Άρτεμιν Ορθίαν». Ο χορός αποτελείτο από έντεκα παρθένους και ο μύθος που αναφέρει είναι ο θάνατος του Ιπποκόωντος και των γιων του, εξαιτίας ύβρεως από τον Κάστορα και τον Πολυδεύκη, καθώς και τα κατορθώματα του Ηρακλή κατά των Ιπποκωντιδών. Σε στίχους αναφέρονται οι νεαρές Σπαρτιάτισσες που συμμετέχουν στο δρώμενο, Αγιδώ και Αγησιχόρα, οι οποίες υμνούνται και για την ομορφιά τους.

*«...ἔστι τις σιῶν τίσις· ὁ δ' ὄλβιος, ὅστις εὐφρων ἀμέραν [δι]απλέκει ἄκλαυτος·
ἐγὼν δ' αἰίδω Ἀγιδῶς τὸ φῶς· ὀρῶ ὥτ' ἄλιον, ὄνπερ ἄμιν Ἀγιδῶ μαρτύρεται
φαίνην· ἐμὲ δ' οὔτ' ἐπαινῆν οὔτε μωμήσθαι νιν ἅ κλεννὰ χοραγὸς οὐδ' ἀμῶς*

¹⁰⁶ «Λυρική Ποίηση», Ο αρχαϊκός λυρισμός ως μουσική παιδεία, εισαγωγή, Ανθολόγιο & Δοκίμιο, Επίμετρο Ι.Ν. Καζάζης, εκδ. Βάνιας, σελ. 109

*ἐγὼ δοκεῖ γὰρ ἤμεν αὐτὰ ἐκπρεπῆς τῶς ὥπερ αἴτις ἐν βοτοῖς στάσειεν ἵππον
παγὸν ἀεθλοφόρον καναχάποδα τῶν ὑποπετριδίων ὄνειρων...»¹⁰⁷*

(Πράγματι παίρνουν οι θεοὶ εκδίκηση. Αξιομακάριστος, ὁποῖος υφαίνει την ημέρα του ευφρόσυνα, αδάκρυτα. Εγὼ ὁμως τραγουδῶ της Ἀγίδος το φως. Τη βλέπω σαν τον ἥλιο, που η Αγιδὼ καλεῖ να λάμψει μάρτυράς της. Εμένα οὔτε να την επαινέσω, οὔτε να την ψέξω, δε μ' αφήνει η ξακουστή πρώτη του χοροῦ. Γιατί η ἴδια υπερέχει τόσο ἀπόλυτα, ὅπως ἓνα ἀλογο που στήνει κανεὶς ἀνάμεσα σε ζῶα της βοσκῆς, ἀλογο γρήγορο, αγωνιστικό και τροπαιοφόρο, με βροντερές οπλές, βγαλμένο ἀπὸ τα ὄνειρα που μας επισκέπτονται κάτω ἀπ' τον βράχο).

Ο χορὸς εἶναι ἐκφραση και ὅπως σε ὅλες τις περιπτώσεις, ἔτσι και στην Σπάρτη υποδήλωνε τη λακωνικὴ στάση ζωῆς, για αὐτὸ ἦταν ἀπλός, ἀπέριττος, χωρὶς ἔντονα και φανταχτερά στοιχεία. Οι χοροὶ ἦταν κυρίως λατρευτικοῦ εἶδους αφιερωμένοι σε θεὸ, θεότητα ἢ φυσικὸ φαινόμενο (για παράδειγμα την ἀνατολή του ἡλίου). Στην Σπάρτη ὅπως γνωρίζουμε και θα δούμε παρακάτω, η θεὰ ἐκείνη που λατρευόταν ἰδιαίτερος ἦταν η Ἄρτεμις. Αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τη γεωγραφικὴ θέση της περιοχῆς, ὅπου τα δάση του Ταυγέτου και του Πάρνωννα, την κατατάσσουν στις ἀγροτικές περιοχές και σε ἐκείνες των οποίων ο πληθυσμὸς ἔχει ως κύρια ἀσχολία του τις ἀγροτικές ἐργασίες. Ἐνα ἐνδιαφέρον στοιχεῖο που μας σώζεται μέχρι σήμερα, εἶναι η χρησιμοποίηση μασκῶν ἀπὸ πηλὸ. Ἐνα ἀκόμη εἶναι ὅτι κατὰ τη διάρκεια ἐνὸς χοροῦ κοριτσιῶν, αφιερωμένο στην Ἀρτέμιδα, τα κορίτσια ἐκτὸς ἀπὸ το ὑμνητικὸ τραγούδι που ἔψελαν, προσέφεραν γλυκίσματα με το σχῆμα του γυναικείου στήθους.¹⁰⁸ Η ἐξήγηση που μπορούμε να δώσουμε για το σχῆμα εἶναι πως ἐνδεχομένως εἶχε να κάνει με την ευφορία και την ἀνάπτυξη, ἀφοῦ το στήθος εἶναι το μέσο με το οποίο τρέφεται το νεογέννητο ἀπὸ τη μητέρα. Επομένως, μπορεί να δηλώνει τη σύνδεση με τη μητέρα, που σε αὐτὴν την περίπτωση εἶναι η μητέρα- Φύση. Μία ἐπίσης πιθανὴ ἐξήγηση εἶναι πως ἀποτελεῖ ἀναφορὰ στην Ἀρτέμιδα, που λατρευόταν και ως κουροτρόφος και κατ' ἐπέκταση θεωροῦταν θεὰ- μήτηρ.

¹⁰⁷ Ὁ.π. σελ. 108-109

¹⁰⁸ Γιούλα Μυλωνάκου- Γιάννης Σαϊτάκης, « Ἑλληνικὴ Μυθολογία-Λακωνία», ἐκδ. Παπαζήση, σελ. 759

Ένα ακόμη είδος χορού που τελούταν το καλοκαίρι, όταν ξεκινούσε το θέρος ήταν ο «*χορός των Πεληάδων*» ή όπως θα λέγαμε σήμερα ο χορός των περιστερών. Εκτός από χορό, διεξαγόταν και αγώνας δρόμου.¹⁰⁹

11. Θρησκεία

Η θρησκεία ο μόνος λόγος για τον οποίο μια γυναίκα μπορούσε να βγει από το σπίτι δικαιολογημένα και ο μόνος τομέας κοινωνικοποίησης της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα.

Όσον αφορά τις θρησκευτικές εκδηλώσεις της Σπάρτης τώρα, συμμετείχαν ανεξαιρέτως άνδρες και γυναίκες, σε αντίθεση με την Αθήνα, που συμμετείχαν κυρίως οι γυναίκες.

Μία εξ αυτών είναι η εορτή των Υακίνθων, όπου πρόκειται για μία τελευταία μύησης το μήνα Υακίνθιο (αντίστοιχο του σημερινού Ιουνίου) κάθε τρία χρόνια. Τελούνταν στις Αμύκλες και η διάρκειά της ήταν τρεις ημέρες. Η πρώτη μέρα ήταν πένθιμη και έκαναν θυσίες στους νεκρούς, ενώ οι υπόλοιπες δύο ήταν αφιερωμένες στο θεό Απόλλωνα και ήταν εορταστικές και στις οποίες συμμετείχαν όλοι ανεξαιρέτως, Σπαρτιάτες, εἰλωτες και ξένοι. Η μόνη ομοιότητα των Υακινθίων με τα Παναθήναια είναι η προσφορά στον Απόλλωνα ενός πέπλου, *χιτώνα*, υφασμένο από παρθένες. Κατά τη διάρκεια της εορτής οι Σπαρτιάτες διέκοπταν ακόμα και τις εκστρατείες τους, ώστε να μπορούν να παρευρίσκονται στα Υακίνθια.¹¹⁰ Η γιορτή τελείωνε με γυναικίους χορούς, τα νυχία ευφρόσυνα, που διεξάγονταν όταν είχε ήδη νυχτώσει.¹¹¹

«Πολυκράτης, φησί, ἐν τοῖς Λακωνικοῖς ἱστορεῖ ὅτι τὴν μὲν τῶν Ὑακινθίων θυσίαν οἱ Λάκωνες ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας συντελοῦσι καὶ διὰ τὸ πένθος τὸ γενόμενον περὶ τὸν Ὑακίνθον οὔτε στεφανοῦνται ἐπὶ τοῖς δεῖπνοις οὔτε ἄρτον

¹⁰⁹ Ο.π. σελ. 752-3

¹¹⁰ <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A5%CE%B1%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B8%CE%B9%CE%B1>

¹¹¹ Γιούλα Μυλωνάκου- Γιάννης Σαϊτάκης, « Ελληνική Μυθολογία-Λακωνία», εκδ. Παπαζήση, σελ. 720

είσφέρουσιν (οὔτε) ἄλλα πέμματα καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα διδόασι καὶ τὸν εἰς τὸν θεὸν παιᾶνα οὐκ ᾄδουσιν οὐδ' ἄλλο τι τοιοῦτον [εἰσάγουσιν] οὐδὲν καθάπερ ἐν ταῖς ἄλλαις θυσίαις ποιοῦσιν, ἀλλὰ μετ' εὐταξίας πολλῆς δειπνήσαντες ἀπέρχονται. Τῇ δὲ μέσῃ τῶν τριῶν ἡμερῶν γίνεται θεὰ ποικίλη καὶ πανήγυρις ἀξιόλογος καὶ μεγάλη· παῖδες τε γὰρ κιθαρίζουσιν ἐν χιτῶσιν ἀνεζωσμένοις καὶ πρὸς αὐλὸν ᾄδοντες πάσας ἅμα τῷ πλήκτρῳ τὰς χορδὰς ἐπιτρέχοντες ἐν ῥυθμῷ μὲν ἀναπαίστῳ, μετ' ὀξέος δὲ τόνου τὸν θεὸν ᾄδουσιν»

ἄλλοι δ' ἐφ' ἵππων κεκοσμημένων τὸ θέατρον διεξέρχονται· χοροὶ τε νεανίσκων παμπληθεῖς εἰσέρχονται καὶ τῶν ἐπιχωρίων τινὰ ποιημάτων ᾄδουσιν, ὀρχησταὶ τε [ἐν] τούτοις ἀναμεμιγμένοι τὴν κίνησιν ἀρχαϊκὴν ὑπὸ τὸν αὐλὸν καὶ τὴν ᾠδὴν ποιοῦνται. Τῶν δὲ παρθένων αἱ μὲν ἐπὶ καννάθρων [καμαρωτῶν ξυλίνων ἀρμάτων] φέρονται πολυτελεῶς κατεσκευασμένων, αἱ δ' ἐφ' ἀμίλλαις ἀρμάτων ἐζευγμένων πομπεύουσιν, ἅπασα δ' ἐν κινήσει καὶ χαρᾷ τῆς θεωρίας ἡ πόλις καθέστηκεν. Ἰερεῖά τε παμπληθῆ θύουσι τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ δειπνίζουσιν οἱ πολῖται πάντας τοὺς γνωρίμους καὶ τοὺς δούλους τοὺς ἰδίους· οὐδεὶς δ' ἀπολείπει τὴν θυσίαν, ἀλλὰ κενοῦσθαι συμβαίνει τὴν πόλιν πρὸς τὴν θέαν...»¹¹²

Κατὰ τὴ μυθολογία, ὁ Απόλλωνας εἶχε σκοτώσει κατὰ λάθος τὸν Υἰάκινθο με ἓνα δίσκο. Ἡ γιορτὴ τῶν δύο αὐτῶν μαζί, ἀπὸ τῆς μιᾶς θρήνης γιὰ τὸν Υἰάκινθο καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης γιορτῆς γιὰ τὸ θεὸ, προσέδωκε ἓναν μυθικὸ χαρακτήρα στὶς τελετές.

Ὁ Υἰάκινθος ἔχει μείνει ξακουστός γιὰ τὴν ὀμορφιά του ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Ἐπηρεασμένες οἱ Σπαρτιάτισσες ἀπὸ αὐτὸ, ὅταν ἔμεναν ἐγκυοὶ καὶ γιὰ ὅλη τὴν περίοδο τῆς ἐγκυμοσύνης, τοποθετοῦσαν στὰ ὑπνοδωμάτιά τους ἀγάλματα τοῦ Υἰάκινθο, γιὰ νὰ γεννήσουν ὀμορφα καὶ γερά παιδιά. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ με τοὺς Διόσκορους. Ἐχουν ἀναφερθεῖ, ἐπίσης, ὅτι ἀγάλματα τοῦ Κάστωρος καὶ τοῦ Πολυδεύκη νὰ κοσμοῦν γυναικεῖα ὑπνοδωμάτια.¹¹³

¹¹² Ἀθήναιος ὁ Ναυκρατίτης, Δειπνοσοφισταί, IV, 139d- 139f

¹¹³ Γιούλα Μυλωνάκου- Γιάννης Σαϊτάκης, « Ἑλληνικὴ Μυθολογία-Λακωνία», ἐκδ. Παπαζήση, σελ. 424

Για το όλο τελετουργικό υπεύθυνη ήταν η ιέρεια, η «**αρχής**» ή «**θεωρός**», όπως την αποκαλούσαν.

Στα Υακίνθια, οι Σπαρτιάτισσες κατεύθαναν από είτε πάνω σε άρματα από λυγαριά (**κάνναθρα**), είτε σε άρματα αποτελούμενα από τέσσερα άλογα, γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη ότι οι Σπαρτιάτισσες εκπαιδεύονταν και στην ιππασία. Σε αυτό το σημείο συναντήσαμε στη μελέτη για τις γυναίκες στην αρχαία Σπάρτη (Arrigoni)¹¹⁴ την κοινωνική διάκριση που αναφέρεται στις Σπαρτιάτισσες που παρήλαυναν στα κάνναθρα και σε εκείνες που παρήλαυναν σε ιδιόκτητα άρματα. Έτσι, αναφέρεται ότι στα πρώτα το πλήρωμα ήταν οι λιγότερο αθλητικές ή οι φτωχότερες, σε αντίθεση με τα δεύτερα στα οποία ήταν οι πιο προικισμένες και οι πιο εύπορες.

Ακόμα μία ήταν τα Τιθνηΐδια, γιορτή της πόλης προς τιμή των τροφών, των παραμάνων. Το όνομά τους προκύπτει από τη λέξη «**τίτθη**», που σημαίνει την τροφή. Ήταν αφιερωμένα στην Κορυθαλία Αρτέμιδα και ήταν ύμνος προς τη γονιμότητα. Σε αυτά, οι παραμάνες έφεραν στο ναό τα αγόρια, όπου η θεά τους έδινε τη γονιμότητα. Οι ιέρειες των Τιθνηΐδων, οι «**Κορυθαλίστριες**» συμμετείχαν στους χορούς.¹¹⁵

Άλλη μία γιορτή που ήταν επίσης αφιερωμένη στην Αρτέμιδα είναι τα Καρυάτια, για την ευφορία των καρπών και των ανθρώπων. Ήταν ετήσια και λάμβανε χώρα προς το τέλος του Ιουλίου. Κατά τη διάρκεια της γιορτής ψαλλόταν από παρθένες ο ύμνος στη θεά και διεξάγονταν χοροί, πάλι από παρθένες Σπαρτιάτισσες. Ο χορός ήταν ευρέως φημισμένος το πρωτότυπο των κινήσεων, αλλά και για τα υπέροχα σώματα των κοπέλων που συμμετείχαν.

Επίσης, μεγάλη γιορτή ήταν και τα Κάρνεια. Η γιορτή αυτή ήταν προς τιμή του Καρνείου Απόλλωνα, τέλος Αυγούστου προς αρχές Σεπτεμβρίου, κάθε τέσσερα χρόνια και διαρκούσε εννέα ημέρες. Ουσιαστικά πρόκειται για μία αναπαράσταση της στρατιωτικής εκπαίδευσης. Σε ένα χώρο που αποτελούσε

¹¹⁴ Επιμ. Giampiera Arrigoni, «Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα». Εκδ. University Studio Press, σελ. 149-151

¹¹⁵ Γιούλα Μυλωνάκου- Γιάννης Σαϊτάκης, «Ελληνική Μυθολογία-Λακωνία», εκδ. Παπαζήση, σελ. 728

μικρογραφία ενός στρατοπέδου στήνονταν εννέα σκηνές, οι ονομαζόμενες **σκιάδες**, που σε κάθε μία έμεναν για αυτές τις εννέα ημέρες από εννέα άνδρες. Ένα ενδιαφέρον γεγονός των Κάρνειων ήταν ο αγώνας των σταφυλοδρόμων. Ένας από τους συμμετέχοντες έτρεχε και με μία κορδέλα στα μαλλιά και ευχόταν για τα αγαθά και την ευημερία της πόλης. Πίσω του ερχονταν οι υπόλοιποι κρατώντας μεγάλα τσαμπιά σταφυλιών, ώστε να μην έχουν πλήρη ελευθερία κινήσεων. Αν τον έφταναν σήμαινε καλός οιωνός για την πόλη, ενώ αν δεν τον προλάβαιναν κακός.

Κατά τη διάρκεια των Καρνείων θυσιαζόταν ένα κριάρι που είχε εκτραφεί για αυτόν το λόγο. Στα Κάρνεια λάμβανε χώρα και διαγωνισμός μουσικών αγώνων.

Κατά τη διάρκεια και αυτής της γιορτής δεν επιτρεπόταν η συμμετοχή σε πόλεμο και γενικώς σε κανενός είδους εχθροπραξία. Χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα είναι η απουσία των Σπαρτιατών από τη μάχη του Μαραθώνα, λόγω σύμπτωσης της μάχης με τα Κάρνεια.

Με τον Πυθαέα Απόλλωνα συνδέθηκαν και οι **Γυμνοπαιδαιί**,¹¹⁶ που ήταν ένας διαγωνισμός αθλημάτων.

Κατά τη διάρκεια των Γυμνοπαιδιών οι νέοι έφηβοι χόρευαν γυμνοί, επιδεικνύοντας την υγεία και την ευρωστία του σώματός τους μπροστά στα αγάλματα των θεών.

Από τη Σπάρτη δε θα μπορούσε να λείπει η λατρεία της θεάς Αθηνάς. Στην ακρόπολη της υπήρχε ο ναός της Αθηνάς Χαλκιοίκου, στον οποίο ετησίως γιορτάζονταν τα Αθήναια, με πομπή νέων αγοριών στρατιωτών-πολεμιστών.

«..κατά γάρ τινα θυσίαν πάτριον ἔδει τοὺς μὲν ἐν ταῖς ἡλικίαις μετὰτῶν ὄπλων πομπεύειν ἐπὶ τὸν τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Χαλκιοίκου νεῶν, τοὺς δ' ἐφόρους συντελεῖν τὰ περὶ τὴν θυσίαν, αὐτοῦ περὶ τὸ τέμενος διατρίβοντας...»¹¹⁷

¹¹⁶ Ο.π. σελ. 715

¹¹⁷ Πολύβιος, Ιστορία, 4, 35, 2, 4

Επίσης λατρευόταν και η Αθηνά Εργάνη, προστάτιδα όπως και στην Αθήνα των τεχνών.

Επιπρόσθετα, συναντάμε τη λατρεία της Ορθίας Αρτέμιδας. Κατά τη λατρεία της υπήρχε το έθιμο του διαγωνισμού μαστίγωσης των εφήβων στο βωμό της θεάς και του χορού των παρθένων. Η λατρεία της Αρτέμιδας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γονιμότητα και τη γέννηση.

Υπήρχε επίσης και γιορτή αφιερωμένη στην Ήρα, η οποία κατά τη λακωνική θρησκευτική παράδοση προστάτευε τις γυναίκες, τα μωρά κατά τη διάρκεια της γέννας και όλα τα παιδιά μέχρι το γάμο τους. Στη γιορτή αυτή συμμετείχαν, τραγουδώντας και χορεύοντας, οι νεαρές κοπέλες της Σπάρτης. Η ομορφότερη κατέθετε στη θεά ένα ειδικό στεφάνι, τον «πυλεώνα».

Τέλος, στη Σπάρτη υπήρχε γιορτή των Αγάμων. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα τελετουργικό για την παραδειγματική ταπείνωση των άγαμων ανδρών, οι οποίοι δε συνεισφέρουν στο στόχο της Πολιτείας, την τεκνοποιία. Σε αυτή τη γιορτή, οι γυναίκες της πόλης χλεύαζαν και διαπόμπευαν τους ανύπαντρους της πόλης.¹¹⁸

¹¹⁸ Γιούλα Μυλωνάκου- Γιάννης Σαϊτάκης, «Ελληνική Μυθολογία-Λακωνία», εκδ. Παπαζήση, σελ. 724

Μολύβδινα αγαλματίδια από το ιερό της Ορθίας Αρτέμιδας (Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα)

Παρατηρούμε, επίσης, ότι στη Σπάρτη δε λατρεύονταν με τον ίδιο βαθμό όπως στην υπόλοιπη Ελλάδα θεοί, όπως ο Διόνυσος, η Δήμητρα ή η Ήρα. Αυτό προφανώς οφείλεται στο γεγονός ότι οι αγροτικές εργασίες δεν ήταν μέρος της καθημερινότητάς τους, αφού υπεύθυνοι για αυτές ήταν οι ειλωτες (για να λατρεύεται η Δήμητρα για τη γονιμότητα της γης) και στο γεγονός ότι δεν υπήρχε με τη στενή έννοια η οικογένεια (για να λατρεύεται η Ήρα). Εξάλλου γιορτές προς τιμή του Διονύσου, όπου υπήρχε άφθονο κρασί και επιτρέπονταν ευτράπελα στη συμπεριφορά, λόγω μέθης, ήταν κάτι που δεν ταίριαζε στον τρόπο ζωής των Σπαρτιατών. Μάλιστα, ο Ξενοφών μας αναφέρει στην «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» του πως το κρασί ο Λυκούργος το απαγόρευσε γιατί θεωρούταν ότι έβλαπτε το σώμα και το πνεύμα.

«...καί μὴν τοῦ πότου ἀποπαύσας τὰς [οὐκ] ἀναγκαίας πόσεις, αἱ σφάλλουσι μὲν σώματα, σφάλλουσι δὲ γνώμας, ἐφῆκεν ὅποτε διψῶν ἕκαστος πίνειν, οὕτω νομίζων ἀβλαβέστατόν τε καὶ ἡδιστόν ποτόν γίνεσθαι. οὕτω γε μὴν συσκηνοῦντων πῶς ἂν τις ἢ ὑπὸ λιχνείας ἢ οἴνοφλυγίας ἢ αὐτόν ἢ οἶκον διαφθείρει... Καὶ γὰρ δὴ ἐν μὲν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ὡς τό πολύ οἱ ἡλικες ἀλλήλοις σύνεισι, μεθ' ὧνπερ καὶ ἐλαχίστη αἰδώς παραγίγνεται. ὁ δὲ Λυκοῦργος ἐν τῇ Σπάρτῃ ἀνέμειξε παιδεύεσθαι τὰ πολλά τοὺς νεωτέρους ὑπὸ τῆς τῶν γεραιτέρων ἐμπειρίας. Καὶ γὰρ δὴ ἐπιχώριον ἐν τοῖς φιλιτίοις λέγεσθαι ὅ τι ἂν καλῶς τις ἐν τῇ πόλει ποιήσῃ. ὥστ' ἐκεῖ ἡκιστα μὲν ὑβριν, ἡκιστα δὲ παροινίαν, ἡκιστα δὲ αἰσχρολογία καὶ αἰσχρολογία ἐγγίγνεσθαι. ἀγαθὰ γε μὴν ἀπεργάζεται καὶ τὰδε ἢ ἔξω σίτησις. περιπατεῖν τε γὰρ ἀναγκάζονται ἐν τῇ οἴκαδε ἐφόδῳ, καὶ μὴν τό ὑπὸ οἴνου μὴ σφάλλεσθαι ἐπιμελεῖσθαι, εἰδότες ὅτι οὐκ ἔνθαπερ ἐδείπνουν καταμενοῦσι καὶ τῇ ὄρφνῃ ὅσα ἡμέρα χρηστέον..»¹¹⁹

¹¹⁹ Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», VII 4-7, εκδ. Πάπυρος, σελ. 34-36

Κεφάλαιο 5: Η οικογένεια και γάμος

Με τον όρο οικογένεια ορίζεται το σύνολο των ανθρώπων που συνδέονται με δεσμούς αίματος και συνήθως κατοικούν κάτω από την ίδια στέγη¹²⁰. Είναι το κύτταρο της κοινωνίας, ο βασικότερος κοινωνικός θεσμός. Μαζί με το σχολείο θεωρούνται οι κύριοι φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου. Είναι, λοιπόν, εύλογο πως εφόσον υπάρχουν κοινωνίες με διαφορετική οργάνωση ή εξελισσόμενες και όχι στατικές κοινωνίες, να έχουμε και διαφορετικά μοντέλα οικογένειας. Κατά καιρούς, έχουν δοθεί διάφοροι χαρακτηρισμοί, όπως πυρηνική οικογένεια, διευρυμένη, πατριαρχική, μητριαρχική, που υποδηλώνουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εκάστοτε μοντέλου.

Ο γάμος είναι η νομικά και κοινωνικά εγκεκριμένη ένωση μεταξύ ενός ή περισσοτέρων ανδρών και μιας ή περισσοτέρων γυναικών, η οποία παρέχει κοινωνική θέση στους απογόνους τους και ρυθμίζεται από νόμους, κανόνες, έθιμα, πεποιθήσεις και θέσεις που επιβάλλουν τα δικαιώματα και τα καθήκοντα των δύο συντρόφων¹²¹. Αυτός είναι και ένας πληρέστερος ορισμός του γάμου και που τον διαχωρίζει από την οικογένεια.

Το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα στο εικοστό πρώτο άρθρο του ορίζει την οικογένεια «ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και το γάμο, τη μητρότητα και την παιδική ηλικία να τελούν υπό την προστασία του Κράτους»¹²².

Ο γάμος στην Σπάρτη απαγορευόταν μεταξύ αδελφών και μεταξύ ετεροθαλών ομοπάτριων αδελφών, ενώ επιτρεπόταν μεταξύ ετεροθαλών ομομήτριων αδελφών, μεταξύ αδελφών εξ υιοθεσίας, και για συγγενείς με σύνδεση συγγένειας τρίτου βαθμού (θείος- ανιψιά) και πλέον¹²³.

¹²⁰ Ελληνικό Λεξικό, Τεγόπουλος- Φυτράκης, Γ' έκδοση, σελ. 528

¹²¹ Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάνικα», τόμος 28, σελ. 280

¹²² «Σύνταγμα της Ελλάδας», επιμέλεια Γιώργος Παπαδημητρίου, Γιώργος Σωτηρέλης, εκδ. Καστανιώτη, σελ. 36

¹²³ «Ιστορία Δικαίου», Σ. Τρωιάνος- Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 71

Ο γάμος εμπεριέχεται στον Αστικό Κώδικα, όπου ορίζονται οι προϋποθέσεις, τα κωλύματα, ο τύπος, η διάλυσή του κτλ. Στον Αστικό Κώδικα επίσης, συναντούμε και τις διατάξεις εκείνες για την περιουσία των δύο συζύγων.

Επίσης, νόμοι ορίζουν και σχετιζόμενα θέματα, πχ καθιέρωση πολιτικού γάμου (1250/1982), ρυθμίσεις στους θεσμούς της υιοθεσίας, της επιτροπείας και της αναδοχής ανηλίκων (π.χ. 2447/1996) καθώς και ρυθμίσεις για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και για την παρένθετη μητρότητα (3089/2002, 3305/2005).

Αντιπαραθέτοντας τα όσα μελετήσαμε για την αρχαία Σπάρτη, θα μπορούσαμε να τις χαρακτηρίσουμε παρόμοιες καταστάσεις. Μόνο που στην Σπάρτη τα πράγματα ήταν ξεκάθαρα. Τα παιδιά ήταν της πόλης, όχι των γονέων. Δεν είχε καμία σημασία ποιος ήταν ο πατέρας ή η μητέρα αρκεί εκείνα να είναι υγιή. Βέβαια, αυτή η αντίληψη είχε να κάνει και με τη γενικότερη φιλοσοφία της πόλης- κράτους, η οποία είναι πολύ διαφορετική από τη σημερινή. Η οικογένεια είναι ατομική υπόθεση, καθένας δημιουργεί τη δική του στο στενό πλαίσιο της. Διαχειρίζεται ατομικά την ανατροφή και την εκπαίδευση των παιδιών του, σε αντίθεση με την πόλη-κράτος της Σπάρτης, όπου η ανατροφή και η εκπαίδευση των παιδιών ήταν κρατική μέριμνα και κοινή για όλα.

Κεφάλαιο 6: Σύγκριση γυναίκας στην αρχαία Σπάρτη με την αρχαία Αθήνα

Παρουσιάσαμε εκτενώς τη ζωή της γυναίκας στην αρχαία Σπάρτη. Θα συγκρίνουμε τώρα συνοπτικά τις Σπαρτιάτισσες με τις γυναίκες στην Αθήνα.

Η Αθηναία τελούσε πάντοτε υπό την κηδεμονία ενός άνδρα (πρώτα του πατέρα και έπειτα του συζύγου). Δε είχε κανένα δικαίωμα στην περιουσία της, όπως οι Σπαρτιάτισσες, οι οποίες μπορούσαν να κατέχουν κλήρο. Ο κλήρος στην Αθήνα έπρεπε να είναι πάντοτε σε «ανδρικά χέρια». Κληροδοτούταν από τον πατέρα στο σύζυγο.

Στον αθηναϊκό οίκο, εκτός από τις συζύγους διέμεναν και οι παλλακίδες, που είχαν ερωτικές σχέσεις με τους άντρες- νόμιμους συζύγους των πρώτων. Μοιχεία νοείται μόνο η σύναψη ερωτικής σχέσης του άνδρα Αθηναίου με γυναίκα- σύζυγο άλλου Αθηναίου πολίτη. Γυναίκα που συλλαμβανόταν να απατά το σύζυγό της τιμωρούταν με τον αποκλεισμό της από τις θρησκευτικές εκδηλώσεις και δρώμενα, κάτι που θεωρούταν πολύ ατιμωτικό. Βέβαια, υπήρχαν και οι εταίρες (οι μόνες ελεύθερες γυναίκες της αρχαίας Ελλάδας). Πολλοί υποστηρίζουν ότι δεν ήταν γηγενείς Αθηναίες, αλλά προέρχονταν από την υπόλοιπη Ελλάδα. Αυτές, λοιπόν, είχαν τη δυνατότητα να βγαίνουν και να συμμετέχουν στα συμπόσια των ανδρών, να έχουν οικονομική ανεξαρτησία και ελευθερία λόγου. Δεν τίθεται, βέβαια ούτε και θέμα πολιτικών δικαιωμάτων, αφού πολλές φορές όχι μόνο δεν έχαιραν κοινωνικής αποδοχής, αλλά ήταν και στόχος περιφρονητικών για το ήθος τους σχολίων. Στην Σπάρτη όπως είδαμε διεξοδικά, υπήρχε ελευθερία στη σύναψη ερωτικής ένωσης με στόχο την τεκνοποιΐα με περισσότερους του ενός ανδρών, χωρίς κάτι τέτοιο να είναι κοινωνικά κατακριτέο και ελευθερία έκφρασης και άσκηση κριτικής για τα θέματα της πόλεως- κράτους.

Επιπροσθέτως, η συμμετοχή στα δρώμενα της πόλης- κράτους για την Αθηναία ήταν πολύ περιορισμένα. Για την ακρίβεια συμμετείχε μόνο στα θρησκευτικά δρώμενα. Οι Λακεδαιμόνιες, από την άλλη, συμμετείχαν και σε αθλητικά

δρώμενα και γενικότερα είχαν μία παρουσία στις εκδηλώσεις της πόλεως-κράτους.

Η διαπίστωση που κάνουμε είναι πως η θέση της γυναίκας, ο ρόλος της, οι υποχρεώσεις και οι ελευθερίες της στις δύο πόλεις-κράτη πηγάζουν από τις ανάγκες της ίδιας της πόλης-κράτους. Τα νεογέννητα για παράδειγμα στην Σπάρτη τα εγκατέλειπαν μόνο όταν δεν ήταν υγιή ή αρτιμελή (γιατί μόνο αυτά εξυπηρετούσαν τις ανάγκες και τον σκοπό της πολιτείας), ενώ στην Αθήνα εγκατέλειπαν κυρίως εκείνα που προέρχονταν από φτωχές οικογένειες και δεν υπήρχε δυνατότητα συντήρησης και κυρίως όσα ήταν θηλυκού γένους (για τον αντίστοιχο λόγο, ότι δηλαδή δεν εξυπηρετούσαν την πόλη).

Κεφάλαιο 7: Επίλογος

Παρουσιάσαμε τη ζωή των γυναικών της Λακεδαιμόνας, αλλά και το θεσμό της οικογένειας της κλασικής εποχής. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες, παρόλο τη λακωνική κοσμοθεωρία τους, είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν ήθη πολύ προοδευτικά ακόμα και για την εποχή μας.

Κλείνοντας αυτήν την εργασία, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η θέση και ο ρόλος της γυναίκας ανά τους αιώνες έχει περάσει από ποικίλα στάδια. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στη μεταβολή των διάφορων κοινωνικών, ηθικών, γεωγραφικών, πολιτικών, οικονομικών και θρησκευτικών παραγόντων. Τα κριτήρια που κάθε παράγοντας υπερίσχυε ή μετατρεπόταν ανά εποχή και περιοχή, είναι δύσκολο να εξηγηθούν και αξιολογηθούν.

Η γυναίκα άλλοτε υμνήθηκε ως θεά και κατείχε κυρίαρχη θέση στην κοινωνία, άλλοτε αποτέλεσε το αδύναμο φύλο, που εξαιτίας της ανδρικής κυριαρχίας είχε περιορισμένα ή καθόλου δικαιώματα.

Από τη γένεση του κόσμου, η γυναίκα έρχεται να συμπληρώσει την ανθρώπινη ζωή. Σε κάθε κοινωνία αναφέρεται μια γυναίκα, που με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά, είναι πρωταγωνίστρια των κοινωνικών, πολιτικών και γενικά κάθε μορφής εξελίξεων.

Στο Χριστιανισμό για παράδειγμα, η ολοκλήρωση της Πλάσης επήλθε όταν ο Θεός, δανειζόμενος το πλευρό του Αδάμ¹²⁴, έπλασε τη γυναίκα. Τη γυναίκα που αργότερα έγινε η αιτία για το θνητό όλου του ανθρώπινου είδους, φέροντας ανά τους αιώνες την υπαιτιότητα του προπατορικού αμαρτήματος.

¹²⁴ Παλαιά Διαθήκη, Γένεσις, Κεφ. 2, στ. 21-25 (καί επέβαλεν ὁ Θεὸς ἕκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδάμ, καὶ ὕπνωσε· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ἀνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτῆς. καὶ ᾠκοδόμησεν ὁ Θεὸς τὴν πλευράν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, εἰς γυναῖκα καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ. ' καὶ εἶπεν Ἀδάμ· τοῦτο νῦν ὅστο ὦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη)

Η Ιλιάδα του Ομήρου, ένα από τα παλαιότερα και μνημειακά ελληνικά έργα, αφηγείται έναν από τους πιο ιστορικούς πολέμους όλων των εποχών, τον Τρωικό πόλεμο. Αφορμή του πολέμου: μια γυναίκα. Αυτό μας έρχεται από τη μυθολογία και σίγουρα δεν αποτελεί την πραγματική αιτία ενός τέτοιου πολέμου, το γεγονός όμως ότι απεδόθη στην αρπαγή της Ελένης, καταδεικνύει ότι η γυναίκα μπορεί να παίξει καθοριστικό ρόλο σε μια κοινωνία, ακόμα και να κινητοποιήσει ένα ολόκληρο έθνος για πόλεμο. Η γυναίκα, λοιπόν, αρχή και τέλος για κάθε καλό και κακό.

«*Ως ἄρα διὰ γυναικός ἔρρῦη τά φαύλα!*¹²⁵» (από τη γυναίκα προέρχονται τα κακά), υπονοώντας την Εύα, είναι η ρήση που μας έρχεται από το Βυζάντιο δια στόματος του αυτοκράτορα Θεόφιλου, για να ανατραπεί από την Κασσιανή «*Ἀλλά καί διὰ γυναικός πηγάζει τά κρείττονα*» (αλλά από τη γυναίκα πηγάζουν τα καλύτερα, εννοώντας την Παναγία).

Αυτό που απασχολούσε το γυναικείο φύλο πάντοτε ήταν η εξίσωση με το ισχυρό αντρικό. Μελετώντας την εξέλιξη της γυναίκας στην Ελλάδα, αλλά και γενικότερα, θα διαπιστώσουμε ότι οι αγώνες απέδωσαν καρπούς. Στην αρχαιότητα, η γυναίκα τελούσε υπό την κηδεμονία του πατέρα και έπειτα του συζύγου, χωρίς να είναι ποτέ κυρία του εαυτού της. Δε μπορούσε να λάβει αποφάσεις, ούτε είχε δικαίωμα ή κυριότητα για τίποτα. Αλλά και στην αρχαία Ρώμη, η γυναίκα ήταν υποταγμένη στην πατρική (νοείται επίσης η αδελφική) και μετέπειτα τη συζυγική κηδεμονία (*patria potestas*). Οι γυναίκες θεωρούνταν άβουλα όντα και τελούσαν υπό ένα είδος «δικαστικής συμπαράστασης», αφού δεν επιτρεπόταν από το νόμο να υπογράφουν ιδιωτικά έγγραφα, όπως συμβόλαια ή διαθήκες.

Μόλις το 19^ο αιώνα άρχισε να ανατρέπεται η κοινωνική θέση της γυναίκας. Η γυναίκα, λόγω της βιομηχανικής επανάστασης, βγήκε στην αγορά εργασίας. Πλέον, επωμίστηκε και τις ευθύνες του εργασιακού στίβου. Θα ήταν άδικο και αναληθές να πούμε ότι η γυναίκα πρωτοεργάστηκε αυτή την εποχή, αφού και από την εποχή που θα μελετήσουμε παρακάτω, θα παρατηρήσουμε ότι είχε

¹²⁵ Γεώργιος Μοναχός ή Αμαρτωλός, Βίοι των νέων Βασιλέων, Βασιλεία Θεόφιλου, 790, 7

αρκετές αρμοδιότητες να διευθετήσει εντός του οίκου, ασχέτως αν αυτή η εργασία δεν αναλογούσε σε κάποιο χρηματικό ποσό και η ίδια δε λάμβανε κάποια αντιμισθία. Η οικογένεια εξακολουθεί να παραμένει προτεραιότητα για αυτήν. Αυτή την περίοδο αρχίζει να ισχυροποιεί και τη θέση της δίπλα στο σύζυγο. Η βιομηχανική επανάσταση συνετέλεσε και στη διευκόλυνση της γυναίκας, καθώς πολλές από τις δικές της οικιακές εργασίες αντικαταστάθηκαν από εξειδικευμένα μηχανήματα.

Με την πάροδο των αιώνων, η αξία της γυναίκας και η προσφορά της άρχισε σιγά-σιγά να αναγνωρίζεται και η απόσταση μεταξύ των δυο φύλων άρχισε να μειώνεται, μέχρι την εποχή μας, οπότε και αυτά έχουν εξισωθεί πλήρως νομικά και θεσμικά. Η γυναίκα έχει κατακτήσει την πολυπόθητη τόσους αιώνες ισότητα σε σχέση με το ανδρικό φύλο. Έχει αναλάβει πολλές υπευθυνότητες, διαχειρίζεται θέματα οικογενειακά, εργασιακά, προσωπικά και γενικά έχει εισέλθει σε πολλούς τομείς, που θεωρούνταν άβαστο για εκείνη. Διαχειρίζεται την οικογένειά της, τίκτει παιδιά, αλλά έχει καταφέρει να κατακτήσει θέσεις σε όλα τα επαγγέλματα και δραστηριότητες.

Η γυναίκα, επειδή τίκτει, είναι εκείνη που φέρει και το μεγαλύτερο βάρος της ευθύνης για την ανατροφή των παιδιών. Ενδιαφέρεται περισσότερο για τη διατροφή τους, την εκπαίδευσή τους και την αποκατάστασή τους. Σε καμία περίπτωση δεν αμφισβητείται η αντίστοιχη ευθύνη του πατέρα, απλά λόγω βιολογικών και συναισθηματικών δεσμών, η μητέρα είναι πάντα πιο υπεύθυνη και πιο προσιτή στα παιδιά.

Από την άλλη, κατέκτησε ρόλους που παραδοσιακά θεωρούνταν ανδρικοί και ταμπού για εκείνη. Κατακτά ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, εξισώνεται με τον άνδρα. Χειραφετείται. Το ρήμα αυτό υποδηλώνει την απαλλαγή της από τους κοινωνικούς περιορισμούς και την κηδεμονία. Η γυναίκα ήταν συνυφασμένη με την κηδεμονία, στην αρχή την πατρική και έπειτα την κηδεμονία του συζύγου. Να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο, ότι πατρική κηδεμονία νοείται και η κηδεμονία του αδελφού, στην περίπτωση που ο πατέρας έχει αποβιώσει.

Στο λεξικό του αείμνηστου καθηγητή Μανώλη Τριανταφυλλίδη, το ρήμα χειραφετώ¹²⁶ προέρχεται από τις λέξεις χειρ και άφότης, που στην αρχαία Σπάρτη σήμαινε τον απελεύθερο. Είναι εκπληκτικό που η λέξη- σύνθημα όλων των κοινωνικών αγώνων για την ισότητα μεταξύ των δυο φύλων προέρχεται, έστω και ως συνθετικό από την Σπάρτη, που όπως θα δούμε παρακάτω αποτέλεσε πόλις- κράτος παράδειγμα ως προς την ελευθερία των γυναικών. Η χειραφετημένη γυναίκα είναι αυτή που είναι απαλλαγμένη από τους κοινωνικούς περιορισμούς (οι οποίοι πολλές φορές είχαν τεθεί αυθαίρετα), την κηδεμονία και πολύ συχνά από την πατρωνία των αντρών.

Πολλοί αναρωτιούνται αν τελικά, όλοι αυτοί οι αγώνες των γυναικών που δικαιώθηκαν και απέδωσαν αυτό το αποτέλεσμα, ήταν αυτό για το οποίο πάλευαν όλα αυτά τα χρόνια. Ο ελάχιστος (έως καθόλου πολλές φορές) ελεύθερος χρόνος, οι γρήγοροι ρυθμοί και η συρρίκνωση ευθυνών και αρμοδιοτήτων, έχουν κάνει στην εποχή μας τη γυναίκα έρμαιο των υποχρεώσεων της απέναντι στην οικογένεια και την κοινωνία.

¹²⁶ <http://www.komvos.edu.gr/dictionaries/dictonline/DictOnLineTri.htm>

Κεφάλαιο 8: Παράρτημα

Ξακουστές Σπαρτιάτισσες της εποχής

Ελένη: Προς τιμήν της Ελένης, που πλέον είχε περάσει στη σφαίρα των θεών και των τιμώμενων προσώπων για την Σπάρτη γίνονταν γιορτές, τα Ελένεια, στα οποία συμμετείχαν παρθένες και γινόταν πομπή πάνω σε κάρναθρα.

Η Ελένη, όπως γνωρίζουμε ήταν βασίλισσα, σύζυγος του βασιλιά Μενέλαου, η οποία απήχθη από τον Τρώο Πάρι και έγινε η αιτία για τον Τρωικό πόλεμο. Στην Αρχαία Σπάρτη λατρευόταν ως θεά, στο ιερό της αρχαίας Θεράπνης. Ο ναός της εκεί ονομαζόταν Μενελάειο και λατρευόταν από κοινού με το Μενέλαο. Οι γιορτές προς τιμήν της ονομάζονταν Ελένεια, Ελενηφόρια και θεραπν(αι)ίδια.

Κυνίσκα: η Κυνίσκα έζησε το 396 μέχρι το 392 π.Χ.. Καταγόταν από την οικογένεια των Ευρυπωντιδών, ήταν κόρη του Βασιλιά Αρχιδαμου και αδελφή του Άγι και του βασιλιά Αγησιλάου Β'. Ήταν η πρώτη γυναίκα που κέρδισε δύο ολυμπιακές νίκες, το 396 και το 392 π.Χ. στο τέθριππον. Ήταν η πρώτη γυναίκα που είχε εκτροφείο αλόγων και συμμετείχε σε ολυμπιακούς αγώνες. Λέγοντας συμμετοχή, δεν εννοούμε την ίδια ως φυσική παρουσία, αφού οι γυναίκες απαγορευόταν να παρακολουθήσουν και ακόμα περισσότερο να συμμετάσχουν σε Ολυμπιακούς Αγώνες. Συμμετείχαν τα άλογα, που κέρδισαν στους ιππικούς αγώνες.

Το παράδειγμά της ακολούθησαν και άλλες Σπαρτιάτισσες, όπου εξέτρεφαν άλογα για τη συμμετοχή τους στις μετέπειτα Ολυμπιάδες.

Μία ακόμη Σπαρτιάτισσα που έμεινε ξακουστή ως ολυμπιονίκης ήταν η **Ευρυλεωνίς**, που διακρίθηκε στο άθλημα της συνωρίδας (άρμα που το έσερναν δύο άλογα) στα 368 π.Χ.

Σημείωση: Ο χάρτης της σελίδας 2 είναι από το έργο των D. Lotze, Griechische Geschichte, München 1977, σ. 22-23 και L. Bruit Zaidmann & P. Schmitt Pantol, Die Religion der Griechen, München 1994 σ. 230-231, (από το βιβλίο Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα, σελ. 66)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ernst Baltrusch, «Σπάρτη, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός της αρχαίας λακωνικής πόλης», εκδ. Παπαδήμα
- Πλούταρχος, «Βίοι Παράλληλοι- Λυκούργος», 16, εκδ. Κάκτος
- D.M. MacDowell, «Σπαρτιατικό Δίκαιο», εκδ. Παπαδήμα
- Ξενοφών, «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», VII 1-2, εκδ. Πάπυρος
- Πλούταρχος, «Περί της Αλεξάνδρου τύχης η αρετής/ Λακωνικά Αποφθέγματα», εκδ. Ζήτρος
- Γιούλα Μυλωνάκου- Γιάννης Σαϊτάκης, «Ελληνική Μυθολογία-Λακωνία», εκδ. Παπαζήση
- Paul Cartledge, «Το μεγαλείο της Σπάρτης- Σπαρτιατικοί Στοχασμοί», εκδ. Ενάλιος
- Ευρυπίδης, Ανδρομάχη
- Sarah B. Pomeroy, «Spartan Women», εκδ. Oxford University Press 2002
- Πλούταρχος, Αγησίλαος
- Βασιλική Πανάγου, «Πυρρήχιος χορός γυναικών στην αρχαία ελληνική εικονογραφία», εκδ. Αρχαιολογίες και Τέχνες, τ. 67
- Edmond Levy, «Σπάρτη, Κοινωνική και Πολιτική Ιστορία έως τη Ρωμαϊκή Κατάκτηση», εκδ. Πατάκη
- Επιμ. Giampiera Arrigoni, «Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα». Εκδ. University Studio Press
- Σταύρος Περεντίδης, Ο Αριστοφάνης για την πολυανδρία: Μικρό σχόλιο στις Εκκλησιάζουσες 614 επ., «Στέφανος, τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ», εκδ. ERGO Πλάτων, «Νόμοι», βιβλίο 7
- Αγγελική Πετρόπουλου, «Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα, τόμος Α, Ε.Α.Π., Πάτρα 2000
- Αριστοφάνης, Λυσιστράτη
- Αριστοτέλης, «Πολιτικά», βιβλίο Β, εκδ.Κάκτος
- Ηροδότου Ιστορίαι, βιβλίο VI, 57,4, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Oxford Classical Texts

- «Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου», Πηνελόπη Αγαλλοπούλου, εκδ. Σάκκουλα
- Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάνικα», τόμοι 19, 28
- Richard Clogg, «Σύντομη ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», εκδ. Καρδαμίτσα
- «Συνταγμα της Ελλάδας», επιμέλεια Γιώργος Παπαδημητρίου, Γιώργος Σωτηρέλης, εκδ. Καστανιώτη
- «Λυρική Ποίηση», Ο αρχαϊκός λυρισμός ως μουσική παιδεία, εισαγωγή, Ανθολόγιο & Δοκίμιο, Επίμετρο Ι.Ν. Καζάζης, εκδ. Βάνιας
- Αθήναιος ο Ναυκρατίτης, Δειπνοσοφισταί, βιβλίο 4
- Πολύβιος, Ιστορία, 4
- Ελληνικό Λεξικό, Τεγόπουλος- Φυτράκης, Γ' έκδοση
- «Ιστορία Δικαίου»,Σ. Τρωιανός- Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, εκδ. Σάκκουλα

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή.....σελ. 1-3	
Κεφάλαιο 2: Το κοινωνικό, πολιτικό & οικονομικό υπόβαθρο της εποχής.....σελ. 4-6	
Α) Κοινωνική οργάνωση.....σελ. 7-8	
Β) Πολιτική Οργάνωση.....σελ. 8-9	
Γ) Οικονομικό Πλαίσιο.....σελ. 10-12	
Κεφάλαιο 3: Η καθημερινή ζωή στην Σπάρτη στο πλαίσιο της οικογένειας και της Πολιτείας.....σελ. 13-22	
Κεφάλαιο 4: Η γυναίκα στην Αρχαία Σπάρτη	
1. Εισαγωγή.....σελ. 23-24	
2. Ανατροφή και εκπαίδευση.....σελ. 25-28	
3. Γάμος και εγγύη.....σελ. 29-36	
4. Έγγαμος βίος, τεκνοποιία, μοιχεία.....σελ. 37-41	
5. Η Σπαρτιάτισσα μητέρα.....σελ. 42-44	
6. Ομοφυλοφιλία.....σελ. 45-47	
7. Καθημερινή ζωή.....σελ. 48-52	
8. Γυναίκες και Ιδιοκτησιακό Καθεστώς.....σελ. 53-54	
9. Γυναίκες και Πολιτεία.....σελ. 55-56	
10. Γυναίκες και Τέχνη.....σελ. 56-58	
11. Θρησκεία.....σελ. 58-64	
Κεφάλαιο 5: Η οικογένεια και ο γάμος.....σελ. 65-66	
Κεφάλαιο 6: Σύγκριση γυναίκας στην αρχαία Σπάρτη με την αρχαία Αθήνα.....σελ. 67-68	
Κεφάλαιο 7: Επίλογος.....σελ. 69-72	
Κεφάλαιο 8: Παράρτημα.....σελ. 73-74	
Βιβλιογραφία.....σελ. 75-76	
Περιεχόμενα.....σελ. 77	

